

AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏT İRSİ

«Elm və təhsil»

Bakı - 2011

Bu kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə yardımı ilə «Türkiyədə və Avropada yaşamış azərbaycanlı mühacirlərin irsi» layihəsi çərçivəsində hazırlanıb.

*Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Şurası*

***Layihəni həyata keçirən təşkilat:
«Milli Jurnalistika Konqresi» İctimai Birliyi***

***Materialları hazırlayan,
ön sözün müəllifi və elmi redaktor: Nəsiman Yaqublu
tarix elmləri namizədi***

**Azərbaycan mühacirət irsi.
Bakı, “Elm və təhsil”, 2011. – 232 səh.**

Kitabda Azərbaycan milli istiqlalı uğrunda mübarizə aparmış, Türkiyədə və Avropanın ayrı-ayrı ölkələrində yaşamış dövlət və mətbuat xadimlərimizə aid məqalələr, sənədlər, arxiv materialları toplanıb.

Avropada və Türkiyədə yaşamış azərbaycanlı mühacirlərin bu ölkələrdə nəşr etdiyi qəzet və jurnallardan da yazıların bir qismi toplanıb oxuculara çatdırılır. Bu mənada M.Ə.Rəsulzadənin, M.B.Məmmədzadənin, Ə.Cəfəroğlunun, C.Hacıbəylinin, Ə.Yurdsevər və digərlərinin mühacirət mətbuatında sovet rejimi əleyhinə olan və eləcə də mədəniyyətimizi, tariximizi təbliğ edən məqalələri böyük maraq doğurur.

Bu kitab əlavə vəsait kimi yalnız müəllim, aspirant və tələbələr üçün deyil, həmçinin geniş oxucu kütləsi və Beynəlxalq əlaqələr, Azərbaycan, Türkiyə, Almaniya, Polşa əlaqələri sisteminin, eyni zamanda mühacirət mətbuatının öyrənilməsi üçün də əhəmiyyətlidir.

ISBN 978-9952-8142-3-1

© «Elm və təhsil», 2011

**Azərbaycan
Respublikasının Prezidenti
yanında Qeyri-Hökumət
Təşkilatlarına Dövlət
Dəstəyi Şurasının köməyi ilə
Almaniyadan, Polşadan,
Türkiyədən toplanıb
gətirilmiş, Azərbaycanın
gölkəmli dövlət və mətbuat
xadimlərinə aid olan arxiv
məatrialları, sənədlər, şəxsi
yazışmalar, fotolar.**

Ön söz

Azərbaycan mühacirət tarixinin öyrənilməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Uzun illər boyu Sovet İttifaqının ideoloji basqıları altında yaşamış Azərbaycanda tarimizin bu maraqlı dövrünün öyrənilməsi qeyri-mümkün olmuşdur. Azərbaycandakı mövcud sistem bu mövzuda araşdırmaların aparılmasına imkan verməmişdir.

Məlum olduğu kimi, 1920-ci ilin Aprelin 27-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdi. 23 aylıq mövcudluğu dövründə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milli-demokratik dövlət qurulmasında, milli şüurun oyanmasında, müstəqilliyin siyasi, hüquqi, mənəvi baxımdan təminində əhəmiyyətli rol oynadı. Milli ordunun yaradılması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması, azad mətbuatın inkişafı, ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində demokratiyanın bərpası böyük tarixi hadisə idi.

1920-ci ilin 27 Aprel hadisəsindən sonra Azərbaycan xalqı bolşevik rejimi və işğalçılıq siyasəti ilə razılaşmadı. İlk günlərdən başlayaraq gizli təşkilatların yaradılması, müqavimət hərəkatının güclənməsi sübut etdi ki, Azərbaycan xalqı bolşeviklərin işğalı ilə barışmamış, təcavüzə qarşı ciddi mübarizə aparmışdır.

Eyni zamanda mühacirətdə olan M. Ə. Rəsulzadənin və Ə.M.Topçubaşovun xidmətləri sayəsində azərbaycanlı mühacirlərin fəaliyyəti sistemli olaraq daha da güclənmişdir.

1923-cü ilin sentyabr ayında İstanbulda “Yeni Qafqasya” jurnalının nəşrə başlaması ilə Azərbaycan mühacirət mətbuatının əsası qoyulmuşdur. Sonradan Türkiyənin İstanbul və Ankara şəhərlərində, Almaniyada, Polşada, Fransada çoxlu sayda qəzetlər, jurnallar, kitablar nəşr edilərək mühacirət mətbuatımızın dəyərli nümunələri olmuşlar. Bu mətbuat orqanlarında Azərbaycanın mədəniyyət, tarixi, ədəbiyyat, incəsənət və folkloru ilə bağlı yazılar çap edilmişdir.

Lakin Sovetlər Birliyinin mövcudluğu şəraitində bu qəzet və jurnalların Azərbaycana gətirilməsi və geniş təbliği qeyri-mümkün olmuşdur.

Yalnız 1991-ci ildə Sovetlər Birliyi rəsmi olaraq dağıldıqdan və Azərbaycan Müstəqillik Aktını qəbul etdikdən sonra digər sahələrdə olduğu kimi, ölkəmizin tarixinə, beynəlxalq əlaqələr tarixinə yeni baxışlar sistemi formalaşdı. Nəticədə bu istiqamətdə yeni araşdırmalar, tədqiqatlar, kitablar ortalığa qoyuldu. Məlum oldu ki, Azərbaycan xalqının tarixi bütövlükdə təhrif edilmiş və yeni araşdırmalara ehtiyac vardır. Çoxlu sahələrdə isə ciddi tədqiqatların aparılması vacibdir.

Belə mövzulardan biri də Azərbaycan mühacirət tarixinin yaranma səbəbləri, milli istiqlalımız uğrunda mübarizəsi və əsas fəaliyyət istiqamətləridir. Ümumiyyətlə isə, Azərbaycan mühacirətinin son 20 ildə araşdırıldığını diqqətə alsaq, bu sahənin aktuallığı bir daha təsdiqlənər.

Qeyd edək ki, zəngin tarixi faktlarla, maraqlı ictimai-siyasi, ədəbi-bədii materiallarla diqqəti çəkən mühacirət tariximiz dərinəndən araşdırılmamış və az öyrənilmişdir. Azərbaycan mühacirət tarixinin tanınmış xadimləri ilə bağlı tədqiqat işləri yetərinə deyildir və həmin şəxsiyyətlər haqqında məlumatlar azdır.

Azərbaycan mühacirət tarixinin, fəaliyyət istiqamətləri ciddi araşdırılıb ortalığa qoyulmadan XX əsr Azərbaycan tarixini,

xalqımızın apardığı milli istiqlal mübarizəsini geniş tədqiq edib öyrənmək mümkün deyildir.

Mühacirət irsinin sistemli şəkildə öyrənilməsi, həm də bütövlükdə uzun illər sovet ideologiyasının təsiri altında formalaşmış tariximizin qaranlıq məqamlarını aydınlaşdırır.

Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, mühacirət tariximiz hər cür ideoloji təsirdən uzaq olmuş və faktları obyektiv işıqlandırmış, problemləri doğru olaraq ictimai fikrə çatdırmışdır.

Türkiyənin, Almaniyanın, Polşanın arxivlərində saxlanan Azərbaycan mühacirət irsi, mətbuat və milli Azərbaycan nəşriyyatı nümunələri bu sahənin aktualılığı ilə bağlı daha yeni fikri və tendensiyanı formalaşdırır.

Qeyd edək ki, Azərbaycan mühacirət tarixini formalaşdıran şəxsiyyətlərimizin fəaliyyəti aşağıdakı işlərin görülməsini məqsədəuyğun hesab edir.

- uzun illər boyu mövcud olmuş sovet dövləti və Stalin rejimi Sovet İttifaqında, eləcə də o ittifaqa daxil olan respublikalarda sərt terror rejimi yaratmış, nəticədə çoxlu sayda mühacirlər Türkiyədə, Polşada və digər Avropa ölkələrində mövcud rejimə qarşı mübarizə aparmışlar;

- 1920-ci ilin 27 Aprel hadisəsindən – Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən işğalından sonra Türkiyəyə getmiş azərbaycanlı mühacirlər M. Ə. Rəsulzadənin başçılığı altında təşkilatlanmış, Milli Mərkəz yaratmışlar;

- Azərbaycan Milli Mərkəzi xalqımızın müstəqillik uğrunda apardığı mübarizəni müdafiə məqsədi ilə yaradılmış və onun hazırladığı siyasi proqrama uyğun mühacirət mətbuatımızın əsası qoyulmuşdur;

- 1923-cü ilin sentyabrın 26-dan İstanbulda M. Ə. Rəsulzadənin təşkilatçılığı ilə nəşrə başlayan “Yeni Qafqaziya” jurnalı Azərbaycan mühacirət mətbuatının ilk nümunəsidir;

- Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi M. Ə. Rəsulzadə Azərbaycan mühacirət mətbuatının banisidir və onun yaradıcısıdır;

- İstanbulda nəşr edilən “Azəri Türk”, “Odlu Yurd” jurnalları, “Bildiriş” qəzeti bolşevizmə və Azərbaycanın işğalına qarşı mübarizə məqsədi daşımış, Milli Mərkəzin Siyasi Proqramı əsasında fəaliyyət göstərmişdir;

- Avropa ölkələrində - Almaniyada, Polşada XX əsrin 30-cu illərində azərbaycanlı mühacirlər milli nəşriyyat yaratmış, kitablar, qəzet və jurnallar nəşr etmişlər. Həmin ölkələrdə çap edilmiş “İstiqlal” qəzeti, “Qurtuluş” jurnalı və “Müsavət Bülleteni” xalqımızın zəngin mədəni-tarixi dəyərlərinin Avropa ictimaiyyətinə çatdırılmasında ciddi təbliğat kürsüsünə çevrilmişlər;

- İkinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə Azərbaycan legionerlərinin Almaniyada müxtəlif mətbuat orqanlarını yaradıb tariximizi, ədəbiyyatımızı, mədəniyyətimizi təbliğ etmələri böyük əhəmiyyətə malikdir;

- İkinci Dünya müharibəsindən sonra, “soyuq müharibə” illərində Türkiyədə, Almaniyada “Azərbaycan” (Azərbaycan və rus dillərində), “Mücahid”, “Türk izi”, “Türk yolu” adlı jurnallar yaradılmış, çap edilən yazılarda sovet dövlətinin imperiya siyasəti pislənilmiş, Azərbaycanın müstəqil yaşamaq haqqı müdafiə olunmuşdur;

- Azərbaycanlı mühacirlər ötən əsrin 50-ci illərində fəaliyyətə başlayan “Amerikanın səsi”, “Azadlıq” radiolarında “Azərbaycan” redaksiyaları yaratmış, hazırladıqları verilişlərdə milli müstəqilliyimizə dəstək olmuşlar;

- Azərbaycanlı mühacirlər ABŞ dövlətinin yaratdığı “SSRİ-ni Öyrənmə İnstitutu”nda çalışmış, institutun nəşr etdiyi “Dərgi” jurnalında maraqlı yazılarla çıxış etmişlər.

Qeyd edək ki, bu sənədləri toplayıb Azərbaycana gətirməkdə bir məqsədimiz də azərbaycanlı mühacirlərin ayrı-ayrı ölkələrdəki fəaliyyətini araşdırıb onların Azərbaycan diasporunu formalaşdırmaq cəhdlərini öyrənməkdir. Bu məqsədlə azərbaycanlı mühacirlərin XX əsrin 50-80-ci illərdəki müxtəlif ölkələrdə fəaliyyətləri də ciddi tədqiq edilməlidir.

Əlavə edilməlidir ki, Azərbaycan mühacirət irsi müxtəlif araşdırmaların mövzusu olmuşdur. Bu tədqiqatlarda mühacirət mətbuatımızın yaranması, formalaşması, onun yaradıcıları və müəllifləri haqqında qiymətli elmi qənaətlər və nəticələr vardır. Lakin mühacirət irsinin yaranma səbəbləri və milli istiqlal mübarizəsi ilə sıx əlaqəli tədqiqi öyrənilməmişdir. Digər tərəfdən, bu mövzu Avropa ölkələrinin arxiv materiallarına istinadən də tədqiq edilməyib. Araşdırılan mövzularda əsas tədqiqat obyektii olaraq həmin qəzet və jurnallardakı materiallar, yazılar təhlilə cəlb edilib. Odur ki, mühacirət irsimizin daha çox Türkiyə və Avropa ölkələrinin arxivlərinə və mühacirlərin şəxsi yazışmalarına, sənədlərinə əsaslanıb tədqiq edilməsi son dərəcə vacibdir.

Bu mənada mövcud mənbələri aşağıdakı qruplara bölmək mümkündür: 1) Azərbaycan mühacirət irsi ilə bağlı Türkiyədə nəşr edilən qəzet və jurnallar, kitablar, aparılan tədqiqatlar. 2) Almaniya da nəşr edilən qəzet və jurnallar, kitablar, tədqiqat işləri. 3) Polşada nəşr edilən kitab və məqalələr. 4) Qafqaz xalqlarının mətbuatında, eləcə də “Prometey”, Roçnik Tatarstvo”, “Dərgi” jurnallarında Azərbaycan Milli İstiqlalı ilə bağlı nəşr edilən məqalələr. 5) Türkiyə Respublikası “Cümhuriyyət Arxivi”ndəki sənədlər. 6) Polşa Respublikasında “Yeni Aktlar Arxivi”ndə və “Foto Sənədlər Arxivi”ndəki sənədlər.

Türkiyədə nəşr edilən jurnallar, qəzetlər, kitablar. Türkiyədə Azərbaycan mühacirət mətbuatının zəngin nümunələri

vardır. Belə ki, “Yeni Qafqaziya”, “Azəri Türk”, “Odlu Yurd”, “Azərbaycan Yurd Bilgisi”, “Azərbaycan”, “Mücahid”, “Türk izi”, “Türk yolu” jurnallarının bütün sayları vardır və tədqiqat üçün əsas mənbədir. Türkiyədə nəşr edilən qəzet və jurnallarda M. B. Məmmədzadənin, Ə. Qaracanın, Ə. Y. Akpınarın mühacirət mətbuatımızla bağlı dəyərli əsərləri nəşr edilmişdir.

Azərbaycana toplayıb gətirdiyimiz kitablar sırasında tanınmış alman tədqiqatçısı R. Mühlenin “Camali Xaç ilə Qızıl Yıldız arasında” adlı 1984-cü ildə Ankarada nəşr edilmiş kitabını xüsusilə qeyd etməliyik. Zəngin arxiv materialları əsasında yazılmış bu kitabda “Prometey” klubu və qafqazlı təmsilçilərlə, onların mətbuatı ilə bağlı çoxlu məlumatlar vardır. Kitabda azərbaycanlı mühacirlərin bolşevizmə qarşı təbliğat istiqamətində gördüyü işlər haqqında məlumatlar da az deyil. Bundan əlavə, müəllif Almaniya hökuməti rəhbərliyinə aid çoxlu sənədlərlə, tanınmış siyasətçilərə, şəxslərə aid yazışmalarla bağlı da oxucuları bilgiləndirmişdir. Ensiklopedik informasiya verməsi və müxtəlif xalqlara aid mühacirlərin fəaliyyətini əhatə etməsinə görə kitab böyük əhəmiyyətə malikdir.

Tanınmış tədqiqatçı Səbahəddin Şimşir 1995-ci ildə Ankarada nəşr olunan “Mehmet Əmin Rəsulzadənin Türkiyədəki həyatı, fəaliyyəti və düşüncələri” kitabında “Yeni Qafqaziya”, “Azəri Türk”, “Odlu Yurd” jurnallarındakı məqalələrin ümumi siyahısı verilmiş, M. Ə. Rəsulzadəyə məxsusluğu əsaslandırılmışdır.

S. Şimşirin sonradan Ankarada çap olunan “Azərbaycanlıların Türkiyədə siyasi və kultural fəaliyyətləri (1920-1991)” kitabında mühacirət mətbuatımız sistemli olaraq ciddi şəkildə araşdırılmışdır.

Almaniya nəşr edilən kitablar. 1938-ci ildə Berlində M. B. Məmmədzadənin “Milli Azərbaycan hərəkatı” kitabı çap

edildi. Müsavat Partiyasının Varşavada keçirilən konfransının qərarı ilə yazılıb çap olunan bu kitabda mühacirət tariximiz haqqında çox geniş məlumatlar vardır. Xüsusən, mühacirətin fəaliyyət istiqamətləri və “Yeni Qafqaziya”nın nəşri ilə bağlı ilk dəfə olaraq tədqiqat aparılmışdır.

1938-ci ildə M. Ə, Rəsulzadənin Almaniyada almanca çap olunan “Azərbaycan problemi” əsərinin də mühacirət tarixinin öyrənilməsində rolu böyükdür. Həmin kitab sonradan Ankarada “Azərbaycan Kültür Dərnəyi” yayınları olaraq çap olunmuşdur.

Azərbaycan legionu tarixinin öyrənilməsində dəyərli məlumatlarla zəngin olan digər tədqiqat əsərinin müəllifi isə tanınmış alman alimi İohaim Hofmandır. Görkəmli araşdırıcı olan Hofmanın 1976-cı ildə Almaniyanın Freyburq şəhərində nəşr edilən “Şərq legionerlərinin tarixi” əsəri oxucularda böyük maraq doğurdu. Kitabda Kırım Tatarlarının Azərbaycan legionerlərinin fəaliyyəti elmi dövriyyəyə gətirilmişdir. Əsərdə mühacir-legionerlərin təşkilatı quruluşlarına da toxunulmuşdur.

Hofmanın “Vlasov ordusunun tarixi” əsəri də əhəmiyyətlidir. Alman tədqiqatçısının bu əsəri tanınmış yazıçı A. İ. Soljenitsinin ümumi redaktorluğu ilə nəşr edilmişdir.

Azərbaycan legionerlərinin mətbu fəaliyyətinin ciddi öyrənilməsi məqsədi ilə onların həmin dövrdə Almaniyada nəşr etdikləri mətbuat nümunələrini də əldə edib Azərbaycana gətirdik. Legionerlərin nəşr etdikləri “Azərbaycan” qəzeti bu baxımdan olduqca əhəmiyyətli mənbədir. Çətinliklə əldə etdiyimiz “Azərbaycan” qəzetinin bütün sayları Milli Arxiv idarəsinə verilmişdir.

Eyni zamanda Almaniyanın Münhen şəhərində çap olunmuş “Azərbaycan” jurnalının müəyyən saylarını da toplayıb gətirmişik.

Azərbaycan Milli Birliyinin orqanı olan bu dərgi həm Azərbaycan, həm də rus dilində nəşr olunurdu. Jurnalda Ə. Düdənginskinin, C. Hacıbəylinin və başqalarının çoxlu sayda dəyərli yazıları çap edilmişdir. Legionerlərin fəaliyyətinin tədqiqi baxımından jurnalda çap olunan müxtəlif xatirə yazılarının da əhəmiyyəti dəyərlidir.

Polşada nəşr edilən kitab və məqalələr. M. Ə. Rəsulzadənin Polşada Varşava şəhərində polyak dilində nəşr edilən kitabı belə adlanır: “Azərbaycan müstəqillik uğrunda mübarizədə”. Polyak dilində nəşr edilən bu kitab Polşa oxucularına Azərbaycan həqiqətləri ilə bağlı geniş məlumatlar vermişdir. Azərbaycan mühacirəti və Polşa ilə mədəni-kültürəl, siyasi münasibətlərin tarixinin öyrənilməsində əsərin qiyməti əvəzsizdir.

Bundan əlavə o, Varşavada çap olunan “Roçnik Tatarskiy” məcmuəsində, “Şimali Qafqaz” jurnalında (türk və rus dillərində) da maraqlı məqalələr çap etdirmişdir.

Qafqaz xalqlarının mühacirət mətbuatında, eləcə də “Prometey”, “Roçnik Tatarstvo”, “Dərgi” jurnallarında Azərbaycan milli istiqlal ilə bağlı yazılar. 1926-cı ildən Parisdə sovet əsarəti altında olan xalqların orqanı olaraq “Prometey” jurnalı nəşr edilməyə başladı. Jurnalda bolşevizm əleyhinə yazılara, xalqların azadlığı problemlərinə daha çox toxunulurdu. Jurnalda azərbaycanlı mühacirlərdən M. Ə. Rəsulzadə, Miryaqub Mehdiyev və digərlərinin məqalələri çap olunurdu.

Varşavada ötən əsrin otuzuncu illərinin əvvəllərindən əsasən şimali qafqazlıların orqanı kimi iki dildə (rus və azərbaycan) çap edilən “Şimali Qafqaz” jurnalında da Azərbaycan istiqlal ilə bağlı müəyyən yazılara rast gəlmək mümkündür.

1953-cü ildə Almaniyanın Münhen şəhərində ABŞ-ın yaratdığı SSRİ-ni Öyrənmə İnstitutu tərəfindən “Dərgi” jurnalı çap

edilməyə başladı. Jurnalda M. B. Məmmədzadə, M. Əmircan çıxış edərək milli müstəqillik problemi ilə bağlı məqalələr çap edirdilər.

Türkiyə Cümhuriyyətinin arxivləri. Qeyd edək ki mühacirlərimizlə bağlı Türkiyə Cümhuriyyətindəki arxivlərdə çoxlu sənədlər saxlanılır. Belə ki, Türkiyədə Cümhurbaşkanlığı arxivində və Ankarada Milli Kitabxanada Azərbaycandan, ümumilikdə isə Qafqazdan olan mühacirlərə aid çoxlu sənədlər saxlanılır.

Polşa Respublikasının arxivləri. Qeyd edək ki, Polşa Respublikasının arxivlərindəki sənədlər də çox dəyərlidir. Bundan ötrü Polşada ezamiyyətdə olmuş, Varşavadakı “Yeni Aktlar Arxivi”ndə, “Foto Sənədlər Arxivi”ndə, Polşa Respublikası Müdafiə Nazirliyinin Xüsusi Arxivində, Varşava kitabxanasında saxlanılan materiallarla tanış olmuşuq. Qeyd edək ki, burada azərbaycanlıların Polşadakı fəaliyyətlərinə aid çox zəngin sənədlər saxlanılır. Azərbaycanlıların - M. Ə. Rəsulzadənin, Ə. Topçubaşovun, M. Vəkillinin Pilsudski hökuməti ilə yazışmaları, Polşa dövlətinin mühacirlərə dəstəyini təsdiqləyən sənədlər, Qafqazdan, o cümlədən Azərbaycandan olan hərbiçilərin müqavilə əsasında Polşa Silahlı Qüvvələrinə qəbulunu göstərən arxiv materialları böyük maraq doğurur. Qeyd edək ki, 2004-cü ilin iyul ayının 15-də Polşa Respublikasının Dövlət Arxivi ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi arasında bağlanan əməkdaşlıq müqaviləsi buradan sənədlər əlavə etməyimizə şərait yaratdı.

Polşa arxivlərində saxlanılan sənədlər sırasında, Sovetlər rejimi təsirində yaşayan Azərbaycandakı hadisələrə ciddi diqqət yetirilməsini xüsusi qeyd etməliyik. Arxiv sənədlərində bu mövzu ilə bağlı diqqəti cəlb edən məlumatlar çoxdur.

Əlavə edək ki, 1920-1930-cu illərdə Polşa dövləti bolşevizmə qarşı mübarizə aparırdı və təbii ki, Rusiya əsarəti altında yaşayan xalqların mühacirətdəki nümayəndələrindən də faydalanmağa çalışdı. Odur ki, Polşa rəsmiləri, xüsusən Marşal Pilsudski bu mühacirlərin Qafqaz Birliyi adı altında, sonradan isə “Prometey” klubunda birləşib fəaliyyət göstərməsini vacib sayırdı. Həmin illərdə ayrıca bir “Prometey” jurnalının nəşri də bu faktlara sübutdur. Bu proseslərdə isə azərbaycanlılar həmişə faydalı mövqedən çıxış edirdilər.

Qeyd edək ki, Polşa dövləti Xarici İşlər Nazirliyinin Şərq Departamenti vasitəsi ilə azərbaycanlı mühacirlərin nəşr etdikləri mətbuat orqanlarına da maddi dəstək göstərirdi.

Polşa arxivlərində, xüsusən “Foto Sənədlər Arxivi”ndə çoxlu sayda fotolar saxlanılır. Həmin fotoların da tədqiq edilib öyrənilməsi vacibdir. Burada azərbaycanlılara aid fotolar da əldə etmək mümkündür.

Polşada olarkən Varşava kitabxanasındakı materiallarla tanış olduq. Burada mühacirət mətbuatı ilə bağlı çoxlu sayda nümunələr saxlanılır. Xüsusən, “Prometey” jurnalının bütün saylarını burada əldə edib bəhrələnmək mümkündür. Eyni zamanda “Qafqaz”, “Şimali Qafqaziya – Severniy Kavkaz” jurnallarının da əksər nüsxələri burada saxlanılır.

Qeyd edim ki, mühacirətdə yaşamış şəxsiyyətlərimizin zəngin irsinin gətirilməsi sahəsində görülən ən ciddi bir iş 2010-cu ildə həyata keçirildi. Məhz həmin ili azərbaycanlı mühacirlərin irsinin toplanıb gətirilməsi ilə bağlı layihəyə **Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası tərəfindən dəstək verildi. Məhz bundan sonra Şuranın dəstəyi ilə Almaniyaya, Polşaya, Türkiyəyə səfər edildi, oradan zəngin arxiv materialları toplanıb Azərbaycana gətirildi. Bu fəaliyyətin reallaşmasına**

verdiyi dəstəyə və millətimiz üçün çox vacib bir problemin həllinə göstərdiyi sayğıya görə **Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının sədri cənab Azay Quliyevə** təşəkkürümü bildirirəm.

İnanıram ki, müxtəlif ölkələrdən toplayıb gətirdiyimiz sənədlərin bir hissəsini əhatə edən bu kitab da faydalı və ciddi bir vəsaitə çevriləcək.

Nəsiman Yaqublu,
Tarix elmləri namizədi.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə (1884-1955)

A

zərbaycan Mühacirət Mətbuatının banisi olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə 31 yanvar 1884-cü ildə Bakının Novxanı kəndində doğulub. İlk təhsilini Sultan Məcid Qənizadənin (1886-1942) müdir olduğu Bakıda fəaliyyət göstərən 2 saylı “Rus-tatar” məktəbində alıb. O, tələbə ikən ictimai-siyasi fəaliyyətə başlayıb.

1906-1907-ci illərdə çap olunmuş “Təkamül” və “Yoldaş” qəzetlərinin nəşrində və redaktə olunmasında M. Ə. Rəsulzadənin böyük rolu olub. “İrşad” və “Tərəqqi” qəzetində müxtəlif mövzularda məqalələri və şerləri ilə çıxış edib. “İrşad” qəzetinin müvəqqəti redaktoru olur. Bakıda təqib olunduğu üçün isə 1909-cu ildə İrana gedib. 1910-cu ildə “İrane-nov” (Yeni İran) qəzetinin redaktoru olub”. 1911-ci ildə İranda təqiblərdən yaxa qurtarmaq üçün İstanbula mühacirət edir. 1913-cü ildə Romanovlar sülaləsinin 300 illiyi ilə əlaqədar verilən əfv-ümumidən sonra Bakıya qayıdır. 1915-ci ilin 2 oktyabrından “Açıq söz” qəzetini nəşr etdirir. 1918-ci il mayın 27-də Azərbaycan Milli Şurası yaranır və səs çoxluğu ilə M. Ə. Rəsulzadə Milli Şuranın sədri seçilir.

1920-ci ilin aprel hadisələrindən sonra M. Ə. Rəsulzadə həbsə alınır. Keçmiş mübarizə dostu Stalin onu azad edir, özü ilə birlikdə Moskvaya aparır. 1922-ci ilin sonlarından onun İstanbulda siyasi mühacir həyatı başlayır. 1923-cü ildə “Yeni Qafqasiya” jurnalını nəşr edib Azərbaycan mühacirət mətbuatının əsasını qoyur. 1955-ci il, mart ayının 6-da həyata göz yumub. Ankaranın Əsrî qəbiristanlığında dəfn edilib.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə

AZƏRBAYCAN DAVASI

28 May 1918-ci il Milli Azərbaycan Hərəkətinin ən böyük günüdür. Bundan 34 il öncə Milli Şura tərəfindən Azərbaycanın istiqlalı elan olunmuşdu. Bu tarixdə Türk və Müsəlman ələmində ilk dəfə Milli Xalq Hakimiyyətinə dayanan bir **Cumhuriyyət** qurulmuşdur.

Yüz il öncə, ayrı-ayrı 9 xanlıq halında Çarlığın hakimiyyəti altına düşən Azərbaycan Birinci Dünya Hərbi nəticəsində ajan (jandarm) Rusiya İmperatorluğunun ənqazı (xaraba, viranə) altından siyasi bir bütün, bir millət, bir dövlət olaraq qalxdı.

12 ocak (yanvar) 1920-də Böyük Dövlətlər tərəfindən istiqlalının tanınması üzərinə Azərbaycanın davası millətlər arası bir məsələ halına gəldi.

Azərbaycan Cümhuriyyəti sadəcə dünya ensiklopediyaları ilə Birinci Dünya Hərbindən bəri dürlü lisanlarda basılan kitab, xəritə və atlaslarda qeyd edilməklə qalmayıb, eyni zamanda böyük-kiçik, uzaq-yaxın ilgili bütün dövlətlərin arxivlərində Azərbaycan davasına aid dosyalar (sənədlər toplusu) vardır.

Siyasi “Garte du vistie”i 1918-də dünyaya təqdim olunan Azərbaycan Hərəkətinin ömrü sadəcə 36 il deyildir, əlbəttə!

Azərbaycan Türk xalqının tarixi gəlişmə (inkişaf prosesi) seyriində 28 May 1918 siyasi bir olqunluğunun (kamilliyinin) mühüm bir mərhələsidir.

Aləmşümul (cahanşümul) kəltür dəyərləinə və dürlü çağlarda yaşanmış siyasi istiqlal və hakimiyyət xatirələrinə malik olan Azərbaycanın tarixi bilavasitə Yaxın Doğu İslam şərtləri daxilində gəlişmişdir (inkişaf etmişdir). Son yüz il içində bu gə-

lişmə (inkişaf) Qafqaz müqəddəratı ilə ilgili olaraq müəyyən özəlliklər ərz etmişdir.

Cümhuriyyətin qurulmasına təqəddüm (irəliləmək) edən dövrdə Azərbaycan topluluğunda əsaslı üç fikir cərəyanı təbəllür (saflaşma, durulaşma) etmiş olurdu. Bunlardan biri, dini düşüncəyə görə, milliyyət fikrinə xor baxan İslami ittihadçılıqdı. Buna müqabil yenə milliyyət ayrılığını rədd edən kosmopolit bir fikir cərəyanı – sosializm vardı. Biri sağçı, digəri solçu bu hər iki kosmopolit cərəyanı Azərbaycan çərçivəsi daxilində qalmaq çox dar gəlirdi. Azərbaycan məfhumu onları təmin etmirdi. Onlar üçün ya “Rusiyada Müsəlmanlıq” ya da “Rusiyada Sosializm” vardı. Milli olmayan bu cərəyanların arasında milli Azərbaycan milliyyətçiliyi mərkəzi bir mövqedə dururdu.

Tarix və kültür anlayışında türkçü olan bu milliyyətçi zümrə aləmdə Azərbaycan muxtariyyət və istiqlalını hədəf tuturdu.

Azərbaycan Türk özəlliyinin formulunu verən və Rusiya hakimiyyətindəki Türk elləri üçün milli-məhəlli muxtariyyətlər halında öz müqəddəratlarını müstəqil idarə etmə tələbini irəli sürən canlı bütün qüvvətlər Azərbaycanda “Müsəvat” Xalq Firqəsi ətrafında birləşmişdilər.

1911-ci ildən bəri gizli fəaliyyətdə olub, Rusiyada partlayan inqilab nəticəsində, 1917-ci ildə təşəkkül edən “Türk Ədəmi Mərkəziyyət Firqəsi” ilə birləşən “Müsəvat” partiyasının Bakıda toplanan ilk konqresi sadəcə Azərbaycan tarixində deyil, Rusiya məhkumu bütün Türk ellərinin yaxın tarixində də mühüm bir hadisə olmuşdu. Qəbul etdiyi proqramda Azərbaycan muxtariyyətini cəsərət və cəpəhətlə (səhihliyi, aydınlığı) təsbit edən bu firqə o gündən etibarən gürcülərdə Menşevik, ermənilərdə Daşnak partiyaları kimi Mavarayı Qafqasya həyatında Azərbaycan Türklüyünü təmsil edən üçüncü bir qüvvət halına gəlmişdi. Daşnak, Menşevik, Müsəvat isimləri dost, düşmən bütün dillərdə dastandı. Bu üç ismi təsərif (istədiyi kimi dəyişmə) etmədiyi bolşeviklər bilhəssa sevərlər gərək düşmən, gərəksə Azərbaycandan əlaqə ilə bəhs edən dostlar üçün “Müsə-

vatizm” Azərbaycan patriotizminin bir müradifidir (bir-birinin ardınca gələn).

1917-ci ilin aprelində Bakıda toplanan Qafqasya Müsəlmanları Qurultayı ilə eyni ilin Mayında bütün Rusiya Müsəlmanlarının Moskvada toplanan qurultayında bu tezisi müdafiə edənlər “Müsavat” firqəsinə mənsubdu.

Rusiya Qurucular Məclisinə edilən seçim əsnasında bu seçimdə iştirak edən Azərbaycan partiyalarından yalnız “Müsavat” firqəsinin bəyannaməsində Azərbaycan muxtariyyatından bəhs edilirdi.

Sonra 1918 Mavərayi Qafqasya Seymində eyni Azərbaycan tezisini yalnız “Müsavat” firqəsi ilə “Tərəfsizlər Bloku” namına oxunan açıqlamada bulunuruz.

Seymin dağılması üçün Azərbaycan Cümhuriyyətinin istiqlalını elan edən Şurayı Millidə bütün partiyaların artıq istiqlalçı olduqlarını görürük.

Azərbaycan davasının yaxın tarixində müəssir (təsir edən, iz buraxan) bir rol oynayan fikir cərəyanları ilə müəssisələrinin tarixi məsnədləri (dayaqları) bunlardır. “Davamız”ın yaxın tarixindən bəhs açanların hər şeydən əvvəl, bu obyektiv hadisə və vəqelər (olan, baş verən) üzərində durmaları lazım gəlir. Belə edilərsə, dava tarixi əsaslara, fikirlərə və fikir müəssəsələrinə bağlanmış olur.

Milli böyük bir davanı şəxslərə bağlamaq və onu parlament və ya hökumətdə olan düzinə (xeyli) münfərid (tək, təkbaşına) insanların vərəsəlik malı kimi əddetmə (qəbul etmək) çox xətalı bir anlayışdır. Şurayı Millidən də, parlamentodan da öncə Azərbaycan muxtariyyat və istiqlal fikrini təəzzüv (üzv olma) etdirən və bunu sağdan-soldan gələn bütün müxalifətə qarşı savunan (müdafiə olunan) bir müəssisənin varlığını inkar və ya ihmal (biganə) etmək milli davaya zərərdən başqa bir şey verməz. “Davamızı” fikir müəssisələrinə deyil, münfərid (tək, təkbaşına) şəhislərə bağlayanlar, mənsub olduqları millətin inkişaf etməmiş ibtidai bir cəmiyyət olduğunu bilirmiş (müəyyən-

ləşmiş) olduqlarının fərqində olmayanlardır. “Davamız”ın yaxın tarixini, tariximizdəki fikir müəssəsələrindən təcrid edərək izaha qalxışanlar bilərək və ya bilməyərək tarixi təhrif edənlərin ta özləridir.

Tarixdə fikirlərin əhəmiyyəti var da şəxslərin heç bir dəyəri yoxmudur? Əlbəttə vardır. Fəqət, bu dəyər şəxslərin fikirlərə sədaqətləri və fikir müəssəsələrinə bağlılıqları nisbətindədir. Bu sədaqət və bağlılığın şəkil və dərəcəsi ancaq bir şəxsi bir şəxsiyyət mərtəbəsinə ulaşıdır (çatdırır). Tarixdə dəyər və əhəmiyyət kəsb edən şəxslər işdə müəyyən fikir cərəyanlarına və müəssəsələrinə bağlanan, onlara simvol olan şəxsiyyətdir.

“Davamız”ı anladırkən onu hali hazırda yalnız “üç kişi”nin baqi (daimi, əbədi) qaldığı bir listəyə bağlamaq və bu yaşayanları o ölənləri siyasi biricik (vahidlik) varisi kimi görmək salim (sağlam) bir düşüncənin əsəri sayılamaz, təbii!..

Davamız, Azərbaycan davasıdır, bu, tarixi və milli bir davadır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu davanın tarixi fikir müəssisələri və onları qanlarıyla və canlarıyla təqdis etmiş qəhrəmanları vardır. Bu qəhrəmanlar sadəcə Milli Şura, Parlament və ya hökumətə mənsub olan şəxslərə inhisar etməz. İçlərində milli ideala, Azərbaycan fikrinə, yəni “Davamıza” ihanət (xəyanət) etmiş olanların da, məələsəf (təəssüflər ki) bulunduğu bu təşəkküllər dışında, şairimizin “Buzlu Cəhənnəm” dediyi sürgün yerlərində şəhadət camını içən, Xəzərin qanlı sularında ayaqlarına daşlar bağlanaraq boğdurulan neçə qurbanlarımız, şəhidlərimiz vardır.

Sadəcə hökumət və ya parlament üzvü olmaq, insana özəl bir imtiyaz və şərəf verməz. Əsl imtiyaz, əsl şərəf ideyaya sədaqətdə və ona hüsnüyyət və səmimiyyətlə bağlı qalmaqdadır.

Parlament və hökumət dışında Firudin Köçərlilər, Piri Mürsəlzadələr, İslam Qəbulzadələr, Mirzə Abbaslar, müəllimə Vəsilə xanımlar, Qasımzadə Qasım bəylər, Rəfibəyli Xudadat bəylər, şair Hüseyn Cavid ilə Əhməd Cavadlar; gənc öyrənçi və zabitlərdən Ağa Kərim Əlizadə, Ağa Səlim Rəhimzadə, Salman

Rəhimzadə, İbrahim Axundzadə, Dr. Dadaş Həsənzadə və sairləri kimi namü nişanı zikredilməyən daha neçə şəhidlərimiz vardır. Azərbaycan cəlladı Bağirovun bir raporunda qeyd olunduğu kimi 52-dən çox qanlı xalq üsyanlarında fədakarane ölənlər minlərcə igid partizanlarımızı da unutmayaq. Gənc ordumuzun şəhid komandanları Həmid Qaytabaşılı, Süleyman Paşa Sulkeviçləri, Dilhas Murad Gərayları, İbrahim Ağaları, Səlimov Həbib bəyləri və bir çox digərlərini də zikr edək.

İsmləri və xatirələri hamımıza əziz olan Fətəli xan, Nəsim bəy, Həsən bəy, Səməd Paşa, Əbuzər bəy, Məhmət Bağır bəy, Müseyib bəy, Murtuza bəy, Rəhim bəy və sairə kimi keçmiş və milli iradəyə ihanət (xəyanət) etmiş Qarayevlər, Qarabəyovlar kimi bədbəxtlər də, mələsəf, Parlamentoda üzv olmuşlardır.

Ümumi bir xülasə yapılırkən, ana fikir müəssisələrindən və bunları təmsil edən şəxslərdən bəhs etmək qaçınılmaz bir zərurətdir. Tarixdə isimlərini fikir müəssisələrilə (quran, meydana gətirən) sınımsız bağlamış şəxsiyyətlər vardır. Bunlardan bəhs etmək qədər təbii və normal bir şey ola bilməz. Bu bütün fəaliyyətləri bir tək şəxsə əffetmək (istinad etmək) demək deyildir, əlbəttə!..

Davanı əsas fikir sistem və müəssisələrindən ayıraraq, avtomatik surətdə, müəyyən dövrdə, rəsmi hər hansı bir sifət və ya ünvan daşımış insanlara ancaq bağlarsaq, fani olan bu fərdlərin meydana qalmasıyla dava da bitmiş olur. Halbuki, Azərbaycan davası belə üç – beş kişinin həyatilə ölçüləcək kiçik bir dava deyildir. Onun şühədə qanıyla təqdis (müqəddəs sayılma) edilmiş fikir müəssisələri (qurucuları) vardır. Bu müəssisələr baqidir (əbədidir), Azərbaycan Parlamentosunu da, hökumətini də doğuran bu fikir sistemi, qızıl istila altında bilavasitə qüvvətlənmiş gənc nəslin müqavimətilə cəlikləşmiş (poladlaşmış) və mühacirətdə illərdən bəri davam edən mücadilə sayəsində sarı (açıq, aydın) formulunu tapmışdır. Milli nəşriyyat və müəssisələr tərəfindən bu davanın ideoloji

bütün səhifələri incədən incəyə işlənmişdir. Belə bir hərəkətin müqəddəratı, şübhəsiz ki, üç-beş faninin həyatına münhəsir (həsr edilmə, məxsus olma, hüdudlaşma) qala bilməz.

Ciddi bütün davalar kimi, Azərbaycan davasının da qüvvət və həyatiliyi, bu böyük fikrin, istiqlal ideolojisinin nəsilədən nəsilə keçməsinədir. Yeni nəsil, əski nəslin savunduğu (müdafiə etdiyi, qoruduğu) ideali mənimsər və bu ideal uğrunda çalışmış başlıca fikir müəssəsə (qurucu) və şəxsiyyətlərini idealizə edərsə bunu, dava namına, müsbət bir hadisə olaraq qəbul etməli-yik.

Yaxın tariximizdə davanı haqqilə təmsil edən fikir müəssisələrini ihmal (unutmaq) ilə sadəcə münfərid (təkbaşına) şəxslərə mal etmək (aid etmək), Azərbaycan topluluğunun gəlişməmiş ibtidai səviyyədə olduğunu söyləmək olur. Halbuki, 1918-də istiqlalını elan edərkən, Azərbaycan Türklüyü, siyasi fikir cərəyanlarına malik olqun bir topluluqdu. Orada Rusiya əsarətindəki bütün Türk topluluqlarına örnək olacaq milli demokrasi ideolojisi ilə siyasi bir fırqə vardı ki, Türklüyün federalist cərəyanını təmsil edirdi.

O zamankı şərtlər daxilində Türkçülüyn, “Müsavat” fırqəsində təmsil olunan bu cərəyanı, hadisələrin gəlişməsilə, Türkiyədə Atatürk Cümhuriyyətinin, əski Rusiyada isə dürlü Türk Cümhuriyyətlərinin qurulması ilə həyatiliyini isbat etmişdir.

Bulunduğumuz mühacirət şərtləri daxilində, Azərbaycan davası naminə birləşmək, milli davanı yaşatmış və ya yaşadan fikir sistem və müəssəsələrinə hörmət etməklə olur. Bunun üçün hər türlü kiçik hesablardan və mərəzi (xəstə) hisslərdən sıyrılaraq ana fikrə önəm vermək lazımdır.

Yaxın keçmişini inkar və müşəxxəs (tanınmış) ideya və şəxsiyyətləri çürütmək qeyrətilə meydana atılanlar, bilərək və ya bilməyərək, böyük davanı kiçildənlərdir. Bu xüsusda hamımızın çox titiz (son dərəcə ciddi) və diqqətli olmamız icab (zərurət, ehtiyac) edər.

Bunu bilməliyik ki, “Davamız” fani üç kişinin inhisarına alınacaq qısr bir dava deyildir. O, nəsildən-nəsilə dövredilən fikir müəssəsə və şəxsiyyətlərinə sahib vələd (övlad) bir davadır. Təcrübəli böyükkləri ilə dəliqanlı gənclərini qopmaz ideal və fikir təsanüdüylə bir-birinə sımsıxı bağlayan bir dava!..

Dünənki idealist nəsil ilə bu günkü idealist nəslə bir-birinə bağlayan, bundan 36 il öncə, 28 May 1918-ci ildə İstiqlal Bəyannaməsini intac (nəticə vermə, nəticələndirmə) etdirən böyük fikir hərəkatıdır.

İstər ölmüş olsun, istər həyatda bulunsun, istər yaşlı olsun, istər gənc olsun, istər əski mühacir, istərsə yeni mühacir olsun, bütün azərbaycanlıların bu müəzzəm (əziz, böyük əhəmiyyətli) hərəkatdakı mövqə və şəərəfləri, əsas ideologiya göstərdikləri və göstərəcəkləri sədaqət, bağlılıq və hizmətlərilə mütənəsidir.

Bütün məsələ, bu xüsudə titiz (son dərəcə ciddi) davranmaqla bərabər, mütədil bir ölçüyə malik olmaq, hadisə, müəssəsə və şəxsiyyətləri təqdirdə vətənsəvərlik icabı olaraq, ədalət və insaf hissindən ayrılmamaqdır.

*“Azərbaycan” aylıq kültür dərgisi.
sayı – 2-3 (26-27), 1954*

QARDAŞ TÜRKİYƏNİN İMDADI

Bolşeviklər Azərbaycan Türklüyünün Rusiya ixtilali-kəbiri (böyük inqilab – Oktyabr inqilabı) tərəfindən dəxi elan olunan “təyini-müqəddərat” haqqından istifadəyə qalxdığını, Bakı küçələrində axıtdıqları qanlarda boğmaq, “İsmailiyyə” binasında yaxılan hürriyyət məşəlini o möhtəşəm binanın ənqazi vərəmadi (xarabalıqları) altında söndürmək istədilər.

Belə müdhiş bir tarixi cinayət baş verdiyi zaman millətin fikir və icalını təmsil edən müsəlman deputatlar Tiflisdə idilər. O zaman Tiflisdə başlanan “Seym” müştərək məclisi bir tərəfdən çarizmdən varis olan Qafqaz cəbhəsinə aid məsələnin həlli, digər tərəfdən də Rusiyadan əbədi ayrılaraq istiqlal elan etmək məsələsini tədqiq və müzakirə etməklə məşğul idi.

Seymdəki müsəlman deputatlarının bütün hümmətləri (üzvləri) gərək cəbhə məsələsinin müsəlləhanə bir surətdə təsviyəsi gərək Qafqaz istiqlalının bir an əvvəl qüvvədən fəle çıxarılmasına tərəf idi. **Çünki Rusiyanın ayrı, müstəqil bir Qafqaz üçün bundan daha yaxşı bir fürsət olmayacağına əmin idilər.** Müstəqil bir Qafqaz yalnız Qafqaz müsəlmanlarına deyil, daim rus taxt-tacının istilasını altındakı digər islam ölkələrinin də mənafeyi üçün lazım idi. Bakı faciəsi əslində bu siyasi “cinayətə” təmayüllərinə müqabil, bolşeviklər tərəfindən tərtib edilən bir cəza idi.

Bakı Tiflisin yardımını gözləyirdi. Yalnız Bakı deyil, bütün Azərbaycan azərbaycanlıların iştirakı ilə təşkil edilən “Seym” məclisi ilə Cənubi Qafqaz hökumətinin bu yardımının intizarında idi. Fəqət, heyhat! Azərbaycanlı “Seym” tərkibinin yüksək səda ilə bağırib-çağırması Tiflis hökumətinin həqiqi sahibləri olan gürcü menşeviklərinə lazımınca təsir etmədi. Gürcüstan daxilindəki bolşevizmi min bir şiddət və qəhrlərlə məğlub edən bu əfəndilər Bakıya qarşı elani-hərb belə etmək istəmədilər. Gəncə milli müsəlman komitəsinin təşkil etdiyi xilaskar ordusuna milyonlarla fişəng, onlarla metralyoz (pulemyot) və bir neçə top vəd edilsə də, bu vədlər yerinə yetirilmədi. Tiflis mətbuatı isə Bakının Azərbaycan “başı pozuq” qüvvəsi ilə gerialmaya qarşı “vaqeyi-irticaiyyə” – deyə protesto etdi. Nəhayət, “türk təhlükəsi varkən bolşeviklərə müxasim (zidd olmaq) ola bilmərik” – deyə aldıkları bu qərib vəziyyəti əcaib izah etdilər.

Bu sırada “Seym”dəki erməni qisminin hərəkət xəttini izah etməyə ehtiyac varmıdır?

Müsəlmanların intiqamından, Tiflisin yardımından qorxan üsyankar Bakı bolşevikləri əvvəlcə müdafiə vəziyyəti aldıkları halda, bu dəfə cəsarət edib təcavüzə keçmişdilər. Başda Amazasi, Avetisov kimi erməni fədailəri və Petrov kimi rus topçuları olduğu halda, Gəncəyə doğru yürüyən bu təcavüzkar qüvvədən əvvəl əmrlə Şamaxı mütəzərrər oldu (zərər çəkdi). Qədim Şirvanşahların bu qədim paytaxtı bir həmlədə atəşə tutulub, məşhur tarixi məscid dağılana qədər davam etdi. Yalnız erməni məhəlləsi salamat buraxıldı. Axırda müqabil təcavüz edən Gəncə müdafiə qəzasının şəhərə girib-çıxması üçün salamat qalmış olan bu məhəllə də yandı. Yanmayan yalnız 2 kilsə idi.

Şamaxının düşər olduğu təcavüzə Lənkəran, Salyan, Quba, Nəvahi və Kürdəmir kimi qəza, şəhər və qəsəbələri də məruz qaldı. Bu təcavüzlər əsnasında yaxılan xanimanların, qıyılan ərz və namusların, kəsilən qarı-qocaların, yağmaya gedən mal-qaranın təsviri qeyri-qabili-təsəvvür bir faciə təşkil edir.

Təhlükə artıq Gəncəyə gəlmişdi. Bir tərəfdən Gəncə məcburiyyətdə ikən, digər tərəfdən də Qarabağ erməniləri Bakı bolşevikləri ilə birləşmək üçün plan tərtib edirdilər. Azərbaycanın atəş ilə qılıncdan keçirilməsi planı! Məlum Şaumyanın qəzetəsi “muxtariyyat deyil, xarabazar alacaqsınız” – deyirdi.

Belə bir təhlükə qarşısında milləti müdafiə edəcək yalnız bir Gəncə qalmışdı. Gəncə öhdəsinə düşən bu ağır vəzifəni təkbaşına davam etdirə bilməzdi. Müdafiə günləri uzandıqca işlərin idarəsi əldən çıxır, bolşevik əlinə keçməyən yerlərdə də böyük bir itaətsizlik və anarxiya yaranırdı.

Bu yolla həyat üçün yaranmış bir təhlükəyə qarşı hakimiyyətini qəbul etdiyi Tiflis hökumətindən laqeydlilik görən Azərbaycan ictimai fikrində təbii olaraq bir inam yaranırdı. **Bu çətin vəziyyətdən milləti qurtaracaq yeganə bir çarə vardı: Türkiyə!**

Ümidlər ancaq oraya yönəlmişdi: **“O qardaş millət gələcək, bizi düşmən əlindən qurtaracaq!” Xalqın bundan başqa bir ümidi qalmamışdı.**

Halbuki məsafə bu qədər də bəsit deyildi. Özünü Rusiyadan ayrı, fələn müstəqil bir halda idarə etməkdə olan Cənubi-Qafqaz Türkiyə ilə sülh yaratmaq istədiyi halda, məqsədinə daha müvəffəq ola bilmirdi. Türkiyə Cənubi-Qafqaz hökuməti naminə Trabzona gəlmiş, 1914-cü il hərbindən əvvəlki Qafqaz hüddudunun müstəqiliyini istəmək üçün gələn heyətə Brest-Litovsk müqaviləsinin tamamilə qəbulunu təklif edirdi. Bu təklifə görə Cənubi-Qafqaz hökuməti vaxtilə türklərdən hərbi təzminata müqabil olaraq alınan Qars, Ərdəhan və Batumdan əl çəkməlidir. Bu vilayətləri bolşevik hökuməti Brest-Litovsk müqaviləsi ilə tərk etmişdi. Vəziyyət bu hala çatanda Trabzon müzakirəsi olduqca ciddiləşirdi. Ermənilərlə gürcülər “hərb etmədən Türkiyəyə təslim olmağıq” deyirdilər. Bir tərəfdən bolşevizmin, digər tərəfdən də erməni və gürcü cəfəngiyyəti arasında qalan müsəlmanlar çətin bir vəziyyətə düşər olmuşdular. Bu vəziyyətin ciddiliyini dərk edən Trabzon heyəti erməni, gürcü və türk üzvlərinin birgə səylə Türkiyə ultimatumunun qəbuluna qərar verdiyi zaman “Seym” məclisi gürcü menşevikləri ilə erməni daşnaklarının əksəriyyətilə hərbə qərar vermişdilər.

Konfrans yarımçıq qalmış, hərə başlamış, heyət Tiflisə getmişdi. Fəqət heyət Tiflisə gələndə qədər hərə də artıq bitmiş, Batum süqut etmiş, Qars mühasirəyə alınmışdı.

Artıq davam gətirmək mümkün deyildi, hərə dayanmalı, sülh yaradılmalı, Cənubi-Qafqaz istiqlal rəsmən elan edilməlidir. Yoxsa biz ayrılır, öz başımızın çarəsinə baxırıq – deyə “Seym”dəki müsəlman üzvləri son çarəyə əl atmışdılar.

Yanlış macərəyə qapıldıqlarını və Cənubi-Qafqaz xalqının belə bir hərə qətiyyənlə hazır olmadığını dərk edən gürcülər də bundan başqa bir çarə qalmadığına qane oldular. Cəfəng Qeqçiqori hökumətini susdurub, yerinə sülhçü Çengeli kabinetini

gətirdilər. Batumda yeni müzakirə başladı. Çengeli Trabzondakı türk iddiasının artmayacağına ümid edərəkən, həqiqət təsəvvür etdiyi kimi çıxmadı. Batum ilə Qarsda tökülən türk qanına İstanbul hökuməti qanhaqqı olaraq yeni bir ərazi tələb edirdi. Axsixə, Axalkələk, Aleksandropol, Sürməli və Naxçıvan qəzaları bu tələbi təşkil edirdi.

Cənubi Qafqaz icazəli heyəti ilə türk təşrif heyəti Batumda müzakirə məşğulunda ikən, Nuru Paşa ilə bərabər bir neçə zabiti İran və Qarabağ tərəfdən Gəncəyə daxil olmuşdular. O zaman müdhiş bir anarxiyaya məruz, digər tərəfdən də bolşevik təcavüzü ilə hədələnən Gəncə Nuru Paşanı göydən enmiş xilaskar bir mələk kimi qarşılamışdı.

Batum müzakirəsi bir çox çətinliklərə məruz qalırdı. **Müzakirə uzanırdı.** Gürcülər artıq Cənubi Qafqaz hökuməti itaətində qalmağı öz hesablarına zərərli görür, əl altından Almaniya ilə danışıqlar aparırdılar. Türkiyə ilə müttəfiqi Almaniya arasında ixtilaf gürcülərə belə bir hərəkətin faydalı olacağını təlqin edirdi. Nəhayət əmr yerinə yetirildi. Mayın 26-da Gürcüstan Cənubi Qafqazdan ayrı özbaşına müstəqil bir cumhuriyyət təşkil etdiyini elan etdi.

Gürcüstanın Cənubi Qafqaz federasiyasından çıxmaları üçün birləşmiş hökumət parçalanmışdı. Bunun üçün Seymədəki müsəlman üzvü də gürcülər kimi özlərinin Azərbaycan Milli Şurasını elan etdilər. **İki gün sonra Mayın 28-də Milli Şura Azərbaycanın istiqlalını elan etdi və bu hadisəni 30 may tarixli yayımı ilə bütün dövlətlərə bildirdi.** Milli Şura istiqlal elanı ilə bərabər Azərbaycan hökumətini də təşkil etdi. İlk hökumət, Tiflisdə Azərbaycan milli hərəkətinin düşmənləri tərəfindən qətlə yetirilən mərhum Fətəli xanın rəyasət heyətində təşəkkül etmişdi.

Cənubi Qafqaz hökumətinin dağılması ilə Batumdakı icazəli heyəti də dağılmış, onun müqabilində Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan heyətləri münfəridən sülh müzakirəsini idamə etdirmişdilər (fərqli qaydada sülh müqaviləsini davam etdirmiş-

dilər). Batumda 4 iyunda dövlət mənafeyi naminə Ədliyyə naziri və birinci müavin Xəlil bəylə Şərq orduları komandanı və ikinci müavin Vəhib Paşa, Azərbaycan naminə Milli Şura rəisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Xarici İşlər naziri Məhəmməd Həsən bəylər tərəfindən bir əhdnamə imza edildi. Bu əhdnamənin 4-cü maddəsinə görə məmləkətin əmniyyət və asayişini müdafiə etmək üçün Azərbaycan Cumhuriyyəti Türkiyədən əsgər yardımı istəmək haqqına malik idi.

Azərbaycanın hansı çətinliklərə məruz qaldığı və bu təhlükələrdən çıxma bilmək üçün Türkiyənin yardımına möhtac olduğunu Azərbaycan nüməsilləri (nümayəndələri) Trabzon ilə Batumda türklərlə yaranan təmasları əsnasında şifahi şəkildə anlatmışdılar. Bu dəfə Azərbaycan Milli Şurası naminə biz və Xariciyyə Nəzarəti naminə də Məhəmməd Həsən bəy müqavilənin 4-cü maddəsinə istinadən Türkiyə hökumətinə müraciətlə imdad istədik.

Bütün Azərbaycan xalqının ümidlərinə uyğun olan bu müraciətimizə Türkiyə icazəli heyəti öz müvafiq cavabını verdi. Fəqət Gürcüstan tərəfi ilə ediləcək imdad Almaniya hökumətini göstərdiyi çətinliklər ucbatından istənilən bir sürət ala bilmirdi. Fövqəladə vəziyyət və şərait içərisində istiqlal elan edən Milli Şura Gəncəyə üz tutdu.

İyun ayının 16-da keçirdiyi tarixi iclasında Milli Şura Fətəli xanın ikinci kabinəsini təşkil və bütün ixtiyarını yuxarıda adı çəkilən hökumətə həvalə edərək, fövqəladə vəziyyət adı ilə özü tətillə etdi. Məclisin bu xüsusda qeyd etdiyi qərar aşağıdakı şəkildə idi: **“Azərbaycanın keçirməkdə olduğu daxili və xarici çətinlikləri nəzərə alaraq Azərbaycan Milli Şurası bütün hüquq və səlahiyyətini Fətəli xan Xoyski rəyasət Heyətində təşəkkül edən kabinəyə həvalə və yuxarıda adı çəkilən kabinəni arayı-ümumiyyə üzərinə müstənid bilətəxir məclisi-müəssisən (ümumi seçkilər yolu ilə təxirə salınmadan Təsisçilər Məclisinin seçilməsi) dəvət oluncaya**

qədər Azərbaycan həqiqi hakimiyyətini öz əlində saxlayaraq heç kimə verməmək vəzifəsini saxlayır.”

Azərbaycan Milli Şurasının bu şəkildə tətili o zaman Gəncədə yaranan bir taqım (qisim) siyasi mübarizələr nəticəsində hasil olmuşdu. Bu mübarizə məmləkət üsul-idarəsinə aid demokratik cərəyanlarla aristokrat zehniyyətlər arasında vüqu gəlirdi (baş verirdi). Hər tərəfdən düşmən bir cərəyanla əhatə olunan məmləkətdə bu kimi mübarizələri bir zaman müvəqqət üçün bir tərəf etmək lüzumu vardı. Bu lüzum geniş səlahiyyətlərə malik bir hökumətin təşəkkülü üçün təmin edilmişdi.

Azərbaycanın təşəkkül tarixində mühümlükdən baş verən bu hadisə əsnasında Milli Şuranın nə kimi hissiyatla təsis olunduğunu göstərmək üçün söylədiyimiz açılış nitqini qismən burada dərc edirik: “... **Bəli əfəndilər! Azərbaycanın müvəqqəti paytaxtı olan Gəncədə naqis də olsa milli hakimiyyəti təmsil edən bir müəssisənin (təsisçilərin) bu surətlə meydandan çəkilmək məcburiyyətində qalması heç şübhəsiz, demokratiyanın bir ricəti (geriyə qaytarma, geriləmə və irticanın bir müvəffəqiyyətidir). Bu ricət (geriləmə) ağ və təmiz qüvvələrə müqabil qara və pak qüvvələri qüvvələndirəcəkdir.** Bu nöqtəyi-nəzərdən görüləncə ilk baxışda bizim halımız Ukraynanın halına bənzəyir. Bu hallar bizdə Rusiya inqilabının iflasına dair bir əqidə formalaşdırır. Fəqət, əfəndilər! Zavahirlə qalmaq, səthi düşünməyə, həm də məyus olmaq. Rusiya inqilabı, nə deyirlərsə-desinlər, qətiyyətlə iflas etmədi. Rusiyada inqilab nə edəcəkdir? Bu sualla “Böyük Rusiya” fikri ilə zəhərlənmiş rus inqilabçıları nöqtəyi-nəzərindən deyil, inqilabın öz kəndi təbiətini təhlil edərək cavab verməlidir. Belə baxılırsa, Rusiya inqilabı məzlum və məğdur siniflərlə məhkum millətləri azad etməlidir. Məğdur (zərər çəkən) siniflər, etiraf edək ki, istədiklərindən yaxşısını aldılar. Millətlər isə bir-bir istiqlal əldə edirlər. İnqilab dünyanın altıda birini tutan böyük Rusiya yaratmaq vəzifəsində idimi? Qətiyyətlə deyildi. İfrata varan sinif hürryyətləri əlbəttə ki, qeyd olunacaq və mötədil (liberal) bir

şəklə girəcəkdir. Çünki hüriyyətin bu şəkli heç şübhəsiz ki, hüriyyət deyil, bir afətdir (fəaldır). Fəqət, bu yolda ediləcək ricət (geriləmə), əminəm ki, hər halda inqilabdan əvvəl mövcud olan hüdudun övtəsində (o tərəfində) deyil, gerisində saxlanacaqdır. Demək, əvvələ nisbətə hər halda yaxşı olacaqdır. **Əfəndilər! Mən sabit Rusiya ərazisində baş verən bu hadisəyə belə baxıram. Buna görə də hələ ümidlərimlə yaşayıram. Əfəndilər, bilirəm ki, Azərbaycan Rusiya inqilabının doğurduğu müsbət nəzəriyyələrlə elan etdiyi əsil hüriyyətdən son dərəcə istifadə edəcəkdir. İştə müstəqil bir Azərbaycan: siyasətin hüriyyət və istiqlal edəcək Azərbaycanda ictimai hüriyyətlər və bəşər hüququna aid düsturlar hər halda istilaçı Rusiya zamanından daha geniş, daha əlverişli olacağına şübhə etmirəm.** Hətta, əfəndilər, söyləmək istəyirəm ki, Azərbaycan Qafqazda ən hüriyyətpərvər və inqilabçı təsəvvür olunan Gürcüstandan daha məsuddur. Çünki burada bizim daxili hüriyyətlərimizə nüfuz edəcəyi təsəvvür edilən qüvvə yad bir qüvvə deyil, öz qüvvəmizdir (alqışlar). Buradan istiqbal böyük və şanlı bir millətin müxtəlif şöbə və budaqlarını tovhidə doğru gedəcəyi eyni məqsədimizdir (alqışlar). İctimai və hüquqi hüriyyətlərdə itirək də, siyasətdə qazanacağıq. Həlbuki Ukrayna və Gürcüstan belə deyil.

Bəli, əfəndilər! Heç də ümitsiz olmayaq. Tarixin, milli amalımız nöqtəyi-nəzərindən əlverişli bir zamanda olduğumuz, türk ittihadı üçün fürsət ələ keçdiyini unutmayaq. Bütün qüvvəmizi bu hüriyyət siyasətinin təsbitinə sərf edək. **Bunun üçün də hər dürlü fədakarlığa hazır dayanaq...**"

Yuxarıda iqtibas olunmuş qərarnamə üçün Milli Şura tərəfindən məmləkətin idarəsinə vəkil edilmiş olan hökumət bir an əvvəl Bakını geri alacaqdır.

Nuru Paşa öhdəsindəki ordunun yardımını ilə az bir vaxtda Bakı vilayətindən başqa Azərbaycanın bir çox vilayətlərində sülhü təmin etdi. Yalnız Bakı ilə ətrafı bolşeviklərin əlində idi. Bunlar ara-sıra üsyan edərək təcavüz belə edirdilər. 5-6 aylıq

bir fürsətdən istifadə edən bolşeviklər olduqca mühüm bir müdafiə hazırlamışdılar.

Xaricdən, Azərbaycan və Türkiyə milli qüvvələri tərəfindən təzyiq olunan bolşevik-daşnaksütyun qüvvəsi daxilən sarsılır, aralarına nifaq düşürdü. Nəhayət, mühasirədə olan Bakıda bolşevik diktaturasına qarşı bir-bir keçmiş və mövqeyi iqtidar erməni alayları ilə Bakı limanındakı bəhriyyələrə (dənizçilərə) istinad edən ermənilərlə ruslardan mütəşəkkil bir “direktvara” (birbaşa) kəsilir. Bu direktvar ingilisləri Bakıya dəvət edir. O zaman İranda olan ingilis komandanlığı bu dəvət üçün Bakıya əsgər çağırır. Vəziyyət bu şəkil alınca Türkiyədən yeni qüvvələrin gətirilməsi lazım gəlir. Almanlar isə yuxarıda deyildiyi kimi, Gürcüstan təriqi (vasitəsi) ilə Bakıya gedən türkiyə yardım qüvvələrini məğlubiyətə uğradırlar. Bunun üçün Bakının geri alınması da iyulun 15-nə qədər gecikir.

Nəhayət, qanlı bir mücadilədən sonra qardaş xilasına can atan qəhrəman Məhmədciyin türk birliyi tarixində altun hərflərlə yazılacaq bir fədakarlığı ilə Azərbaycan milli qüvvələri öz paytaxtına girir. Altı ay qan-yaş tökən islam əhalisinin üzü gülür. Qurban bayramı kimi məsud bir gündə Bakı təkrar öz sahiblərinin əlinə keçir.

O zaman biz İstanbulda idik. Vüstayi (bütün) Avropa dövlətlərinin iştirakı ilə toplanacaq konfransa iştirak üçün digər Qafqaz Cumhuriyyətləri ilə bərabər Azərbaycan Cumhuriyyəti-ni təmsil edən heyət də var idi. **O dövrün Hərbiyyə naziri və baş komandan vəkili olan Ənvər Paşa həzrətləri telefon etdilər:**

- Əmin bəy, Bakı alındı!

Bu qısa xəbərin məndə yaratdığı təsiri tam təsvir edə bilmirəm. O təsiri hələ unuda bilmirəm.

Bundan bir neçə gün əvvəl Almaniya hökumətinin bir qərarını protesto etmişdik. Almaniya dövləti bolşevik hökuməti ilə Brest-Litovsk sazişinə əlavə olaraq yazdığı bir müqaviləyə əsasən Bakı vilayətinin Kür çayına qədər olan ərazisini rusların

işğalına icazə vermiş, əvəzində özünə neft imtiyazını təmin etmişdi. Bu münasibətlə bizə müraciətdən qəzetçilərə: “Bakısız Azərbaycan – başsız bədəndir” – demişdik. Baş məşhur Gilyotin məngənəsində olan bir adamın xilasını necə mümkündürsə, Bakının geri qaytarılması da o nisbətdə möcüzəli bir iş idi. Həqiqətən də belə idi. Sonradan məzarları unudulmuş qalan Anadolu Məhmədcikləri Bakıdakı şəhidlikləri ilə türklüyə yeni bir siyasi vücut verirdilər. Maddətən unudulmuş, fəqət mənən bütün qəlblərdə dəfn edilən bu qəhrəman şəhidlər yalnız Bakıdadırlarmı? Naxçıvandan, Qarabağdan, Şamaxıdan, Gəncədən Bakıya qədər bir yer varmı ki, orada belə bir fədakar yatmasın?!..

Bəli, Azərbaycanın hər yerində şairin təsvir etdiyi “Sarmaşığıqlı bir məzar” taparsınız ki, qızlar-gəlinlər tərəfindən ziyarətgah halına çatan bu məzar, qardaş imdadına çatan “TÜRK” məzrədir (53, s. 36-43).

*Azərbaycan Cumhuriyyəti (keyfiyyəti-təşəkkülü və
şimdiki vəziyyəti) İstanbul 1339-1341 (1922)*

15 Sentyabr MÜNASİBƏTİ İLƏ

Bundan on beş il əvvəl idi. Azərbaycan Cümhuriyyətinin ordusu müttəfiqi qardaş Türkiyə yardımını ilə birlikdə düşmən istilasına uğramış paytaxtı xilas edirdi.

Bakının Türk və müsəlman xalqı bu tarixdən altı ay əvvəl, tariximizdə qanlı Mart deyə anılan günlərdə qızıl rus bolşeviklərlə müttəfiqləri Daşnaksütun çetələri (quldur dəstələri) tərəfindən qırğına məruz qalmış və o andan etibarən Azərbaycan yurdundan ayrılan bu şəhərdə azərbaycanlılar hər cür həqarət və əsarətə məhkum olunmuşdular.

Bakılı azərbaycanlıları uşaq, qoca və qadın fərqi qoymadan min bir faciələrlə məhvə qalxan bu qanlı müttəfiqlərə görə Türklərin günahı ağırdı. Onlar Azərbaycan istiqlalından bəhs etməyə cəsərət etmişdilər.

Sözdə bütün məhkum millətlərin hüriyyət və istiqlalı üçün vuruşan bolşevizm – o zaman – mahut (xəyanətkar) Şaumyana Türkiyə və Qafqaz ərazilərindən mürəkkəb “böyük Ermənistan”ı qurmaq üçün tam bir səlahiyyət vermiş və bu zəmin üzərində özünü Daşnaksütyun fırqəsi ilə görüşməyə vəkil etmişkən (“Lenin və Stalin” imzasilə Qafqaz komissarı Şaumyan adına verilmiş maruf bilinən, məlum) dekret, mərkəzi Bakı olmaqla Azərbaycan Cümhuriyyətinin hüriyyət və istiqlalından bəhs edən “Müsavatçıları” təhdid etmiş, Rusiyanın azərbaycanlılara hüriyyət və istiqlal deyil, bir xarabazar verəcəyini öz partizanlarının ağzı ilə söyləmişdi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz Mart qırğını, əslində bu təhdidin sözdən işə keçilməsindən başqa bir şey deyildi. Qızıl Moskva Azərbaycan ideyasını qanla söndürmək və istiqlal fikrini yanğınlarla məhv etmək istəmişdi.

31 Mart hadisəsi ilə maruf (məlum) olan bu vəhşət, düşmənin təsəvvürü xaricində Azərbaycan xalqının milli mənliliyini yaralamış və bu yaranın təsiri ilə o, yediyi acının intiqamını almaq və haqqı bulunan istiqlalına qovuşmaq üçün mübarizəsinə davam etmişdi.

15 Sentyabr, əslində bu əzmin zəfərini təmin edirdi. Bu gün Azərbaycan xalqı, əsir paytaxtını düşməndən qurtarmaqla susadığı intiqamını alırdı.

Sadə intiqammı?!.. Xeyr!

Azərbaycan xalqının tarixində bu gün 28 May qədər böyük bir dəyərə malikdir. 28 Mayda Cümhuriyyətin istiqlalı bütün cahana elan edilmişsə, 15 Sentybarda bu istiqlal maddətən təyin olunmuş, Azərbaycan hökuməti öz təbii mərkəzinə müzəfərliklə girmişdir.

Bu gün sadə zillət həqarətindən qurtulan xalqın köksü intiqam hissilə qabarmamış, eyni zamanda illərdən bəri hüriyyəət və istiqlal eşqi ilə yanan ürəklərə də su səpilməşdir.

Əlbəttə, Azərbaycan istiqlal dövrünün, 15 Sentyabr ən şanlı fəsillərindən biridir. Siyasi tarixin makus əsərilə (təsadüfə nəti-cəsində) təkrar qızıl rus əsirliyinə düşən vətənimiz bildiyimiz kimi heç bir zaman xilas olacağından məyus olmamışdır. O, var qüvvəsilə çarpışır. Bütün imkanları ilə istilaya qarşı dayanır. İrəlində Azərbaycanın yeni bir 15 Sentyabra malik olacağı qə-naəti Azərbaycan istiqlalçılarını canlandırmırmı?..

Əlbəttə canlandırır, tarixin qeyd etdiyi digər misallar kimi Azərbaycan xalqı da müxtəlif mərhələlər keçən mücadiləsi nəti-cəsində öz qayəsinə girəcək, öz yurduna həmin özü hakim ola-caqdır.

Bu mütləqdir!

Bu müvəffəqiyyəətin birinci şərti, heç şübhəsiz, onun öz əzm və mücadiləsinə güvənməsidir.

Bu belə olmaqla bərabər, yenə tarixi misalları ilə mə-lumdur ki, bir millət hüriyyəət və istiqlal uğrunda qayə-sinə beynəlmiləl bir takım hadisələr və amillərin yardımı ilə nail olur.

Böyük Dünya müharibəsi nəticəsində Rusiya məhkumu millətlərdən bir qismi də zühur edən beynəlmiləl imkanı ən bö-yük ölçüdə istifadə edə bildilər. Hüriyyəət və istiqlallarına nail oldular. Azərbaycan da daxil olduğı halda, Qafqaz millətləri bütöv dövlət halında təşəkkül etdilərse də, hadisələr özlərinə ta-mamilə müsait olmadı. Qısa bir müddət istiqlal həyatı ilə yaşa-dıqdan sonra, məlum amillərin təsiri ilə, Rusiya təkrar bu yerləri tutmuş oldu.

13 ildən bəri qızıl Rusiya istiqlal altında əzilən Qafqaz, indi yüz ildən bəri bəyaz Rusiya istilasını altında sıxılan Qafqazdan da artıq bir sürətlə hüriyyəət və istiqlalına qovuşmaq üçün inki-şaf edir.

Bu inkişaf, bir tərəfdən Sovetlər İttifaqında hər cür mənadən məhrum hökumət qəlbinə həqiqi istiqlal mənası doldurmaq üçün artan milli şüurun böyüməsilə Qafqazlı millətlərin bir-birinə daha artıq bağlanmaları, digər tərəfdən də beynəlmiləl amillərin Sovetlər İttifaqı şəklində qurulan yeni Rusiya əleyhində qüvvətlənməsilə məşhurdur.

Əlbəttə, müvazinətini bir cür tapmayan dünya qüvvələrinin, istər-istəməz toqquşması dünya müharibəsi ərəfəsində olduğundan daha çox bir ehtimalla yaxınlaşır. Qızıl Moskva bu toqquşmadan, atəşdən qaçar kimi çəkinməsinə rəğmən, onunla qarşılaşacaq, hər b və inqilabdab doğduğu kimi, yeni bir hər b və inqilab nəticəsində də parçalanacaqdır. **Yaxın tarixində 15 Sentyabr zəfəri kimi mücadilə günlərinə malik olan Azərbaycan xalqı gələcək bu fürsəti istifadəyə, şübhə etmirik ki, 1918-ci ildə olduğundan da hazırdır.**

O, indi bir kərə yüksəltdiyi istiqlal bayrağı altında can verən minlərcə fədailərə malik olduğu kimi, ali mənfəətlərinin birliyini duyan Qafqazlı qonşulara və eyni yolun yolçusu olduqlarına qane olan “Prometeyçi” müttəfiqlərə malikdir!

Və buna da əmindir ki, qızıl rusluğun çökəcəyi bu tarixi zamanda 15 Sentyabrda özünə müttəfiq olan qardaş qüvvələr təkrar onunla olacaq, nihai zəfəri özü ilə birlikdə təmin edəcəkdir!..

Bu qüvvələrin vəzifələrini qəhrəmanca yerinə yetirərək, indi Bakı məzarlığının bir guşəsində haqq etdikləri milli şükran (sayğı, hörmət) təzahüratını dörd gözlə axtaran şəhidlər ruhuna bizdən min rəhmət, min salam!.. (57).

“İstiqlal” qəzeti, 20 sentyabr 1933, yıl 2, №42.

RUS DİLİNDƏ NƏŞR EDİLMİŞ MƏQALƏLƏRİ

*«Tem ne menee, sila solomu lomit. Xitro spletennaə so-
vetskaə propaqanda, kombinirovannie sili Krasnoy armii,
sdelali svoe delo. 27 aprelə 1920 qoda Azerbaydjan bil
zavoevan Krasnoy armiey, a v sled za nim, posle krovavix
srajeniy, bili okkupirovani Armeniə i Qruzia. Takim obrazom,
sovetskoe pravitelğstvo dostiqła qraniiü s Turüiey, vosstanoviv
okrovavlennoy rukoy poqraniçnie znaki na staroy linii 1914q.
Mejdu Rossiey i Turüiey.»*

KAK PRONİKAL KOMMUNİZM NA VOSTOK ZAVOEVANİE AZERBAYDJANA

Mejdunarodnoe polojenie v pervie qodı posle mirovoy
voynı bilo osobenno blaqopriätno dlə voennoqo i politiçeskoqo
prodvijenä bolğşevikov na Bl. Vostok.

Odrəxlevşie Ottomanskaə i İranskaə imperii perejivali
straşnyı krizis posle potrəseniy velikoy voynı. V İrane,
videvšem na svoey territorii qorəçie srajenä mejdu armiəmi
dvux koalitiüy, posle uxoda ix naçalasğ anarxiə v kotoroy
uqasala dinastiə Kadjarov, ustupivşəə vskore drevniy tron
şaxov talantlivomu reformatoru Riza şaxu Pexlevi.

V Ottomanskoj imperii, poterpevşey voennoe
porajenie, naçalosğ narodno-revolütionnoe dvijenie,
vidvinuvşee svoeqo naüionalğnoqo qeroə Mustafa Kemalə,
pod imenem kotoroqo ono voşlo v istoriö. Şansı na uspek
kemalistskoqo dvijenä vnaçale bili soverşenno beznadejni, t.k.
emu odnovremenno prişlosğ deystvovatğ na dvux frontax-
vnutrenne-revolütionnom i vneşney voynı s qrekami,
poluçivşim podderjku ot derjav Antanti. Tureükie

revolyüioneri-kemalisti nujdalisğ v pomohi-v orujii i finansov, - kotorü moqlo okazatğ v usloviæx toy gpxoi tolğko sovetskoe pravitelğstvo, uje ovladevşee v qrajdanskoy voyne territorii sobstvennoy Rossii i naçavşee kampaniö-propaqandnü i voennü- dlæ rasprostraneniæ svoey vlasti na limitrofnie qosudarstva: - Baltiku, Belorussiö, Ukrainu, Kavkaz i dr.

Sozdalasğ obstanovka, pri kotoroy üelevoe sblijenie mejdu tureükimi naüionalistami i russkimi bolğşevikami sdelalosğ neizbejnım, xotæ obe storoni imeli diametralğno protivopolojne proqrammi i smutnoe predstavlenie drug o druge. Na Kavkaze, lejahim na puti mejdu Turüiey i rossiey, v to vremæ uje suhestvovali ehe ne okrepşie naüionalğnie respubliki, pravitelğstvam kotorix prixodilosğ otrajatğ volni bolğşevistskoy propaqandi i nastupleniy to belıx, to krasnix russkix armiy, ot kotorix, kstati skazatğ, bolğşe vseqo postradal Severnyı Kavkaz vvidu svoeqo qeoqrafıçeskoqo polojenia.

Derjavı Antantı sdelali popitki s üelğö uderjania bolğşevizma v predelax sobstvenno Rossii, no ix pomohğ ne vezde bila gffektivnoy. V to vremæ, kak im udalosğ na severe podderjatğ Pribaltiyskie qosudarstva- Gstoniö, Latviö, Litvu v ix borğbe protiv moskovskoqo bolğşevizma na öqe, t.e. Ukraine, v Krimu, na Kavkaze i dr. pomohğ okazalasğ ne dostatoçnoy v silu vnutrennix priçin i zatrudneniy, osobenno zadevşix Franüiö posle voynı. Gto obstoætelğstvo obodrilo sovetskoe pravitelğstvo, kotoroe reşilo uskoritğ svoey voennyı poxod protiv Kavkaza, tem bolee, çto toqdaşniy premğer-ministr Anqlii L.Djordj sdelal zaævlenie sovetskomu komissaru vneşney torqovli Krasinu o «ne zainteresovannosti anqlıçan na Kavkaze».1)

Pri takoy situaüii traqiçeskaæ sudğba molodıx kavkazskix respublik bila predreşena. Oni bili predostavljeni svoey sobstvennoy uçasti. Ostavalosğ tolğko jdatğ rokovoy razvæzki sobıtiy, k kotoroy kavkazskie respubliki daleko ne uspeli ehe podqotovitğsæ nadležahim obrazom.

Krasnə armia, razdaviv v krovavix srajeniox v pervuö oçeredğ Severokavkazskuö respubliku, dvinulisğ so svoimi prevosxodəhimi silami na Azerbaydjan, kotory perejival təjelyi vnutrenniy krizis. Politiçeskie gmiqranti iz Turüii, bejavşie ot presledovaniə sil Antanti, okkupirovavşix Stambul, i naşedşie v gto kritičeskoe vremə ubejihe v bratskoy Azerbaydjanskoy respublike, okazali v roli posobnikov « sovetizaüii Azerbaydjana».2) Oni sdelalisğ orudiem lovko orqanizovannoy i lživoy sovetskoy propaqandi o tom, çto Krasnə armia, əkobı, idət na pomohğ osvoboditelğnomu dvijeniö kemalistskoy Turüii i vsego musulğmanskoqo Vostoka, uqnetaeıix «imperialistami Antanti», provoüiruə pri gtom azerbaydjanskoe naüionalğnoe pravitelğstvo i pravitelğstvennuö partiö « Musavat», kotorie, ne ponimaə soobrajenia visşey politiki, okazivaöt soprotivlenie « spasitelğnomu dvijeniö moskovskix bolğşevikov na Vostok».

Kremlevskie aqenti i tureükie gmiqranti, nevolğno sdelaşiesə orudiem sovetskix proiskov, prokladivali puğ Krasnoy armii svoey porajençeskoy propaqandoy. Gta propaqanda imela uspex v Azerbaydjane potomu, çto dvumə s lişnim qodami ranğşe, t.e. letom 1918 qoda Ottomanskaə imperia pervəə priznala nezavisimostğ Azerbaydjanskoy demokratiçeskoy respubliki i pervəə poslala ey voennuö pomohğ protiv russko-sovetskix kommunističeskix band, zasevşix v Baku.

Lukavaə sovetskaə propaqanda ispolğzovala gto obstoətelğstvo, zaostriv eqo po linii naüionalğnoy, t.e. blizosti əzika i rodstva mejdu narodami Turüii i Azerbaydjana, çto proizvodilo bolğşe vpeçatlenie, nejeli obiçnaə boltovnə bolğşevikov o blaqaş soüial-kommunizma, ibo soüialğno-istoričeskaə i duxovnaə struktura Azerbaydjanskoqo naroda ne poddavalasğ inim motivam propaqandi. Nesmotrə na to, çto Bakinskaə orqanizaüia bolğşevikov, v sozdanii kotoroy, mejdu proçim, prinimal uçastie v svoe vremə Stalin, ehe nikomu ne

izvestniy, sçitalosğ odnoy iz aktivnix ediniü kommunistiçeskoj partii, bolğşevizm kak silğnaə soüialğnaə doktrina ne imel storonnikov v azerbaydjanskix narodnix massax. Musulğmanskie raboçie qor. Baku, podavləöhim bolğşinstve şli za partiey «Musavat».

V 1917 q. Na vıborax v Bakinskiy Sovet raboçix deputatov partiə «Musavat» poluçila 70 % qolosov. Soqlasno zaəvleniö Lominadze, sekretarə Zakavkazskoy kompartii (bolğşevikov), pered zaxvatom Krasnoy armii qor. Baku çislo azerbaydjanskix kommunistov ne previşalo 300 çelovek. Raboçie-azerbaydjanüi vseüelo şli za partiey «Musavat».3)

Tem ne menea, sila solomu lomit. Xitro spletennaə sovetskaə propaqanda, kombinirovannie silı Krasnoy armii, sdelali svoe delo. 27 aprelə 1920 qoda Azerbaydjan bil zavoevan Krasnoy armiey, a v sled za nim, posle krovavıx srajeniy, bili okkupirovanı Armeniə i Qruziə. Takim obrazom, sovetskoe pravitelğstvo dostiqla qraniüi s Turüiey, vosstanoviv okrovavlennoy rukoy poqraniçnie znaki na staroy linii 1914q. Mejdu Rossiey i Turüiey.

Kemalistkaə Turüiə i sovetskoe pravitelğstvo zaklöçili mejdu soboy Karskiy doqovor, otkrivşiy period «drujbi» mejdu Kemalistami i Moskvoy.

Tak zakonçilsə pervıy akt azerbaydjanskoy i Kavkazskoy dramı, kotorəə tənetsə do six por v usloviəx potrəsəöhix narodnix stradaniy pod pətoy jestokix kremlevskix akkupantov.

- 1) «Zarə Vostoka». Mart 1918. №819. Reçğ Çiçerina
- 2) M. Birqen, qazeta «Son Posta», Stambul, 1937, iöng.
- 3) Sovetskaə qazeta «Şark - Kadını», № 17

OSNOVNIE LINII KAVKAZSKOY POLITIKI

*(Doklad, sdelanniy na Kavkazskoy
Konferenüii v Mönxene)*

Doroqie družə!

V naprəjennoy obstanovke mejdunarodnix otnoşeniy otkrivaetsə naşa konferenüiə. Ona prizvana obsuditğ problemı, tesno svəzannie s voprosami borğbı naşix narodov za naüionalğnoe osvobojdenie. Rabota gtoy konferenüii doljna zaverşitğsə sozdaniem üentralğnoqo kavkazskoqo politiçeskoqo orqana, prizvannoqo soqlasovatğ i napravlētğ naüionalğno-osvoboditelğnie sili narodov Kavkaza.

V üeləx pravilğnoqo opredeleniə zadaç predpolaqaemoqo obhe-kavkazskoqo üentra, pozvolö sebe v neskolğkix slovaş izlojitğ osnovnie linii naşey politiki i sovmestnoy rabotu.

V nastoahiy moment, koqda mirovöe obhestvennoe mnenie vplotnuö podxodit k ponimaniö naüionalğnix problem v Sovetskom Soöze, mı ne vprave zatuşevivatğ naşi əsnie üeli. Tak nazıvaemöe predreşençestvo, ot kotoroqo otkrehivaötsə nekotorie psevdodemokrati iz t.n. «Koordinauionnoqo Üentra Antibolğşevistskoy Borğbı» (KaÜAB), zamenivşeqo preslovutiş «Soöz Osvobojdeniə Narodov Rossii» (SONR), nas niçutğ ne smuhaet. V voprosax naüionalğno – qosudarstvennoqo bitiə naşix narodov mı prodoljaem zahihatğ voleizcəvlenie poslednix.

Vopros qosudarstvennoy nezavisimosti Kavkazskix respublik bil reşen i utverjden kak naüionalğnimi, tak i mejdunarodnimi aktami 1918 qoda. Povernutğ koleso istorii nazad nemıslimo. Otsupatğ ot gtoqo naçala, ili je podverqnutğ eqo novoy proverke mı ne vprave.

V gtoy naüionalğnoy i podlinno-demokratiçeskoş taktike mı solidarnı so vsemi porabohennimi narodami Sovetskoqo Soöza, v pervuö oçeredğ s Turkestanom, Ukrainoy i Belorussieş. Mı ubejdenı v tom, çto qosudarstvennaə nezavisimostğ nazvannıx stran budet sposobstvovatğ demokratiçeskomu vozrojdeniö i Velikorossii, a takje ustanovleniö mira vo vsem mire, posle padeniə bolğşevistskoy diktaturi. Odnovremenno s vozniknoveniem nezavisimıx

qosudarstv Kavkaza vznikla takje ideə obcedineniə ix v Konfederativnom Soöze. Avtoritetnie uçrejdeniə i luçšie predstaviteli Kavkaza ehe na rodine vıdviqali na pervıy plan gto obcedinenie, bez kotoroqo nelğzə predstavitğ blaqopoluçnoe buduhee Kavkaza. Na faktax revolöüionnoy borğbı protiv sovetskoy okkupaüii, illöstrirovannıx sovmestnimi vıstupleniəmi çetirex narodov Kavkaza, mı ubedilisğ v tom, çto ideə edinstva vosprinəta i narodnimi massami Kavkaza.

İdeə Kavkazskoy Konfederäüii, v izvestnoy stepeni oformlennaə uje na rodine, v izvestnoy stepeni oformlennaə uje na rodine, v gmiqraüii poluçila bolee əsnuö formulirovku v Brösselğskom pakte 1934 qoda, v Parije, koqda predstaviteləmi çetirex kavkazskıx respublik bıł podpisán protokol, takje podtverjdaöhiy osnovnie misli gtoqo pakta. İdeə kavkazskoqo edinstva i solidarnosti naşla svoe virajenie takje v sovmestnix vıstupleniəx predstaviteley çetirex respublik Kavkaza vo vremə vtoroy mirovoy voynı. Ə pozvoləö sebe zdesğ v kratkix çertax otmetitğ osnovnie glementi obhekavkazskoqo dvijenıə. Kavkaz, sravnitelğno nedavno zavoevannıy, ni v gniçeskom, ni v kulğturnom, ni v rasovom otnoşeniəx niçeqo obheqo ne imeet s Rossiey. Kavkazskie narodi, v osnovnom prinadlejahie k sredizemnomorskoy üivilizaüii, tısəçeletiəmi jili sobstvennoy jiznğö i qorət reşimosti vernutğ sebe biluö političeskuö svobodu. V gkonomiçeskom otnoşenii Kavkaz obrazuet samodovleöhuö veličinu. V strateqiçeskom takje edinoe üeloe. Nesmotrə na izvestnie razliçıə v naüionalğnom otnoşenii, narodi Kavkaza obladaöt obhim fundamentom drevney kulğturi i obhim duxom svobodolöbiə. Osnovnimi faktorami gtoqo psixolojiçeskoqo «kavkazskoqo» tipa əvləötsə soüialğno-bitovie uçrejdeniə Kavkaza. Vpolne estestvenno, çto borğba, v odnix i tex je usloviəx, za naüionalğnoe suhestvovanie usilivaet gtot duxovniy tip. Qorğkiy opit poçti stoletney okkupaüii Kavkaza Rossiey obcedinil v borğbe protiv vseniveliruöhey rusifikatorskoy politiki üarizma

vse narodi Kavkaza. Posle padeniä üarskoy Rossii kavkazskie narodi prinälišğ za ustroystvo sovместnoy jizni. K sojaleniö, napadenie Krasnoy armii privelo k novoy kolonizaii i rusifikaii Kavkaza. No russko-bolğşevistskiy rejim uskoril proüess politiçeskoqo sblijeniä kavkazskix narodov. Edinstvo politiçeskoy sudğbi narodov Kavkaza, obrazuöheqo edinoe qeopolitiçeskoe üelo, stalo vsem oçevidnim. Kavkazeti, podobno şveyärtiu, çuvstvuet sebä qrajdaninom edinoqo tvrdo spaønnoqo qosudarstva.

Mi znaem iz istorii, federaii obrazuötsä v proüesse sovместnoy borğbi za obhie ideali. Qluboko osoznannoe edinstvo interesov kavkazskix narodov vlastno diktuet im orqanizovatğ obhie üeli. Üelğ nastoähey konferenüii zaklöçetsä v sozdanii imenno takoy obhey orqanizaii. Obhekavkazskaä orqanizaiiä borğbi za naiionalğnoe osvobojenje – naçinanie ne novoe v naşey istorii. Kavkazskaä politiçeskaä gmiqraüiä prizvana orqanizovatğ sovместnoe vistuplenie kavkazskix naiionalğnix orqanizaiiy, populärizovatğ ideö kavkazskoqo edinstva pered obhestvennim mneniem üivilizovannoqo mira. V gtix üeläx mi qotovi sotrudniçatğ so vsemi naiionalğnimi silami Kavkaza, razdelöhimi politiçeskiy lozunq: « Kavkaz dlä kavkazüev». Boräsğ, qlavnim obrazom, protiv russkoqo imperializma, kavkazskoe obcedinenie daleko ot misli borotğsä protiv russkoqo naroda, kak takovo. Mi borolişğ protiv üarizma, gtoqo «jandarma Evropi», nine boremsä protiv bolğşevizma – gtoqo biça çeloveçestva i porabotitelä narodov. Mi boremsä za vosstanovlenie naşix naiionalğnix qosudarstv i ix obcedinenie v Konfederativniy Soöz. V gtöy borğbe mi ne priznaem kompromissa. Naşa orqanizaiiä ne moqla priznatğ visbadenskuö konüepüiö obherossiyskoqo sotrudniçestva, ravno kak i KaÜAB, platformu, podpisannuö v Mönxene, otverqaöhix ideö vosstanovleniä naiionalğnix qosudarstv. Protiv bolğşevizma mi qotovi borotğsä v ramkax ne tolğko b. Rossiyskoy imperii - nine SSSR, a soöze so vsemi antikommunistiçeskimi silami üeloqo

sveta, i prejde vseqo, vsex narodov. Stonuhix pod vlastğö krasnix okkupantov za «jeleznim zavesom» Naše obcedinenie v svoey borğbe solidarizuetşə s peredovimi uçrejdeniəmi üivilizovannoqo mira, s Orqanizatiuey Obcedinennix Natiy, s luçşimi predstaviteləmi zapadnoy demokrati, sleduöhimi idealami Xartii prav çeloveka i deklaraiii prav narodov, kotorie lejat v osnove konstituiii kak Soedinennix Ştatov Ameriki, tak i velikix qosudarstv Zapadnoy Evropı. Velikaə uqroza bolğşevistskoy aqressii, visəhaə Damoklovim meçem nad svobodnim mirom, ustranitşə tolğko toqda, koqda bastion gtoy uqrozı SSSR («törğma narodov»), isçeznet, a ee mesto zaymut svobodnie i nezavisimie qosudarstva, koqda v şçastlivoy semğe svobodnix narodov, obcedinenny Kavkaz takje zaymet podobaöhe mesto, stav faktorom mira i kulğturnoqo peuspeəniə na Blijnem Vostoke. Ot imeni azerbaydjanskoy deleqaiii imeö çestğ virazitğ konferenuii nailuçşie pojelaniə i polnoqo uspexa v ee rabote. İtak, dorocije kolleqi, somknem tesno naşı rədi vo imə svobodi i nezavisimosti naşix narodov, vo imə obcedinenoqo, nezavisimoqo Konfederativn

**Smysl odnoqo istoričeskoqo fakta
(K 35-letio Zakavkazskoqo Seyma):**

Dlə liü, interesuöhixşə sudğbami Kavkaza, istorie vozniknoveniə Zakavkazskoqo Seyma (9 fevralə 1918 qoda) v Tbilisi, obrazovavşeqo Zakavkazskoe pravitelğstvo , i eqo rampada (26 maə toqo je qoda) imeet speüialğny interes. Postaraemsə datğ kratkiy obzor gtoy, na pervıy vzqləd, neudaçnoy popıtki kavkazskoqo obcedineniə.

Üarskaə imperiə, rasşatannaə sokruşitelğnimi udarami pervoy mirovoy voynı i razcedaemaə vnutrennimi protivoreçiəmi, stremitelğno katilasğ k propasti... To bil velikiy proüess raspada. S odnoy storonı, on vėl k likvidauii üarizma,

kek reaküionnoqo stroə, derjavşeeqo narodnie massı v rabskom bespravii i temnote nevejstva, a s druqoy – k rasçleneniö Rossii, kak imperii, porabotivşey narodi i lişivşey ix glementarnıx svobod i naüionalğnoy nezavisimosti.

Predstaviteli dvux qlavnıx politiçeskix teçeniy, priävşix revolöüiö, staralisğ obektivnomu xodu velikoqo proüessa pridatğ subektivno-jelatelğnoe napravlenie, soqlasno svoim üeləm, a imenno: storonniki t.n. «universalğnoy idei» iz laqerə russkoy liberalğno-demokratiçeskoy i soüialistiçeskoy obhestvennosti, xotə vsemi silami i podderjivali razvitie obhestvennix sil, napravlennıx k likvidaüii üarizma, staralisğ, odnako, uderjatğ istoriçeskiy potok, qrozivşiy politiçeskoy üelosti imperii, v ramkax «edinoy, nedelimoy Rossii». Predstaviteli druqoqo obhestvennoqo teçeniə, nositeli ideologii naüionalğno-osvoboditelğnix dvijeniy porabohennıx narodov nerusskoqo proisxojdeniə, naoborot, privetstvovali soüialğno-osvoboditelğnoe deystvie revolöüii, poohrəə eë stixiynie silı, napravlennie protiv prinüpa «edinoy, nedelimoy Rossii».

Esli s toçki zreniə rossiyskix «universalistov» obektivnaə rolğ revolöüii zaklöçalasğ tolğko v utverjdenii soüialğno-politiçeskix reform v predelax Rossiyskoy imperii, to naüionalğnim ideoloqam ona predstavlälasğ siloy dlə raskrepheniə porabohennıx narodov.

Zakavkazskiy Seym i eqo pravitelğstvo, prosuhestvovavşie vseqo tri s lişnim mesəüə, xarakterni dlə osveheniə putey, po kotorim proxodil velikiy revolöüionniy proüess kruşeniə i raspada imperii.

Zakavkazskiy Seym bıł obrazovan iz deputatov Zakavkazskoqo izbiratelğnoqo okruqa, ne uspevşix viexatğ v Petroqrاد, vvidu razqona bolğşevikami Rossiyskoqo Uçreditelğnoqo Sobraniə.

So dnə svoeqo obrazovaniə do momenta obcəvleniə Zakavkazğə nezavisimım i otdelğnim Zakavkazğə ot Rossii suverennım qosudarstvom, Zakavkazskomu Seymu prişloğ v

svoix rabotax natknutğsə na bolğšie zatrudneniə i ojestoçennuö borğbu, poroö doxodivşuö do dramatiçeskix predelov.

Predmetom spora bila različnaə oüenka dvumə nazvannimi teçeniəmi fakta obrazovaniə Zakavkazskoqo pravitelğstva: dlə odnix ono əvləloşğ vremennim aktom, vizvannim peçalğnim xodom istoriçeskix sobitij, naruşivşix normalğnij xod revolöüionno-sozidatelğnoj rabotı vo «vserossiyskom masštabe». Dlə druqix, naoborot, Zakavkazskoe obrazovanie əvləloşğ jelannim faktom, prizvannim vıpolnitğ izvestnie istoriçeskie zadaçi, neobxodimie dlə interesov kavkazskix narodov.

9-oqo aprelə, v denğ obcəvleniə Zakavkazğə vpolne, otde-livşimsə ot Rossii nezavisimim qosudarstvom, storonniki territorialğnoqo edinstva Rossiyskoy imperii, ustami russkoqo deputata Semenova brosilı uprək po adresu kavkazskix narodov, zlovehe izrekaə, çto «stav na gtot skolğzkiy putğ, vi ne tolğko otdelite Zakavkazğe ot Rossii, no vsled zatem sami raspadətesğ na otdelğnie nauüionalğnie qosudarstva, a ehə dalee – na otdelğnie uezdi i feodalğnie vladeniə; vse bolee drobəşğ, poluçite to pervobıtnoe sostoənie, kakovoe imeli v dorossiyskie periodi svoey istorii».

Neskolğko spustə, xod sobitij vneşne kak-budto podtverdil proroçestvo Semenova: 26 maə Qruziə, a 28 Armeniə i Azerbaydjan obcəvili sebə nezavisimimi respublikami i, takim obrazom, Zakavkazskiy Seym, kotorigy oni sostavləli, raspalsə.

Padeniə Seyma opeçalilo mnoqix patriotov, videvşix v nem politiçeskiy orqan, prizvannij slujitğ qosudarstvennomu obcedineniö kavkazskix narodov i ukrepleniö ix nauüionalğnoj svobodı. Nekotorige kavkazüi daje sklonni bili videtğ v neudaçe 1918 qoda proval pervoqo istoriçeskoqo opıta v osuhestvlenii idei politiçeskoqo obcedineniə kavkazskix narodov.

No mojno li bilo, v deystvitelğnosti, raspad Seyma rassmatrivatğ, kak proval opıta obcedineniə kavkazskix narodov? Çtobi otvetitğ na gtot vopros, sleduet prejde vseqo

opredelitğ mesto razbiraemoqo fakta v istoričeskom proüesse velikoqo kruşeniä üarskoqo rejima.

Daje pri poverxnostnom oznakomlenii s materialami razbiraemoy gpxoi i obhem obzore stenoqrafičeskix otčëtov zasedaniy Zakavkazskoqo Seyma, stanovitsä äsnim, čto danniy opıt bil ne rezulğtatom sozidatelğnoy voli kavkazskix narodov, iduhey snizu v üeläx zavoevaniä svoix naüionalğnix svobod, a produktom kombinirovannoqo revolöüionnoqo deystviä, iduheqo sverxu, s üelğö zakrepitğ nezıblemie naçala revolöüionnix zavoevaniy v predelax dannoy territorii.

V ramkax qazetnoy statği nevozmojno podrobno arqumentirovatğ gtu mislğ dlinnim rädöm faktov i dokumentov. Odnako, ukajem qruzinskom na nekotorie dannie, imeöhie prämoe otnoşenie k teme.

Vo-pervix, kak uje bilo otmeçeno, protokoli samoqo Seyma, izobiluöt sootvetstvuöhim materialom. Mejdu proçim, iz nix vidno, čto oratorı iz azerbaydjanskoy partii «Musavat» vseqda nastivali na vremennom xaraktere Seyma, otvodä emu rolğ orqana, prizvannoqo opredelitğ osnovnie bazi vzaimootnoşeniy narodov Zakavkazğä. Spustä 35 let s tex por, seqodnä, äsnie slova qruzinskoqo deputata soüialista-federalista, nıne pokoynoqo Lasxaşvili, priobretaöt osobo vajnoe znaçenie. On skazal sleduöhe:

«... Mı, soüialisti-federalisti, думаem, čto soöz svobodnix narodov Zakavkazğä doljen konstruirovatğsä na delegirovaniem sverxu, a stroitelğstvom snizu. Prejde vseqo, narodi doljni samoopredelitğsä, skonstruirovatğ naüionalğnie i territorialğnie avtonomii, a zatem delegirovatğ soöznuö vlastğ ili Soözniy Seym».

Otliçno soznaväe vajnostğ i jiznennostğ obnix finansovix, gkonomičeskix, politiçeskix i voenno-oboronitelğnix interesov kavkazskix ili zakavkazskix narodov, ukazav na to, čto qeoqrafiçeskie termini Kavkaz ili Zakavkazğe ehë ne oznaçaöt neçto naüionalğnoe, Lasxaşvili, mejdu proçim, dobavil:

«Poka ne opredeleni qranitü i funküii otdelğnıx i naüionalğnıx pravitelğstv, Zakavkazskiy Seym v nastoæhem svoem vide ævıtse odnoy iz mnoqoçislennıx kombinaiiäm».

Net somneniæ, Lasxaşvili oiïenival i opredelæl pravilğno istoričeskiy proïess, v kotorom Zakavkazskomu Seymu otvodilosğ mesto perexodnoqo, vremennoqo xaraktera na puti obrazovaniæ otdelğnıx naüionalğnıx qosudarstv. Druqimi slovami, Zakavkazskiy Seym predstavlæl iz sebæ revolüiionnuü iniüiativu, iduhuü sverxu. Vot poçemu on ne moq rassçitvatğ na polny istoričeskiy uspeh.

Odnako, raspad Seyma, kak i sledovalo ojıdatğ, ne ozna-menovalsæ ideynım provalom obhekavkazskoy ideoloqii. Naoborot, s obrazovaniem naüionalğnıx respublik, gta ideæ vnovğ ojila. V Seyme ehë prixodilosğ şlıtatğ o preslovutoy federaii s Rossiey. V naüionalğnıx je respublikax ideæ Kavkazskoy Konfederaii, vpolne zasloniv gtu eresğ, predala eë zabveniü. Kak pervıy şaq k realizaüi idei konfederaii, bıł zaklöçen voenno-oboronitelğny soöz mejdu pravitelğstvami Azerbaydjanskoy i Qruzinskoy respublik. Bılo predlojeno i armænskoy respublike prisoedinitğsæ k gtomu soözu, ostaviv ey polnuü vozmojnostğ v löboy moment osuhestvitğ svoe jelianie v gtom napravlenii. Koroçe qovoræ, naçalsæ obcedinitelğny proïess, iduhiy snizu vverx, priçëm i gtot proïess imel obhekavkazskiy xarakter, kak vidno iz faktov, xarakterizuöhix vzaimootnoşeniæ respublik Azerbaydjana i Qruzii s bratskoy respublikoy Severnoqo Kavkaza.

Vopreki zlovehemu predskazaniü russkoqo deputata v Seyme Semenova, upomænutoqo vişe, osvobodivşisğ ot stol-etneqo iqa üarskoqo imperializma, kavkazskie narodi obrazovali vovse ne «razdroblennie, nesoznatelğnie, pervobitno-feodalğnie obhestva», a vozrodilisğ v vide naüiy, konsolidirovannıx i orqanizovannıx v sovremennıx formax demokratiçeskoqo qosudarstva...

K sojaleniö, im nedolqo prişlosğ polğzovatğsə svobodnoy naüionalğnoy jiznğö. Oni sdelalisğ jertvoy voennoqo napadeniö sovetskoqo pravitelğstva.

Vot uje 35 let, kak narodı Kavkaza, vnovğ podverqşisğ ruskoy okkupaüii, iznıvaöt v neslıxannıx usloviəx tiranii, naüionalğnoqo uqneteniö i niheti. No prodoljaetsə jestokə borğba, v polnom smisle slova, borğba ne na jiznğ, a na smertğ. Borğba za naüionalğnoe suhestvovanie, za çeloveçeskie ideali svobodı, za üennosti mirovoy kulğturi i üivilizaüii. Koroçe qovorə, borğba za nezavisimostğ.

Örkie primerı povsednevnoy deystvitelğnosti pokazıvaöt, çto gta borğba kavkazskıx narodov, nıne imeöhix svoi opredelennie politiçeskie qraniüi, xotə bı v urodlıvoy forme, vedətsə uje ne razdroblennımi silami otdelğnıx respublik, no silami obhimi, napravlennımi k osvobojdenniö Kavkaza v üelom iz-pod okkupaüii. Kajdıy denğ prinosisi nam vse novie faktı, podtverjdaöhie rost sil obhekavkazskoqo soznatelğnoqo dvijeniö, kotoroe mıslitsə ne inaçe, kak edinoe soöznoe deystvie. Faktı dokazıvaöt, çto pod vliəniem obhey borğbı protiv vraqa, borğbı, provodimoy odnimi i temi je priemami i vo imə odnoqo i toqo je ideala, stabilizuetə spasitelğnoe mnenie, tverdəhee, çto vne soöza i sovместnoqo vistupleniö net spaseniö narodam Kavkaza! Vesti, iduhie ottuda, v kateqoriçeskoj forme dokazıvaöt, çto boröhiesə silı narodov Kavkaza vseüelo oxvaçeni ideey Kavkazskoy Konfederäüii.

Net somneniö, çto narodam Kavkaza, sumevşim vıyti iz-pod ərma üarskoqo imperializma v vide otdelğnıx naüionalğnıx respublik, pri padenii krasnoqo imperializma udaetsə vozroditğsə v vide soözniç respublik, obcedinənnıx na osnove Konfederäüii.

Revolütionnyı proüess raspada üarskoj imperii loqiçeski privəl k naüionalğnomu osvobojdenniö porabohennıx narodov. Pri padenii je sovetskoy vlasti narodı, svəzannie obhimi

interesami, sumeöt edinim frontom okonçatelğno dobitğsə osuhestvleniə svoix idealov.

İdeə Kavkazskoy Konfederatüii, kak vırajenie sozidatelğnoy voli narodov Kavkaza, iduhej snizu vverx, pri pervom blaqopriätnom momente istorii privedët k okonçatelğnomu torjestvu i voplotitğsə v jiznğ v formax postoennoqo politiçeskoqo uçrejdeniə, obespeçivaöheqo materialğnoe i kulğturnoe proüvetanie narodam Kavkaza.

İtak, esli umer Zakavkazskiy Seym, to da zdravstvuet Kavkazskaə Konfederatüiə!

Mirzə Bala Məmmədzadə (1898-1959)

M.B.Məmmədzadə
1898-ci ildə Bakı-
nın Zirə kəndində
anadan olub.

7-ci “rus-tatar” məktəbini (1908-1914), Alekseyev adına 3-cü Ali ibtidai məktəbi bitirdikdən sonra təhsilini Bakı Texniki Sənaye məktəbində davam etdirib.

Eyni zamanda “Bəsirət” jurnalında baş redaktor işləyib. 1918-ci ildə “İki inqilab arasında” adlı kitabçasını da çap etdirir.

“Azərbaycan” qəzetinin müxbiri olub. 1919-cu ilin sentyabrında M. B. Məmmədzadə mövzusu mart qırğınından bəhs edən “Bakı uğrunda mübarizə” əsəri Azərbaycan Dövlət Teatrında A. Şərifzadənin rejissorluğu ilə tamaşaya qoyulub.

1922-ci ildə Bakıda “Azərbaycan Türk mətbuatı” adlı kitabı nəşr olunub. 1923-cü ildə o, məsləkdaşları ilə birlikdə həbs edilib. Təsədüf nəticəsində həbsdən azad olunur.

1924-cü ilin mayında M. B. Məmmədzadə İrəvanın Ənzəli şəhərinə gələrək oradakı mühacirlərin fəaliyyətinə başçılıq edir. 1927-ci ildə İstanbula köçüb. 1938-ci ildə Berlində “Qurtuluş” jurnalının mətbəəsində onun “Milli Azərbaycan hərəkatı” kitabı nəşr edilib”.

1954-cü ildən Münhendəki SSRİ-ni Öyrənmə İnstitutu”nda çalışmış, burada iki il elmi şuranın sədri, iki il isə sədr müavini vəzifəsini icra edib.

1959-cu il mart ayının 8-də İstanbulda vəfat edib. Qəbri Qaracəhməd məzarlığındadır.

Mizə Bala Məmmədzadə

AZƏRBAYCANDA AZADLIQ YOXDUR

(Münhendəki Amerikan “Qurtuluş” radiosunda yayımlanmışdır)

Əziz Azərbaycanlı yurddaşlarım!

Bakı radiosunun kolxozçular üçün zaman-zaman tərtib etdikləri konsert proqramlarında yer alan “Sürəyya” adlı bir nəğmə vardır ki, Azərbaycanda əməyin və diləyin azad olduğundan bəhs edir. Qızıl yalan söyləməkdə və söylətməkdə mahir olan bolşeviklər Cənubi Azərbaycan xalqını da aldatmaq istədiklərindən, yorulmadan təkrar etdikləri “Azadlıq əfsanəsini” ərəb hərfləri ilə çap edib İranda da yaymışlar. Vəhşi bir istismar və qanlı bir istibdad altında inləyən yurdumuzu əməyin və diləyin azad olduğu şən və xoşbəxt bir məmləkət olaraq göstərmək istəyən bolşeviklərin, əgər dedikləri doğru isə, nədən dəmir pərdəni qaldırmırlar ki, hər kəs gəlib o azadlığı yaxından görə bilsin?

Yox yurddaşlarım, bolşeviklərin qızıl yalanlarına inanmayın. Yaşadığımız həyat azadlıq həyatı deyil. Orada əmək də azad deyil, dilək də azad deyil, insan da azad deyil. Əməyin və diləyin azad sayıla bilməsi üçün hər şeydən əvvəl insanın özü azad olmalıdır. İnsan bütün hüquqi, mədəni, iqtisadi və başqa insani haqlara malik olmalıdır. Azərbaycanda bir kəndli qızıl dərəbəylərin qurduqları zindan olan kolxozlardan ayrılıb özünə məxsus ayrı bir tarlada arzuladığı kimi əkib becərirmi? Bir kəndli öz alın təri ilə yetişdirdiyi məhsulunu arzuladığı kimi arzuladığı yerdə və arzuladığı qiymətə sata bilərmi? Bunların heç biri ola bilməz. Çünki sizin arzu və diləyinizin ziddinə olaraq bolşeviklər tərəfindən yazılıb zorla tətbiq olunan qanunlara görə orada mülkiyyət haqqı yoxdur. Yəni bir kəndli

və ya bir şəhərli mal, mülk, tarla, bağ və davar sahibi deyildir. **Hər şey Kommunist partiyasının və hökumətinin malıdır.** Və məmləkət onların bir malikanəsidir. Ticarət alətləri də onların inhisarındadır. Sizin yetişdirdiyiniz məhsulları yox qiymətinə onlara təslim etmək məcburiyyətindəsiniz. Hələ istədiyiniz və möhtac olduğunuz məhsulu yetişdirmək azadlığına da sahib deyilsiniz. Neft və pambıq məmləkəti halında bir müstəmləkə olaraq talan edilən Azərbaycanda buğda yetişdirmək də qadağandır. Bu da onun üçündür ki, sizi iqtisadən əsarət altında saxlamaq istəyirlər. Məlumdur ki, mülkiyyət haqqı olmayan bir yerdə bir adam şəxsi təşəbbüs və azad fəaliyyət haqqına da sahib ola bilməz. Yəni bir kəndli və ya bir şəhərli dilədiyi yerdə və dilədiyi kimi çalışmaq haqqından da məhrumdur. Dilədiyi kimi çalıma haqqından məhrum olan bir insanın əməyi də azad sayıla bilməz. Belə insanlara əsir deyirlər, qul deyirlər.

Bu həqiqəti bolşevikliyin babası sayılan Lenin özü də qəbul etmişdir. Lenin “Nə etməli” əsərində deyir: “İşçi ilə kəndliyə azadlıq vermək olmaz. Hələ dövlət hakimiyyətini və hökumət işlərini onlara tapşırmaq heç olmaz. Çünki rahat yaşamağı arzu edən bu siniflərə azadlıq verilsə, bunlar zəngin olmağa başlar və hər biri kiçik burjua halına gələrlər. Zəngin və burjua sinifləri isə sosializm və kommunizmə tərəfdar ola bilməzlər. Onlar kapitalistlərlə anlaşıb kommunist rejimini yıxmağa çalışırlar”. Onun üçün məmləkətin idarəsi peşəkar inqilabçı deyilən terrorist cəllad kommunistlərin əlində qalmalıdır.

Leninin bu sözləri “Nep” dövründə bütün çılpalığı ilə isbat edildi. Bilirsiniz ki, sovet rejimi bu vaxta qədər bir neçə mərhələdən keçmişdir. Hərbi kommunizmdən sonra gələn “Nep” dövrü bu mərhələlərdən biridir. Bu dövrdə keçici bir zaman üçün kəndlinin kiçik mülkiyyəti tanındı. Kolxoz dövrünə qədər davam edən bu dövrdə kəndli zənginləşməyə başladı. Məmləkətdə tarla, mal, mülk və davar sahibinin sayı

artdı. Kəndli bu mülkiyyət haqqını və istiqlal azadlığını təhlükəsizlim altına almaq üçün kənd və şəhər sovetlərini də əlinə aldı. Hətta Azərbaycan Kommunist Partiyası özü də bu “Nep” dövründə qurulmuşdu. Sovet istilasından əvvəl Azərbaycanda belə bir partiya yox idi. Ona görə də kolxoz dövründə kəndlinin mülkiyyət haqqı və iqtisadi azadlığı qan içində boğdurularkən, o dövrün Azərbaycan kommunistləri də kafilələr (dəstələr) halında yox edildilər. Çox keçmədən onları yox edənlər də yox oldular.

Əziz yurddaşlarım! Görürsünüz ki, bolşeviklər azadlıq düşməni olduqlarını özləri də boyunlarına alırlar. Bunun bir həqiqət olduğunu Leninin sözləri və onun qanlı vəsiyyətini yerinə yetirən Stalinin qanlı icraatı da sübut etdi. Azadlıq sayəsində onların qanlı diktaturalarına son qoyacağımızı bildikləri üçün bolşeviklər sizi bütün haqlardan və vasitələrdən məhrum etmişlər. Onların əlinizdən aldıkları yalnız əmək və dilək azadlığı deyildir. Yəni siz yalnız iqtisadi azadlıqdan məhrum deyilsiniz. Bolşeviklər sizin təbii və insani haqqınız olan dilədiyiniz kimi inanmaq, düşünmək, yığılmaq, danışmaq, yazmaq və cəmiyyət qurmaq azadlıqlarından da məhrum etmişlər. Yəni siz bolşeviklərdən başqa bir şeyə inana bilməzsiz. Siz əsil azadlığın bolşeviklikdə olduğuna inanmağa məcbursunuz. Siz bolşeviklikdən başqa bir şey düşünə bilməzsiz. İnanc və düşüncələrinizdə azad olmadığınız üçün istədiyiniz bir cəmiyyət və ya partiya qura bilməzsiz. Siz bolşevikləri və bolşevikliyi tənqid edə bilməzsiz. Fikirlərinizi, düşüncələrinizi və inandıqlarınızı yazıb nəşr edə bilməzsiz. Halbuki bolşeviklər utanmadan bu azadlıqların mövcudiyətindən dəm vurmaqdadırlar. **Hətta Stalin konstitusiyası adını daşıyan Sovet qanuni əsası da bu azadlıqların mövcud olduğunu iddia edib durmaqdadır. Biz başqa bir söhbətimizdə bolşeviklərin bu yalanlarını da bir-bir ifşa edəcəyik.**

“Azərbaycan” aylıq kultür dərgisi.

İl: 4, Yanvar-Fevral 1955, say: 10-11(34-35)

QAFQAZ İSLAM ORDUSU

4 iyun 1918-ci ildə Batumda Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Cumhuriyyəti arasında imzalanan anlaşmaya görə Azərbaycan komandanlığının əmrinə göndərilən 5 Qafqaz tümeni (diviziyası) az sonra Azərbaycan qüvvələrini də özünə birləşdirərək “Qafqaz İslam Ordusu” adını almışdı. Avqust 1918-ci ildə 15 piyada tümeni (diviziyası) ilə dəstəklənən Qafqaz İslam Ordusu 15 Sentyabrda Bakını qızıl istiladan qurtararaq Azərbaycandakı tarixi vəzifəsini zəfərlə bitirdikdən sonra Dağıstanın qurtuluşuna başlamış; sentyabrın sonu ilə oktyabr ayının əvvəlində Dərbəndi, Temir-Xanı-Şurani və Şamil Qalasını düşməndən təmizləyərək, Dağıstan sülhsevərləri ilə birlikdə Terek-Qala üzərinə getdiyi bir zamanda Osmanlı Dövlətinin müttəfiqləri ilə birlikdə məğlubiyyət xəbəri alınmışdı. Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycanı və bütün Qafqazı xilas edəcəkdi.

30.10.1918-ci il tarixli Mondros sülh müqaviləsinin 11-ci maddəsi bunu amir (əsasən) olduğu kimi 15-ci maddəsi də Bakını ingilis işğalına verirdi. Mondros sülh müqaviləsi daha imzalanmadan Tələt Paşanın yerini işğal edən Əhməd İzzət Paşanın verdiyi bir əmrə görə: “Brest-Litovsk müqaviləsi xaricində olaraq işğal edilən Qafqaz aksamının (ərazisinin) 24. 10. 1918-ci il tarixindən etibarən altı həftə ərzində xilas icra ediləcəkdir”.

Brest-Litovsk müqaviləsi yalnız Batum, Ərdəhan və Qars vilayətlərini əlinə alır və başqa bir yazımızda da anladığımız kimi, Moskva bu hüddud xaricində, yəni Azərbaycan və Şimali Qafqazda Osmanlı ordusunun hərəkətini hər zaman protesto etmiş və buna mane olmaq üçün Almaniya ilə, Bakı nefti hesabına bir anlaşmaya da girirdi. Osmanlı dövləti ilə müttəfiqlərinin məğlubiyyətinə görə Moskva tərəfindən tamamilə fəshedilmiş (ləğv edilmiş)

olan bu Brest-Litovsk müqaviləsi “Hər millətin öz müttəfiqlərini ancaq özünün təyin etmək haqqına malik olduğundan” da bəhs etməkdə idi. Sovet Rusiyası tərəfindən də qəbul və elan edilən bu prinsipləri irəli sürən Azərbaycan Cumhuriyyət Hökumətinin bu məşru (qanuni) haqqını şiddətlə müdafiə edən mərhum Tələt Paşa, 23 Sentyabr 1918-ci ildə Almaniya ilə bir protokol imzalamışdı. Bu protokola görə, hər iki tərəf Azərbaycanın istiqlalını tanıyır və Osmanlı qüvvələrinin çəkilməsi şərti ilə bu istiqlalın Rusiyada da tanınması işini Almaniya öz üzərinə götürürdü. Mondros sülh müqaviləsindən daha əvvəl Qafqaz İslam Ordusunun aqibəti bəlli idi. Fəqət bu ordu Azərbaycanda milli bir qüvvə yetişdirmək vəzifəsi ilə də məşğul idi. Sonralar Qafqaz İslam komandanlığına təyin olunan mərhum Nuru Paşa muallim-zabit heyəti başında 4 iyun 1918-ci il anlaşmasından çox əvvəl may ayının ortalarında bu məqsədlə Azərbaycana gəlmişdi. Maiyetini (ətrafındakıları) Mosulda buraxan Nuru Paşa Azərbaycandan Üçüncü Ordu Komandanı Vehip Paşaya yolladığı bir raportunda burada milli bir ordu təşkil etmək üçün hər cür imkanın və vəsaitin mövcud olduğunu, yalnız muallim-zabit kadrlarına ehtiyac hiss edildiyini yazır və Mosulda qalan müəllim-zabit heyətinin bir an əvvəl göndərilməsini rica edirdi. Bilindiyi kimi, bu heyət bir türlü gəlib çıxmadı. Gəncədə kiçik zabit məktəbi açılmışsa da, İstiqlal savaşı bu sahədə əsaslı bir gəlişməyə mane olmuşdu. Əsl fəaliyyət istiqlal zəfərindən sonra başlayacaqdı. Və Qafqaz İslam Ordusu yerini işğal edəcək bir Azərbaycan ordusu yaratmadan çəkilərsə, siyasi və əsgəri müvazinətin alt-üst olacağı Qafqazda hər şey məhv edilmiş sayılacaq və Azərbaycanın müqəddəratı təhlükəyə düşəcəkdə. Bu durumun nəzakətini təqdir etmiş olacaq ki, yeni Osmanlı kabinəsi, Qafqaz İslam Ordusunun Qafqazı tahliyə etməsi (boşaltması) üçün verdiyi əmrdən iki gün sonra, 26. 10. 1918-ci il tarix və 5276 sayılı bir əmrnamədə eyni ilə deyilirdi: “Şimali Qafqazla Azərbaycanda xidmət etmək istəyənlər qalacaqdır”.

Bu müsaidəyə uyan Nuru Paşa Qafqaz İslam Ordusu komandanlığından istefa verərək, yerini “Azərbaycanda Osmanlı kızıtaatı (ordu hissələri) komandanı” ünvanını alan Mirliya Mürsəl Bəy (sonralar general Mürsəl Bakıya) vermiş və özü də Azərbaycan ordusu komandanı ünvanını almışdır. Bu şəkildə Nuru Paşa 4 noyabr 1918-ci ildə “Azərbaycan hökuməti ilə burada qalacaq zabıtlər üçün əqd edilən müqavilə şəraiti” başlığı altında, orduya bir təbliğ yayınlatmışdır. 15 maddədən ibarət bu müqaviləyə görə: “Azərbaycan xizmətinə girəcək zabıtlər və məmurlar mezkur (haqqında danışılan) hökumət təbəəsi olacaq. Cəza və mükafat xüsurlarında da Azərbaycan qanunlarına tabe olacaqlar” (maddə 1). “Zabıtlər rütbə səviyyələri ilə qalacaqlar. (Fəxri təbiri (rütbələri) qalacaqdır). Türkiyədə kədimen terfi edənlər (növbəti rütbəni alanlar) burada bir dərəcə yüksək rütbəsi ilə qazanacaqlar” (maddə 2). “Hər zabıtə ildə, azimet və avdet dail (gedişi-dönüşü), 2 ay məzuniyyət verəcəkdir. Bu iki ay maaşı hərəkətdən əvvəl peşinen (arxasınca) və kamilən alacaqdır” (maddə 3).

“Azərbaycandakı xidmət müddətində xidməti əsgərliyə qabiliyyətini zəyi edəcəklərə, üç ildən beş ilə qədər olmaq şərti ilə maaş nisbətində təzminat verəcəkdir” (maddə 10). “Üç il bütünlüklə Azərbaycanda keçirilənlərə xitam müddətində altı aylıq mükafat veriləcəkdir. Üç ilin xitamında konturati (müqaviləni), üç ildən aşığı olmamaq şərti ilə tecdit (yeniləmək) edəcəklərə, bir dəfəyə məxsus olmaq şərti ilə, bir illik maaş nisbətində mükafat verilir” (maddə 11).

“Zabıtlərin Türkiyədəki ailələrinə verilməkdə olan siparişat (yardım) və ərzağın bundan sonra yenə verilməsi üçün Azərbaycan hökumətinə görə lazımlı tədbir sayılacaqdır. Bunun üçün sərflə olunaq məbləğ Azərbaycan hökumətinin borcu olacaq və iki hökumət arasındakı mahsubu (məxsusi) yerinə yetiriləcəkdir” (maddə 12).

Fəqət, Mondros müqaviləsi bu kontratoyu (müqaviləni) kağız üzərində buraxdı. Müqavilənin 11 maddəsinə görə, Osmanlı

hökuməti Cənubi Qafqazla şimal-batı İrani tahliyə (boşaltmağı) edir. 15-ci maddəyə görə də Batumla Bakının ingilislər tərəfindən işğalına razılıq göstərirdi. Osmanlı hökuməti Hərbiyə naziri 24 noyabr 1918-ci ildə 9-cu Orduya bu əmri yollamışdır:

“1. – 28. 10. 1918 və 11. Ş. 5887 sayılı əmr, vəziyyəti ahire mucibince mefsühtur (son vəziyyətə görə ləğv edilmişdir). Şimali və cənubi Qafqazda olan bölümün zabit və efrad (fərdilər), iki ayı keçməmək şərti ilə, 9-cu ordu komandanlığına təyin ediləcək zaman ərzində 9-cu ordu ilə ittifaq edəcəkdir.

2 – Esliha və cebhane (silah və sursat) daha 9-cu orduya təslim ediləcəkdir.

3 – Bu əmrə itaət etməyənlər haqqında təqib kampaniyası qurulacaq və 9-cu ordu komandanlığı bu əmri Nuru Paşaya, Mürsəl Bəyə və Yusif İzzət Paşaya məsul edəcək və nəticəsini bildirəcəkdir”.

Buna görə 9-cu ordu komandanı mirliva (albay) Z. Şövqi bəy “30 dekabr 1918-ci il tarixinə qədər Azərbaycanda və Şimali Qafqazda heç bir Osmanlı zabit və nəfəri, silah və cəbbəxanası qalmayacaq” və “qalanlar haqqında təqib icra ediləcəyi” xüsusunda bir əmr göndərdi. Əmrə: “Şimendifer (Dəmiryolu) nəqliyyat hərəkətindəki ademi-kifayə (kifayət olmayan) və sairə heç bir vəchlə esbabi-taahhür ad və qəbul edilməyəcəyi də tasrih (izah etmək) edilməkdə idi.

Bu qatı əmrə rəğmən, Azərbaycan hökuməti, Osmanlı müəllim-zabit kadrının kontrato (müqavilə) gərəyincə qalmasını saxlamaq üçün Bakının işğalına hazırlanan İrandakı ingilis qüvvələri komandanı general Tomson nəzdində təşəbbüs etmişsə də, “Azərbaycan namında bir hökumət tanımadıqları” cavabını almışdı. Əslində Mondros müqaviləsində də Azərbaycanın adı qeyd olunmuş və Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Cumhuriyyəti arasındakı muahədə (müqavilə) və anlaşmalar heç sayılmırdı.

Noyabr 1918-ci ildə Qafqaz İslam Ordusu Bakını ingilislərə təslim edərək çəkildi. Onlarla bərabər məhdud Azər-

baycan qüvvələri də Bakıdan Gəncəyə çəkildilər. Hər şeyi yenidən qurmaq lazım idi. Və hər şeydən əvvəl milli bir ordu qurmaq lazımdı. Azərbaycanda yalnız Bakıya daxil olan ingilis işğalından 4-5 ay sonra, aprel 1919-cu ildə xalqın coşqun al-qışları altında Bakıya girən süvari qüvvələri bu milli orduya mənsubdu. Başında general Səməd Mehmandarlı kimi Azəri subayları (zabitləri) duran bu milli ordunun kiçik zabitlərini, Qafqaz İslam Ordusunun yardımı ilə Gəncədə təsis olunmuş kiçik zabitlərə məxsus hərbi məktəbdə yetişənlər təşkil edirdilər.

Tarixi vəzifəsini şərəflə yerinə yetirib gedən Qafqaz İslam Ordusu özündən sonra gənc milli bir ordunun nüvəsini yaratmışdı. Bu ordunun təmin etdiyi nizam və intizam sayəsində ingilis işğal ordusu komandanlığı Azərbaycan istiqlalını tanımaqla ilk addım olaraq Azərbaycan hökumətini yeganə meşru (qanuni) məqam olaraq elan etmişdir (49, s. 3-11).

*“Azərbaycan” aylıq Kültür Dərnəyi.
İyul-avqust 1954, yıl 3, sayı: 4-5(28-29)*

İSTİQLAL ZƏFƏRİNİN DASTANI *(15 sentyabr 1918-ci il zəfəri münasibətilə)*

15 Sentyabr 1918-ci ildə parlaq zəfərlə bitən və Azərbaycanı həqiqi istiqlalına qovuşduran şanlı istiqlal savaşına dair bu günə qədər bir çox şeylər yazılmış və daha bir çox şeylərin də yazılacağı şübhəsizdir. Bir tarixçi gözü ilə araşdırılacaq ilk qaynaqlar arasında ədəbiyyatımızın başqa şöbələri ilə birlikdə, şerin də mühüm bir mövqeyi olacaqdır. **Vətən və hürriyyət şairi Məhəmməd Hadi** ilə istiqlalın ilk şerini yazan **İbrahim Tahirdən** bəhs edərkən, bunun şahidi olmuşduq. Fəqət, Məhəmməd Hadi hürriyyəti, İbrahim isə istiqlalı, istiqlala aid dadlı bir “Arzu” olaraq təhəyyül (vəsf etmək) və tərənnüm et-

mişdilər. Harsı (mədəniyyəti), ictimai, iqtisadi və siyasi sahələrdəki milli həmlələrinin məntiqi və təbii bir nəticəsi olaraq, bu halından dinamik milli bir ideal halına inqilab edən bu “Arzu”nun yaratdığı muazzam (böyük) istiqlal savaşını, bütün səhifələri ilə böyük milli şairimiz **Əhməd Cavadın** ölməz misralarında canlanmış sayırıq. Zalım və qəddar düşmən tərəfindən Sibirə sürgün edilmiş, müqəddəratı və aqibəti bu gün məlum olmayan milli şairimiz o savaş günlərində qurtuluş ordusunun sıralarında idi. Bu baxımdan hərəkət və savaşların şahidi olan şair, əsərini realitedən mülhem olaraq (reallıqdan ilham alaraq) yazmışdır. Qurban Bayramı ərəfəsinə təsadüf edən **14 Sentyabrı 15 Sentyabra bağlayan gecə**, sabaha qarşı, ani basqını ilə düşməni səngərlərindən atıb süngü ucuna almaq sürətilə qəti hücumu keçən qurtuluş ordusunun zəfər topları şairi coşdurmuşdur. Azərbaycan istiqlal zəfərini dastanlaşdıran bu şerinə şair tam haqlı olaraq “Bismillah” başlığını qoymuşdur. Tam haqlı olaraq dedik, çünki şair yepyeni bir dövrün başladığını müjdələməkdədir. Bu gün Azərbaycan Türkünün mənhus taleyi yenilmiş, hür və müstəqil bir həyata girişmişdir. Buna “Bəs-i bədelmevt” dahi deyilə bilər. O halda Bakı civarındakı Yanardağ, Şubanı və Yasamal yamaclarından atılan zəfər topları şairi nədən coşdurmasın?!

Atıldı dağlardan zəfər topları,
Yürüdü irəli əsgər, Bismillah!
O Xan Sarayında çiçəkli bir qız,
Gözləyir bizləri zəfər, Bismillah!

İstiqlal savaşının zəfər dastanına belə başlayan Cavad, min ildən çox tarixə malik olan Şirvanşahlar dövrünün parlaq xatirəsini yaşadan Bakıdakı Xan Sarayında özünün zəfər pərisini gözlədiyinə əmindir.

Memarlıq və təbii gözəlliyinə yad bilgilərin də heyran olduqları və “Daşa dönmüş musiqi” şəklində tərif etdikləri XV

əsrin bu qüsursuz abidəsi yalnız gözəl bir sənət əsəri olmaqla qurtarmır, incə bir zövqün ifadəsi olmaqla bərabər hər şeydən əvvəl, milli dövlət ruhunu tərənnüm edən bir simvol rolunu oynamaqdadır. Bakıdakı Xan Sarayında çiçəkli bir qız şəklində təsvir etdiyi zəfər pərisinin şəxsində şair milli hakimiyyət idealının zəfərini müjdələyirdi. Yalnız milli dövlət dövrünün timsalı olan Xan Sarayı deyil, belki (bəlkə) ümumi heyəti ilə bütün Bakı, nişanlısını gözləyən bir gözəldir. Bütün irfan, kültür, iqtisadi həyat və müəssisələrini sinəsində barındıran (saxlayan) Bakı, o dumanlı şəhər, Azərbaycanın döyünən qəlbidir.

**Ey döyünən ürək, dumanlı şəhər,
Bilmirsən bu zor gurultu nədir?
Aç sisli qoynunu, ordumuz gəlir,
Nişanlın qoynuna girər, bismillah!**

Fəqət hərbin taleyi buna imkan verəcəkmi? Bu tale nişanlısının qoynuna girməyə can atan qurtuluş ordusuna yol verəcəkmi? Əzəldən bəri bir Türk dənizi, bir Türk gülü olan Xəzər, Türkə, yəni əsl sahibinə ram olacaqmı?

**Ey hərbin taleyi bizə yol ver, yol!
Sən ey gözəl dəniz, gəl Türkə ram ol!**

- deyə hayqıran şair bütün ümidini sağa-sola qılinc vuran qollara bağlamışdır.

Çünki bu xilasedici qollara haqdan qüvvə verilmiş olduğuna şübhə yoxdur:

**Sən ey sağa-sola qılinc vuran qol,
Qollarına qüvvə gələr, bismillah!**

Bu haqq qüvvəsinin qarşısında hərbin taleyi nə edə bilər?

Qanlı savaşın seyrinə qapılmış və bir sel kimi axan orduya qatılmış şairdə zəfərin qələbəsinə ümidi də artmaqdadır. Bakını da bu ümidə iştiraka çağıran şair qazi və şəhidləri də unutmur:

**Ey Bakı, sən qorxma, gəldik gələli,
Səninçin atıldıq daim irəli.
Sağ qalanlar analara təsəlli,
Şəhidlərin ruhu gülər, bismillah!**

Sağ qalanlar analara təsəlli bir qazi, ölənlər də məmnun və nəşəli bir şəhiddir. Əsasən, artıq alın yazısının qara olduğu anlaşılmış olan düşmənin atdığı qurğuşunlar da bizləri öldürür. Halbuki, şairin ərməğan olaraq yolladığı qurğuşunlar düşmənin çirkli alnını öpməkdədir:

**Ey düşmən, alnının yazısı qara,
Öldürməz bizləri vurduğun yara.
Yolladığım qurşun ərməğan sana,
O kirli alnını öpər, Bismillah!**

Düşmən, “qudurğan saçmalı boş bir nöbet”dən (növbətdən) ibarət son müqavimətini göstərir. Əfsus, bu müqavimət faydasızdır: saxlandığı torpaq onun qanını içəcək və şairin yurdu ona sipər olmayacaqdır:

**Sən mərd olub dursan qarşımda əgər,
Qudurğan saçmalı növbətin keçər.
Sağlamlığın olmaz sana sipər, Bismillah!**

Bəli, şair haqlıdır. Görüşlərində və həyəcanlarında olduğu kimi, kehanətlərində də haqlıdır. Müqəddəs yurd torpaqları gasıp və qəddar düşməne sipər ola bilməzdi və olmadı da. **Qəhrəman Qurtuluş ordusu** düşməni saxlandığı səngərlərdən süngüsünə keçirmiş və Xəzərə tökmüşdü. Bakını bürüyən hər b meydanı düşmən cəsədləri ilə dolmuşdu. “Allah, Allah”

sədalarını top gurultuları və silah səslərinə qarışdırən müzəffər qurtuluş ordusunun şəhərə girməkdə olduğunu görən düşmən təslim bayrağı qaldıraraq aman diləmişdi.

İstiqlal savaşı zəfərə çatdıran və bizə hürr və məsud bir istiqlal həyatından bəhs edən bu möhtəşəm səhifəni Əhməd Cavad aşağıdakı misralarda əbədiləşdirmişdi:

**Yurdumuzda bizə meydan oxuyan,
Murdar cəmdəkləri murdar qoxuyan.
Tək bir səslərini uzaqdan duyan,
Düşmənimiz aman istər, Bismillah! (47, s. 3-5).**

*“Azərbaycan” aylıq Kültür Dərgisi.
Sentyabr 1953, yıl 2, sayı 6(18)*

BAKI YOLLARINDA

*(Bakı zəfərinin 17-ci ildönümü münasibətilə)
(1918 – 15 Sentyabr 1935)*

Daxildən gələn bir sevgi ilə, diqqət və ehtimalla hər vəsiqə, əmr, raport və müşahidələr əsasında yazılmış mükəmməl bir əsər: “Böyük hərbdə Bakı yollarında 5-ci Qafqaz Piyada Fırqəsi...”

Türkiyə Cumhuriyyəti Baş Erkanı (Qərargahı) Hərbi Rəyasətinin 4.12.1933 tarixli rəsmi əmri ilə, eyni Fırqəyə mənsub və 1918-ci ildə Bakı uğrunda apardığımız istiqlal savaşına, əvvəldən sonuna qədər birbaşa iştirak etmiş Erkanıhərb (Baş Qərargah) kaymakamı (qəza rəisi) Rüştü bəy kimi səlahiyyətli bir adam tərəfindən qələmə alınmış olan bu mükəmməl əsərin qiymət və əhəmiyyəti üzərində çox dayanmağa lüzum varmı?

Və 15 Sentyabr zəfərinin 17-ci ildönümü münasibətilə oxucularımıza bundan daha qiymətli nə hədiyyə verilə bilər?

6 kroki (diaqram), bir quruluş, bir cədvəl və iki xəritəni özündə cəmləşdirən 218 səhifəlik bu əsər, 93 sayılı “Əsgəri Məcmuə”nin, 1 iyun 1934-cü il tarixli və 34 sayılı “Tarix qismi”ni başdan-başa işğal etmişdir. Ələlxüsus “Osmanlı ordusunun Azərbaycana qarşı yardımını” canlandırmağa çalışan müəllif, Anadolu MƏhmətçiklərinin unudulmaz qəhrəmanlıqları ilə yan-yanı bizə Azərbaycanın o zamankı siyasi və əsgəri vəziyyəti, millətimizin məruz qaldığı fəlakətlər və istiqlal hərbində göstərdiyi fədakarlıqlar haqqında da məlumat verir.

“Rus ihtilal (mübarizə) və inqilabının orduya təsiri və Rusiyadakı kiçik millətlərin siyasi hərəkətləri” başlığı altında topladığı giriş qisminə Qafqazdakı siyasi vəziyyəti, Cənubi Qafqaz hökumətinin quruluşunu, gürcülərlə ermənilərin rus ordusundakı əsgərlərindən ibarət milli ordu yaratmalarını, Azərbaycanın belə bir ordudan məhrum olduğunu, ermənilərin Şaumyanla əlbir olaraq Bakıda qətlə törətdiklərini və bu xüsusda Cənubi Qafqaz hökumətinin Azərbaycana yardım etmədiyini qeyd etdikdən sonra deyir ki:

“Bu elim (ağır) vəziyyət qarşısında Tiflis Seymində olan müsəlman üzvü bir qrup təşkil edərək təşrif və siyasi işlərdən başqa milli və ictimai işləri də həyata keçirməyə məcbur olmuşdu. Əfsus icra qüvvəsindən məhrum və orduya dayanmayan Seym müsəlman qrupu bu qətlə və imha vəkainin önünə cəzri şəkildə keçə bilmirdi (qırğının, talanların qarşısını ala bilmirdi). Cənubi Qafqaz hökumətindən gözlənilən ümidlər boşdu. Seymin, ordu təşkilatı üçün Gəncə Milli Müsəlman Komitəsinə verməyi vəd etdiyi mühüm miqdardakı silah və cəbbəxana da tamamilə verilməmişdi. Nəhayət, Bakını ələ keçirən bolşevik-erməni qüvvəsi Şamaxı-Kürdəmir xəttinə qədər qırıb-çətaraq irəliləmiş və bu təcavüzdən Lənkəran, Salyan və Quba qəsəbələri də özlərini qurtara bilməmişdilər”.

Brest-Litovsk müqaviləsinə əsasən Türkiyəyə verilən Batum, Ərdəhan və Qars vilayətlərindən ötrü Cənubi Qafqaz hökuməti ilə Osmanlı dövləti arasında başlanan hərbi, 3-cü ordunun bu yerləri işğalı, bunun nəticəsində gürcülərin Almaniyanın himayəsinə sığınaraq Qafqaz Federasiyasından çıxıb istiqlalını elan etdiyini, onu erməni və Azərilərin də öz istiqlallarını elan edərək Türkiyə ilə ayrı-ayrı müzakirəyə girişdiklərini xülasə etdikdən sonra müəllif Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru Paşanın Gəncəyə gəlişinə naklikelam edərək (toxunaraq) Paşa Həzrətlərinin 3-cü orduya, Azərbaycanın əsgəri və daxili vəziyyəti haqqında göndərdiyi raportu nəql etməkdədir.

Nuru Paşa Həzrətlərinin 3-cü ordu komandanı Vəhib Paşa Həzrətlərinə yazdığı raportdan anlayırıq ki, Gəncədə Milli Kolordu (korporus, hərbi birləşmə) naminə təşkil edilən 600 nəfərlik bir qüvvə var. Bakıya qarşı da Kürdəmir stansiyasında knyaz Mağalof namında (adında) bir gürcü miralayının (albayının) komandanı altında 400-ə qədər əsgər vardır. “Bakı qətliamında gürcülərin müsəlmanlarla birlik təşkil etmələrinə bir nümunə olaraq Tiflisdən göndərilmiş bu əsgərlərin 300-dən ibarət gürcüləri də Tiflisə dönmüşdülər.

Azərbaycanda milli bir ordu yaratmaq imkanı mövcuddur. Əsgərliyə tələbkar çox insan vardır. Muğan kimi məntəqələrdə bolşevik əlinə keçməmiş 10 000 000 kilo qədər də buğda və ərzaq var. Əfsus, ordu təşkili üçün silah və cəbbəxana yoxdur. Paşa Həzrətləri bu barədə yardım edilməsini rica edir və əlavə edir ki: “Əsgərin təlim və tərbiyəsi üçün buraya təyin olan əsgər heyəti Mosulda qaldı. Bir aya qədər gəlməyəcək. Təşkil olunacaq əsgərə komanda etmək üçün mümkün olduğu qədər müəllim-zabit və kiçik zabit ezamını xahiş edirəm. Kİtaati Osmaniyyənin Gəncəyə ademi vürudu muhtemel isə bilhassa mezkur heyətə (Osmanlı hərbi hissələrinin Gəncəyə gəlməməsi ehtimal edilirsə, bu heyətə) fəvqəladə ehtiyacımız olacaq”.

Yeni qurulmaqda və qurulacaq olan Azərbaycan Milli Ordusu üçün müəllim-zabit məsələsinin sonuna qədər gəlmədiyini və bu üzdən də milli ordu təşkil edilmədiyini eyni əsərdən öyrənirik.

3-cü komandanı Vəhib Paşa Həzrətləri Nuru Paşa Həzrətlərinə yazdığı 2.06.1918-ci il tarixli cavabında ermənilərlə sülh bağlandığını, gürcülərlə də bağlanmaq üzrə olduğunu qeyd etdikdən sonra deyirdilər ki:

“Azərbaycan hökuməti Müstəqil İslamçılıq tələbinə görə İslamları bolşevik təcavüzündən qurtarmaq üçün müxtəlif qüvvələrdən ibarət dəstə ilə Qazax tərəfdən Gəncə istiqamətinə göndərəcəyik. Bu dəstənin süvarisi Qazax və Gəncə arasındakı stansiyaları mühafizə edəcəkdir...”

Aşağıdakı vesaik (sənədlər) Vəhib Paşa Həzrətlərinin Azərbaycan məsələsilə candan əlaqədar olduğunu göstərməkdədir. Azərbaycana yalnız bir piyada alayı ilə (2 tabur piyada, iki top) bir də mürəttəb (tərtib edilmiş) süvari alayı (2 bölük) sövq etmək üçün əmr verildiyindən eyni 2.06.1918ci il tarixində Baş Komandanlıq Vəkalətinə (Ənvər Paşa Həzrətlərinə) verdiyi müstacel (təcili) şifrəsində bir əmri yerinə yetirmək məqsədilə Azərbaycana bir Firqə göndərdiyini və icab ederse (lazım olarsa), bu qüvvəni takviyə edəcəyini (əlavə kömək göndərəcəyini) yazmaqda idi.

O günlərdə, başda Azərbaycanın Milli Şura rəisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Bəy olmaqla Azərbaycan Mürəxxəs Heyəti ilə, başda Vəhib Paşa və Xəlil Bəy olmaqla Türkiyə Mürəxxəs Heyəti arasında müzakirələr cərəyan edirdi. Mərhum Ənvər Paşanın tasvipkar mahiyyətdə (bəyəndiyi, razılıqla qarşıladığı) 5 iyun tarixli cavabından bir gün əvvəl, yəni 4 iyun 1918-ci il tarixdə Batumda Osmanlı nümayəndələri (Ədliyyə naziri Xəlil Bəy və Vəhib Paşa) Azərbaycan nümayəndələri (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Məhəmməd Həsən Bəylər) arasında bir muhadenət (razılıq) əhdnaməsi bağlanmışdı. Bu əhdnamənin 4-cü maddəsinə görə Azərbaycanın sülh və

əmin-amanlığını qorumaq üçün Ali Osmanlı Dövlətindən istənilən əsgəri yardım Osmanlı Heyəti tərəfindən dərhal qəbul edilmişdi.

Əslində bu əhdnaməyə istinadən, Azərbaycan tərəfindən verilən bu rəsmi müraciət üçün Vəhib Paşa 7 iyun tarixində bu əmri verirdi:

“Beşinci Qafqaz Fırqəsinin aksami sairəsinin (digər hissələrinin) də Qazax tərəfdən Gəncəyə göndərilməsini xahiş edirəm. Fırqənin Ağstafa stansiyasından Gəncəyə qədər göndərilməsi üçün indidən hazırlıq işləri görün və bunun üçün serian icab (lazım olan hər şeyi) edənləri Qazağa göndərin. Müsəlman zabitlərindən Gəncəli İbrahimzadə Nazim Əfəndi Ağstafa stansiyası ilə Gəncə arasındakı gedişi tənzim etmək üçün əvvəlcə Batumdan Gəncəyə göndərilmişdi. Məmurlarımız Nazim əfəndi ilə əlaqə yaratsınlar, fırqənin nəzdində ikinci Qafqaz kolordusu (korpus, hərbi birləşmə) telsiz stansiyasının verilməsini xahiş edirəm. Fırqə indilik əmrinizdə və Gəncədə qalacaq, əfəndim.”

Ordu komandanının bu əmrinə əsasən Qrup komandanı da eyni gündə Beşinci Qafqaz Fırqəsi Komandanlığına, 8 iyunda Cəlaloglundan hərəkət üçün lazım gələn əmri vermiş və hərəkət günü fırqə zabitlərinə bu müraciəti etmişdir:

“Baş komandan etibarən hamımızın etimadını qazanmış və hər xüsusda müntəzəm olan Beşinci Qafqaz Fırqəsini Azərbaycana, Gəncəyə göndərirəm. Burada olduğu kimi orada da fədakarlıqla çalışacağımızdan əminəm. Allah müvəffəqiyyətlər versin.”

Bu Osmanlı ordusundan Azərbaycana ikinci yardım”dır.

Bunun nəticəsində iyunun 22-də Azərbaycandakı əsgəri qüvvənin mövcudluğu bu qədər olmuşdur:

Beşinci Qafqaz Fırqəsi:

Zabit: muharib (döyüşən) - 225, muharib olmayan (döyüşməyən) – 105;

əsgər: muharib – 5.227, muharib olmayan – 2, 126.

Heyvan: 1939; silah: tütək – 4.342; makinalı tütək – 36; kəsici silah – 3.752; top – 14.

Cəbbəxana: tüfəng üçün – 847 sandıq; top gülləsi – 801; əl bombası – 1739; qazma – 520; kürək – 1.412; balta – 225; tel makinası – 169; prtatif çadır – 3.242. Eyni tarixdə 5-ci Fırqə əmrində olan Azərbaycan Cümhuriyyətinin müharibə cəbhəsində olan qüvvəsi də aşağıdakı miqdardadır:

Zabit: muharib (döyüşən) – 30; muharib olmayan (döyüşməyən) – 4 nəfər; muharib (döyüşən) – 727; muharib olmayan (döyüşməyən) – 99; heyvan – 435; silah: tüfəng – 605; makinalı tüfəng – 21; kəsici silah – 322; top – 6.

Cəbbəxana: tüfəng üçün – 100 sandıq; top gülləsi – 472; şarapnel – 528. Qüvvələr bununla bitmir. Düşmənin Göyçayı alması münasibətilə Qafqaz İslam Ordusu Komandanlığı tərəfindən “vəziyyətin vahiməli” olmasına dair: verilən teleqraflarına əsasən 9-cu Osmanlı Ordusundan 65 zabit, 2.475 nəfər, 701 heyvan, 2.092 tüfəng, 16 ağır markalı tüfəng və 4 qüdrətli dağ topundan ibarət 38-ci alay və bir qüdrətli dağ batereyası 11 iyulda Qazaxda olmaq üçün 6 iyulda Gümrüdə hərəkət etmişdi.

Bundan başqa Şamaxının zəbtindən sonra Bakıya yaxınlaşan ordu 5 avqustda Bakı şəhərinə etdiyi müvəffəqiyyətəz hücuma əsasən 15-ci fırqənin Azərbaycana göndərilməsi üçün müraciət etmişdi. İranın təhrikilə ingilislərin yardımını nəzərə alaraq Bakıya ilk öncə Qarakilsədən 1200 muharibdən ibarət 107-ci alay, sonra da 9-cu ordunun 15-ci fırqə qərargahı ilə 56-cı və 106-cı piyada alayları ilə bir qüdrətli, bir on buçukluk Skoda dağ obüs (on tam onda beş millimetrlik dağ) və bir də on buçukluk sahə obüs (on tam onda beş millimetrlik istehkam) batareyaları gəlmişdir. Bunlardan başqa Culfa – Ordubad yolu ilə Qarabağa da yardım göndərilmişdir. Bu şəkildə artan Türkiyə yardım qüvvələrilə bərabər Azərbaycan qüvvələri də artmış, təşkil edilən kışatları (ordu hissələrindən) başqa Qazax, Gəncə, Zaqatala, Şəki, Cavanşir,

Ağdam, Ağdaş, Göyçay, Salyan, Quba və Bakı ətraflarında süvari, milis təşkilatı, könüllü müsəlləh qruplar və s. yaradılmışdır.

Maruf (məlum) “Vəhşi Firqə” deyilən və istiqlal dövründə birinci süvari alayında olan müntəzəm qüvvələrdən başqa Zaqatala süvarisi, Qazax, Gəncə, Göyçay və Bakı könüllülərindən başqa Salyan ilə Cavadda Ramazanovun təşkil edib düşmənin Kür hövzəsini və Muğanı ələ keçirməsinə mane olan və bu şəkildə ordunun sağ cinahını təmin edən qüvvələrlə, Quba tərəflərində kaymakam (qəza rəisi) Şükrü Bəyin təşkil edib Qubanı azad etdiyi və Bakı-Dərbənd dəmiryolundan istifadə etməməsinə müvafiq olduğu qüvvələrin həyata keçirdikləri tədbirlər Qafqaz İslam Ordusu komandanlığında təqdirə layiq görülmüşdür.

Üçüncü Ordu komandanı Vəhib Paşaya yazdığı raportda Qafqaz İslam Ordusu komandanı Nuru Paşa, Erkanihərb (Baş Qərargah) rəisi kaymakam (qəza rəisi) Nazim bəyin Kürdəmir cəbhəsinə göndərdiyini bildirdi. Mağalof qüvvələri çəkildikdən sonra, irəliləməkdə olan bolşevik-erməni qüvvələrinə qarşı bu cəbhəni süvari alayımızla könüllülər müdafiə edirdilər. Eyni zamanda Şamaxını geri almağa müvəffəq olan Gəncə könüllüləri oranı müdafiə etməmiş çəkilmiş, bu şəkildə düşmən Ağsuya, oradan da Göyçay istiqamətində Qaraməryəmə gəlmişdi.

Daha 5-ci Qafqaz Firqəsi gəlməmişdi. Qüvvə gəldikdən sonra gah Kürdəmir cəbhəsi Müsüslüyə, gah da Göyçaya yarıdım göndərilmişdi. Eyni zamanda Salyan-Cavad məntəqəsindəki Azərbaycanlı minbaşılardan Ramazanovun müfrəzəsi də takviyə edilmişdir (taburu ilə möhkəmləndirilib). Müsüslüyə göndərilən bu qüvvə Kür çayı ilə düşmənin irəliləməsinə mane olduğu kimi Kürdəmir –Bakı dəmiryoluna etdiyi basqınlarla düşmən qüvvələrini müvəffəqiyyətsizliyə uğratmaqla məşğul olmuşdur.

Göyçayda Qafqaz alayı komandanı Osman Bəy qərargahı ilə bərabər dayanıb. Qaraməryəm cəbhəsində türkiyəli Muamər Əfəndinin komandasındakı Azərbaycan xalqından toplanmış milis bölüyü vuruşmaqdadır.

Qafqaz İslam Ordusu Komandanı Azərbaycan cəbhələrindəki vəziyyət haqqında 3-cü ordu komandanı Vəhib Paşaya belə yazırdı:

“Bakı bolşevikləri kısmı küllisilə (hamısı, bütünlüklə) dəmir yolu istiqamətindən irəliləyərək Müsüslü stansiyası civarındakı bataqlıq məntəqəsinə gəlmişdir. 500 nəfər qüvvəsi təxmin olunan bir qüvvəni də Şamaxı üzərindən kəndləri dağıdaraq və islamları məhv edərək Qaraməryəmə irəliləmişdir. Piyada 10-cu Qafqaz alayı indi də bu düşmənlə təmasdadır...”

Qafqaz İslam Ordusu komandanı cəbbəxana və yeni yardım qüvvələri göndərilməsini xahiş etməkdədir. 5-ci Qafqaz Fırqəsinin başında kaymakam (qəza rəisi) Mürsəl Bəy (hal-hazırda Mürsəl Paşa), erkanihərbiyə rəyasətində də əsərin müəllifi Kd. Yüzbaşı (sonralar kaymakam, qəza rəisi) Rüşti Bəy idi.

Yardım qüvvəsi ilk öncə Gəncədəki ermənilərin silahlarını aldıqdan sonra 15 iyunda Qaraməryəm cəbhəsində müvəffəqiyyətli bir basqın etmişdi. Bundan cürət alan Göyçaydakı qüvvə 17 iyunda özbaşına yenidən hücumla keçmiş, əfsus şiddətli bir istidən və susuzluq nəticəsində məğlubiyyətə uğramışdır. 10-cu Qafqaz alayının verdiyi zaiyat (itki) belə olmuşdur: 28-ci tabur: 4 nəfər şəhid, 15 nəfər yaralı, Mülazim (leytenant) Lütfi Əfəndilə 52 nəfər itkin, 29-cu tabur: Birinci mülazim (leytenant) İsmayıl Haqqı və mülazim (leytenant) Zəki Əfəndilər şəhid, mülazim Nəzmi Əfəndilə zabit vəkili Zəki Əfəndilər ağır yaralı, 11 şəhid, 26 yaralı, 3 nəfər itkin.

30-cu tabur: mülazim (leytenant) Kazım və İbrahim Əfəndilər şəhid, Birinci mülazim (leytenant) Bəsri Əfəndi yaralı, 13 nəfər şəhid, 78 nəfər yaralı, 15 nəfər itkin.

Dağ topçu takımından: 19 nəfər itkin, 6 heyvan ölmüş, iki top, on tüfəng və 41 atım cəbbəxana düşmən əlinə keçmişdir.

Bu məğlubiyyətə görə cəbhəni tədqiq etmək istəyən Qafqaz İslam Ordusu komandanı yanında azərbaycanlı generallardan Əli Ağa Şıxlinski, 5-ci Qafqaz Fırqəsi erkanihərbi (Baş Qərargahı) və başqa zabitlər olduğu halda Göyçaya gəlmiş və döndükdən sonra 5-ci Qafqaz Fırqə qərargahı Göyçaya təyin edilmişdir: “Müsülü cəbhəsində olan ordu erkanihərb (Baş Qərargah) rəisi Nazim Bəy də geri alınmış və bu cəbhədəki kətaatla (ordu hissələri) Azərbaycanı kaymakam (qəza rəisi) Həbib Bəy Səlimov komandirlik etməyə başlamışdı.”

“Azərbaycan kolordusu (hərbi birləşmələri) namilə meydanda olan kətaat (ordu hissələri) 500-600 nəfərdən ibarətdi. Əfsus bu təşkil ediləcək kolorduya (hərbi birləşmələrə) aid bir qisim maliyyə və təchizat vardı. Əslində bu maliyyə və təchizatdan istifadə edə bilməsi üçün 5-ci Qafqaz Fırqəsi də 25 iyundan etibarən Azərbaycan kolordusu (hərbi birləşmələri) əmrinə verildi. Kolordu (hərbi birləşmələri) komandanı Əli Paşa Şıxlinski ilə cərəyan edəcəyinə və o vasitə ilə fırqənin hərəkəti hərbinə verilən raportların Orduya tətbiq olunacağına dair ordudan əmr alındı.”

Anadolu qəhrəmanlarının unudulmaz fədakarlıqlarından ilham alan Azəri Türkü ikinci 15 Sentyabrın da doğulmasına dərin inam bəsləməkdədir. Çünki o, Anadolu qəhrəmanlarının mübarək qanları bahasına bizə bəxş etmiş olduqları 15 Sentyabr zəfərini heç bir zaman unutmamış və unutmayacaqdır.

Anadolu Türklerinin Azərbaycanın istiqlalı və istiqbalı uğrunda apardıqları çətin və qanlı müharibələr və müca-dilələr həqiqətən də nəsildən nəsilə keçərək unudulmaz bir dastan halına çatmışdır (48, s. 10-16).

*“Qurtuluş”, sentyabr 1935,
VII 2, sayı 11.*

Ceyhun Hacıbəyli
(1891- 1962)

Ceyhun Hacıbəyli 1891-ci ildə fevral ayının 3-də Şuşada anadan olub. İlk təhsilini Şuşada N. Vəzirovun müdir olduğu məktəbdə, orta təhsilini isə Bakıda alıb.

1908-ci ildə, yanvarın 12-də qar-daşı Ü. Hacıbəyovla birlikdə yazdığı “Leyli və Məcnun” operası H. Z. Tağiyev teatrında tamaşaya qoyulub.

Sonradan təhsilini davam etdir-mək üçün Peterburqa gedib, universi-tetin hüquq fakültəsinə daxil olub. Sonradan o, Fransaya gedib və Sorbon universitetində oxuyub.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə (1918-1920-ci illər) o, bir müddət “Azərbaycan” qəzetində redaktor vəzifəsində çalışıb, sonradan isə Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibində Parisə gedib. Fransada mühacirət həyatı yaşayıb.

Mühacirət illərində o, aşağıdakı əsərlərini yazıb nəşr etdirmişdir: 1) “İlk müsəlman respublikası Azərbaycan”. 2) “Azərbaycan mətbuat tarixi”. 3) “İslam əleyhinə təbliğat və onun Azərbaycandakı metod-ları”. 4) “Qarabağın dialekti və folkloru”.

Eyni zamanda o, Üzeyir Hacıbəylinin “Arşın mal alan” operasını fransızcaya tərcümə edib və Parisdə tamaşaya qoyub. Onun Parisdə fransız dilində nəşr edilən mətbuat orqanlarında da müxtəlif məqalə-ləri nəşr edilib.

C. Hacıbəyli 1962-ci ilin oktyabr ayının 2-də vəfat edib, Parisin Sen-Klu məzarlığında dəfn olunub.

Ceyhun Hacıbəyli

VİSBADENDƏN – ŞTARNBERQƏ

İyunun sonunda Bavariyanın bu gözəl qəsəbəsində keçirilmiş konfrans yalnız ikicə gün sürdü. Bu konfrans Visbaden konfransının davamı idi. Visbadendə həll edilməmiş məsələləri müzakirə edərək ümumi antibolşevik cəbhəsi təşkil olunmasına münasib qərarlar çıxarmalı idi. Məlum olduğu kimi, Visbaden konfransı iki mühüm nöqtəni həll edə bilmədiyindən, məsələni yeni bir plenuma həvalə edərək, ümumi bir deklarasiya ilə iktifa etmişdi.

Həll olunmayan nöqtələrin ən mühümü ünvan məsələsi idi: Ruslar gələcək mərkəzin adını “Rusiya millətləri istihlası ittifaqı” (SONR) adlandırmaqda israr edirdilər. Bu təklifi biz qəti surətdə rədd etdik: vaxtilə biz öz istiqlalımızı elan etmişik, bizləri artıq “Rusiya” cildinə daxil etmək doğru olmaz. Amerika Komitəsi indilik daşdığı adı qəbul etdi. Biz söylədik ki, belə işlərin hamısı sizlərin uzun illərdən bəri apardığınız təbliğatın nəticəsində törəmiş müvəqqəti bir addır, sabah bu ləğv olunar və Amerikalılarda yaradacağımız ümumi cəbhənin ismini mənimsəyərler. Bu əsas nöqtə üzrə ruslarla bizim aramızda ziddiyyət çıxacağı bəlli olduqda, Amerikan Komitəsi nümayəndəsinin təşəbbüsü ilə məsələnin artıq açıq qalmasına və gələcək plenumda həll olunmasına razı olduq. Bu kompromis konfransı keçirdiyi böhrandan qurtardı. Digər həll olunmamış məsələ gələcək mərkəzin əsas təşəkkülü idi; lakin zənn etmirəm ki, bu məsələ aramızda böyük ixtilaflara səbəb olsun. Ştarnberg konfransı, zətən, Visbadendə seçilmiş “bein-ul-miləl komisiyon”un öhdəsinə düşən vəzifəni ifa etdi. Məlum olduğu kimi, bu komissiya ruslardan və qeyri-ruslardan mütəşəkkil üçər kişidən ibarət bir orqanizm idi: biz tərəfdən

Azərbaycan, Gürcüstan və Türküstan nümayəndələri qeyri-rus millətlərini təmsil edirdi.

Bu komissiya gələcək plenumu hazırlamaq və mümkün qədər mərkəzə başqa təşkilatları da cəlb etməyə imkanlı idi. Lakin ruslardan bəzisi Visbaden konfransını tərəfgir bir şəkildə təsvir etdiklərindən, Amerikan Komitəsi Avropa nümayəndəsi ilə onların aralarında münaqişə törədi; sonra bəzi rus qrupları tərəfindən müşahidə edilən sədaqət, komissiyanı icra fəaliyyətindən birdəfəlik məhrum etdirmişdi. Beləliklə, bir çox vaxt keçdi. Rus qruplarının əsəbiləşib getməklərini biz qeyri-rus təşkilatları kamallıqla və soyuqqanlıqla qarşıladıq. Amerikan Komitəsinin sərf etdiyi qeyrət və zəhmətlərini artıq şərhlər və dedi-qodularla ağırlatmaq istəmədik. Ruslarsız antibolşevik cəbhə düzəlməsini Amerikalılar qeyri-mümkün sayırlar. Haqlıdırlar və ya səhv edirlər, bu başqa məsələ... Hər halda yüz milyonluq bir kütləni ihmal etmək istəmirlər.

Amerika ictimaiyyətinin dəstəklədiyi fikri dəyişdirmək üçün uzun illər lazımdır. Hər halda bu, bu gün və sabah olmaz. Tək-tək konresmenlərin ağızlarından ara-sıra başqa notlar eşidib, özümüzə illüziyalar bəsləmək, təəssüf ki, bihudə bir xəyaldır.

Bein-ul-miləl durum heç kimsəyə “uzun gələcək ölçüsü” siyasət yürütməyə imkan vermir. İnsanlar “gündən-günə” yaşayırlar və gələcək də qara buludlara bürünmüşdür. Belə vəziyyəti nəzərə alaraq, bizlər də rus müttəfiqlərimiz əleyhinə əks-nümayiş etməkdən çəkindik. “Küsən” rus qruplarından ikisi Ştarnberqə gəldilər. Birisi gəlmədi, “naz” edir. Deməli Ştarnbergdə bu dəfə dörd rus və altı qeyri-rus təşkilatı görüşdü. Müşavirə ümumən, sülhpərvər bir atmosferdə keçdi. Yənə də ümumi ünvan məsələsi gələcək plenuma buraxıldı, komissiya seçildi ki: birisi siyasi digəri isə radio işlərini yürüdüb, cari işlərin aparılması üçün dərhal fəaliyyətə keçdi. Hər iki komissiya hələ fəaliyyətdədir. Bu günlərdə əsil məsələlərin necə həll olunması xüsusunda siyasi komissiya toplantıya dəvət

edildi və bu xüsusda hər bir fikirlər dinlənildi. Təəssüf ki, bir qərar çıxarmaq mümkün olmadı, məsələ gələcək plenuma həvalə edildi.

Müsbət bir məsələ həll edildisə də, o da radio stasionunun irəliləməsidir. Radio komissiyası bu yolda ciddi surətdə çalışır və bəlkə də bu yaxında yurddaşlarımızla şifahi şəkildə dərhləşə bilərik. Ümumi mərkəz olarmı və ya olmazmı, buna yüz faiz nə hə və nə yox demək qeyri-mümkündür, lakin radio ilə təbliğatımızın davamı artıq yüz faiz təmin edildi. Təbii, ruslarla müəyyən şərait daxilində anlaşmağı biz də istərdik. Bu, bizim üçün indidən bir qarantıyadır. Lakin nə etməli? Bu anlaşma mümkün olmasa da, əldə etdiyimiz müsbət nəticələr az deyildir: bu gün məmləkətimizi və millətimizi Batı demokratiyası daha da çox tanıyar və və bəşəri hüquqlarımızı müdafiə edər. Təbliğatımız qüvvətlənir və yurddaşlarımızın yaxın zamanda ən dəhşətli bir əsarətdən qurtaracaqlarına imanları artar.

“Azərbaycan” jurnalı, iyul 1952-ci il, N 3.

**Əhməd Cəfəroğlu
(1899-1975)**

Əhməd Cəfəroğlu
1899-cu il aprelin
17-də

Azərbaycanın qədim şəhərlərindən biri olan Gəncədə anadan olub. 1905-ci ildə ermənilər Gəncədə milli toqquşma törətdikləri zaman ailəsi ilə Səmərqənddə - qohumunun yanına gedir və 1909-cu ilə qədər orada yaşayır. Ailəsi 1910-cu ildə Gəncəyə qayıtdıqdan sonra təhsilini Gəncə gimnaziyasında davam etdirir. 1916-cı ildə gimnaziyanı başa vuraraq Kiyev Ali Ticarət İnstitutunun İqtisad fakültəsinə

daxil olur. 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakının daşnak və bolşevik tör-töküntülərindən azad edilməsində iştirak edib. Bakı Dövlət Universitetində təhsilini davam etdirib. 1920-ci il aprelin 27-də Azərbaycanın XI Qızıl Ordu tərəfindən işğalından sonra Azərbaycanı tərk edib. İstanbul Universitetinin ədəbiyyat fakültəsində təhsil alıb.

1925-ci ilin sonunda dünya türkologiyasının mərkəzlərindən biri kimi tanınan Almaniya yollanır. Burada Berlin, sonra isə Breslau Universitetində mükəmməl türkoloji təhsil alır.

1929-cu ildə Avropadan Türkiyəyə qayıdır və bir vaxt tələbəsi olduğu İstanbul Universitetinin türkologiya şöbəsinin türk dili tarixi kursuna dosent təyin edilir. 1938-ci ildə professorluq vəzifəsinə yüksəlir. 1932-ci ildən başlayaraq onun redaktorluğu altında "Azərbaycan yurd bilgisi" dərgisi nəşr olunmağa başlayır.

1975-ci il yanvarın 6-da vəfat edib. İstanbulun Zincirlik qəbiristanlığında dəfn olunub.

Əhməd Cəfəroğlu

AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİ

Yeni elan edilən bu Ek Türk Cümhuriyyəti tamamilə demokratik olub, hakimiyyəti hüdudsuz və kayıtsız (şərtsiz) millətə vermişdir. Bütün dinlərə və millətlərə qarşı tolerant və hi-mayədar idi. Azərbaycan onu sevən və onu qoruyan hər kəsin vətəni kimi idi. Qardaş Türkiyəyə qarşı irkan (irqən) költürçə və dilcə bağlı olduğu kimi, Qafqaz daxilində qurulan Gürcüs-tan, Şimali Qafqaz və Ermənistan Cümhuriyyətləri ilə də yaxşı münasibətdə idi. İnsani və ülvi qayələri ilə qurulan bu Cümhuriyyətin ən böyük qayəsi istiqlalına sadıq tam bir varlıq olmaq idi. Türklük qayəsindən bir an üçün olsun belə ayrılmamışdır. Əlindən gəldiyi qədər Türkiyəyə, Şimali Qafqaza, Türkmənistana, Türküstana yardım əli uzatmış və ağır günlərində bu dövlətlərdən yardım görmüşdür. Nitekim (necə ki) Azərbaycanın rəsmi elanından daha öncə, Batumda Osmanlı İmperatorluğu mütəvəllimləri (nüməyəndələri) ilə akt edilən müqaviləyə görə, Türkiyə Azərbaycan Cümhuriyyətini tanımış və hər an əsgəri yardımda olmağı üzərinə götürmüşdür. Bu müqavilədən istifadə edilərək daha 1918-ci ildə Osmanlı dövlətindən yardım istənmiş və Anadolu Türkləri Nuru Paşanın idarəsi altında Azərbaycan Cümhuriyyətinin quruluşuna mənən və maddi iştirak etmişdir. Azərbaycan tarixində imdad qüvvəsilə yer alan bu qardaş köməyi, Azəri Türklüyünün əbədi bir iftixarı, Türk birliyinin də başlanğıcı və təməl daşdır. Üzərindən illər keçdiyi halda bu imdad xatirəsi hər an qəlbimizdə və inamımızdadır. Bu gün Azərbaycan Cümhuriyyətinin paytaxtı Bakı kıyılarından (sahillərindən) yüksələn Mehmedcik türbəsi də, bu inamlı inanışın bir abidəsi olaraq düşmən gayizinə (nizəsinə, silahına) köksünü gərməkdədir. Tarix o məsud anları

bir daha yaşamaqla, Azərbaycan istiqlal inamının nə qədər qüvvətli olduğunu bir daha isbat etmiş olacaqdır.

Azərbaycan Cümhuriyyəti 4 000 000 nəfərə malikdir. Şimali Qafqaz Türk və İslam ünsürlərilə bərabər Qafqaz İslam əhalisi isə 7 266896-dır. Gürcüstan və Ermənistandakı 1 000 000-a yaxın Türk əhalisi də bura daxil edilərsə, Qafqazın Türk və İslam əhalisi 8 000 000-a çatır. Bu şəkildə Qafqazın hakim və sıxlıq zümərəsini təşkil etməkdədir (22, s. 8-9).

“Mücahit”, yıl-6, sayı-31-32, iyul-avqust 1960.

Kərim Odər
(1901-1981)

Azərbaycan mühacirətinin tanınmış xadimi Kərim Odər 1901-ci ildə Bakıda anadan olub. Bakı Ticarət Litseyini bitirdikdən sonra, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Xarici İşlər Nazirliyində özəl Qələm müdirliyi vəzifəsində çalışıb. 1920-ci ilin 27 Aprel işğalından sonra Azərbaycanı tərk etmək məcburiyyətində qalıb. Üç ilə yaxın Tiflisdə qaldıqdan sonra, Türkiyəyə gedib. O, burada Mərkəzi bankda çalışıb. “Azərbaycan”, “Azərbaycan ekonomisi” kimi kitablarını çap etdirib. “Azərbaycan” jurnalında çoxlu yazılarla çıxış edib.

Kərim Odər 1981-ci ildə vəfat edib.

Kərim Odər

MİLLİ AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİ

Azərbaycan Cümhuriyyəti daxili təşkilatını qısa bir zamanda qurdu. Milli hakimiyyəti təmsil edən Millət Məclisi (əvvəlcə Şurayı-Milli, sonra Məclisi Məbusan) açıldı. Dövlət işlərini yürütmək üçün Nazirlər Heyəti (hökumət) təsis edildi...

Xarici siyasətdə də başarılı bir dövrə girmişdir. Əvvəlcə Osmanlı dövlətilə əsgəri bir anlaşma imzalanaraq Nuru və Mürsəl Paşaların komandasında Türkiyə əsgərləri Azərbaycanın yardımına gəlmiş və Bakını rus-bolşevik istilasından qurtarmışdılar. İran Şahlığı ilə də yaxşı danışıq, Gürcüstanla əsgəri ittifaq, Ermənistanla yaxşı danışıq anlaşmaları imzalanmışdır. İstanbula, Tehrana, Tiflisə, İrəvana, Temirxan-Şuraya və başqa yerlərə elçi və konsullar göndərilmişdir. Almaniya ilə münasibətlərindən ibarət olan Mərkəzi Avropa Dövlətləri (digər bir təbirlə - ittifaq dövlətləri) nəzdində Cümhuriyyəti təmsil etməli və İstanbulda toplanacaq müttəfiqlər konfransında Azərbaycan məsələsini müdafiə etmək üçün M. Ə. Rəsulzadənin, daha sonra da Azərbaycanı Versal Sülh Konfransında işğalçı dövlətlərə qarşı müdafiə etmək üçün A. M. Topçubaşovun rəhbərlikləri ilə nümayəndələr heyəti göndərilmişdir. Digər tərəfdən, Amerika, İngiltərə, İtaliya başda olmaqla Azərbaycana İran, Polşa və başqa məmləkətlərdən hər cür heyətlər gəlmişdir. Nəhayət 12 yanvar 1920-ci ildə Böyük Dövlətlərin yüksək şurası tərəfindən Azərbaycanın istiqlalı tanınmışdır.

Bakıda və Tiflisdə Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan nümayəndəliklərindən ibarət Qafqaz konfranslarında Şimali Qafqaz da daxil olmaqla bu Cümhuriyyətlər arasında federativ əlaqələr yaratmaq üçün Azərbaycan hökuməti tərəfindən təkliflər edilmişdir. Azərbaycan Cümhuriyyəti

Şimali Qafqazla Türküstan və Naxçıvan türklərinin milli mücadiləsinə də özəl surətdə əlaqə yaratmış, onlara maddi və mənəvi yardımlar edilmişdir. Eyni za-manda Anadoluda cərəyan edən istiqlal hərbinə yardım olmaq üçün Qazi Mustafa Kamal (Atatürk) adına önəmli bir məbləğ göndərilmişdir (36, s. 83-85)

*Azərbaycan. Boğaziçi Yayınları A. Ş. Kazım İsmayıl
Gürkan Cad:
12\25 Cağaloğlu P. K. 1397, İstanbul.*

Hüseyn Baykara
(1904-1984)

Tanınmış ziyalı Hüseyn Baykara 1904-cü ildə Şuşada anadan olub. Bakı Dövlət Universitetində təhsil alıb. Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparıb, tələbələr qarşısında çıxışlar edib. Təqiblərə məruz qaldığından 1927-ci ildə əvvəlcə İrana, oradan da Türkiyəyə gedir. İstanbul Universitetinin hüquq fakültəsində oxuyur. İstanbulda prokuror vəzifəsində çalışır. Eyni zamanda mətbuatda maraqlı məqalələrlə çıxış edir. Hüseyn Baykara 1984-cü ildə vəfat edib.

Hüseyn Baykara

TÜRKİYƏNİN AZƏRBAYCANA HƏRBİ YARDIMI

1918-ci il iyunun 4-də Batumidə, istiqlaliyyətimizi yenidən elan edən Azərbaycan hökumətinin nümayəndələri – Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Xarici İşlər naziri Məmməd Həsən Hacınski və Osmanlı hökuməti tərəfindən Ədliyyə naziri Xəlil bəy, 3-cü ordunun komandiri Vəhib Paşa arasında imzalanan yardım müqaviləsinə görə 5-ci Qafqaz diviziyası Gümrü və Qazax istiqamətində Azərbaycana yardım etmək üçün hərəkət etmişdir. Bu qüvvələr iki qrup halında Qazaxa gəlmişdir.

1-ci qrup:

Diviziya qərargahı;
Onuncu Qafqaz alayı;
Doqquzuncu Qafqaz alayına mənsub 26-cı batalyon;
Dağ topçu batalyonu;
İstehkam bölüyü;
Teleqraf vızvodu;
Orkestr bölüyü;
Cəmi: 147 zabit, 1812 əsgər; 698 heyvan.

2-ci qrup:

13-cü Qafqaz alayı;
Güclü dağ topçu batalyonu;
Səhiyyə bölüyü;
24-cü səyyar xəstəxana;
Səyyar mətbəx vızvodu;
Cəmi: 110 zabit, 2763 əsgər, 668 heyvan.

Osmanlı ordusu Cəlaləddin, Sadaxlı, Kəmərlı, Aslanbəyli, Qazax istiqamətində hərəkət edərək 11.06. 1918-ci ildə birinci qrup, 12. 06. 1918-ci ildə isə ikinci qrup Qazaxa gəldi. Qazaxda

Azərilər türk ordusunu tarixdə görünməmiş bir sevinc və səmiyyətlə qarşıladı. (İstefada olan podpolkovnik Rüşti. Bakı yollarında. Hərbi məcmuə. №93, səh. 24-25).

30. 06. 1918-ci ildə rus qüvvələrilə birlikdə ermənilər Göycaya qəfil basqın etdikləri üçün, Azərbaycandakı Osmanlı ordusunu gücləndirmək məqsədilə 38-ci alay aşağıdakı qüvvələrlə Azərbaycana göndərilmişdir:

- 65 zabit;
- 2475 əsgər;
- 701 heyvan;
- 2092 tüfəng;
- 16 dəzgahlı pulemyot;
- 4 güclü dağ topu;
- 1 güclü dağ batareyası.

Bu qüvvələrdən başqa 3-cü ordunun ehtiyatda olan 350 əsgərinin 9. 07. 1918-ci ildə Qazaxa gəldiyi və bu ehtiyat hissəsinin Bərgüşad vağzalından diviziyanın əmrinə göndərildiyi ordu komandanlığı tərəfindən bildirilirdi. Osmanlı ordusu tərəfindən kömək məqsədilə Azərbaycana göndərilən 5-ci qrup Bakıda döyüşlər gedən zaman gəlmişdir. Bundan başqa bir Azərbaycan korpusu da vardı (Rüşti Bakı yollarında. Hərbi məcmuə №93, səh. 78). Bu ordunun təşkili, kiçik zabitlər və zabitlərin İslam ordusu komandanlığı tərəfindən Gəncədə açılan qısa müddətli hərbi kurslarda təhsil aldıkları məlumdur. Azərbaycan korpusuna bir neçə azərilərdən ibarət nizami alayı, Dağıstan süvari alayı və bunlardan başqa Azərbaycanın hər tərəfindən gələn arası kəsilməyən könüllülər də daxil olurdu. Hərbi təlim-tərbiyənin vaxtı az olduğu üçün vuruşma zamanı çoxlu tələfat olurdu. Buna baxmayaraq döyüş meydanından əsla geri çəkilməyərək, “Biz buraya ölməyə gəldik, dönməyə yox” – deyərək vuruşur və getdikcə döyüş havasına alışırdılar. Azərbaycan korpusunun təşkilatı tamamlandıqdan sonra ona podpolkovnik Həbib bəy Səlimov komandanlıq edirdi.

Cəsur və döyüş texnikasını gözəl bilən Türk ordusunun yüksək rütbəli zabitləri tərəfindən layiqincə qiymətləndirilən

podpolkovnik Həbib bəy rus ordusunda yetişmiş azərbaycanlı zabidlərdəndir. Bu döyüşlərdə cəbhə iki yerə - cənub və şimal qruplarına ayrılır, cənub qrupuna podpolkovnik Həbib bəy komandır təyin edilir. (Rüştü. Bakı yollarında. Səh. 101). Şimal qrupuna isə qərargah podpolkovniki Osman bəy təyin edilmişdir.

“İlk yaradılığında cənub qrupunun qüvvələri belə idi: 4-cü piyada alayı (azəri alay), 1-ci və 2-ci batalyon, iki süvari bölüyü, azəri süvarilərindən ibarət daha bir bölük, iki qrup dağ və rus səhra topundan ibarət olmuşdur. Bundan başqa alaylarına verilən Azərbaycan səhra topçu vzvodu öküzlə daşındığı üçün şosse yolundan kənara çıxıb bilmirdi. Ancaq bu heyvanlar düşmənin zirehli avtomobillərini, zirehli qatarlarını qaçırmada və toplarını susdurmaqda çox yararlı olurdular. (Yuxarıda göstərilən əsər, səh. 92). Əsasən toplar, Türkiyə cəbhəsini tərk edərək Rusiyaya dönmə əsgərlərdən Azərbaycan partizanları tərəfindən zorla alınmışdı. Bu topların mərmiləri rus alaylarından qənimət olaraq ələ keçirilmiş və olduqca çox idi. Azərbaycan korpusunda olan silahlar Rusiyada istehsal olunmuşdu. Buna görə də mərmisi sarıdan çətinlik çəkmirdi. Amma Osmanlı ordusunda istifadə olunan silahlar üçün mərmisi çatışmırdı” (Yuxarıda göstərilən əsər). Döyüş zamanı Osmanlı ordusunu, Azərbaycan ordusunu Azərbaycan hökuməti və xalqı ərzaqla təmin edirdi.

İslam ordusu komandanlığından 5-ci Qafqaz diviziyası komandanlığına, Bakıya hücum zamanı verilən bir əmrdə aşağıdakı qeydlər çox əhəmiyyətlidir: “Bakıya yaxın olan müsəlman kəndlərinin silahlı yardımla bərabər, sizi ət, su, çörək və digər ərzaqla yardım edəcəkləri də şübhəsizdir. Baxmayaraq ki, indiki vaxtda siz həmin kəndlərdən 70 km aralıdasınız (Yuxarıda göstərilən əsər, səh. 113).

Bakıda gedən döyüşlər çox çətin keçdiyindən, Osmanlı ordusunun 15-ci diviziya qərargahı, 56-cı və 106-cı piyada alayları 1200 əsgərlə Qaraköcədən Bakıya göndərilmişdir. Hacıqabul ilə Ələt vağzallarından Bakı istiqamətində hərəkət edən

ordu susuzluqdan əziyyət çəkirdi. Buralar məhsul verməyən, şoranlıq bir ərazidir. Tiflisdən Bakıya gedən dəmir yolu buradan keçir. Ələt vağzal Xəzər dənizinin sahilinə yaxındır. Düşmənin bu cəbhədə həm dənizdən, həm də təyyarə ilə havadan ordumuza saysız-hesabsız hücumlar edirdi. Türk ordusu özünəməxsus dözümlülük göstərərək, susuzluğa və itkiyə baxmayaraq, düşmənin hücumlarını dəf edərək Bakıya yaxınlaşmış və Qobu kəndində qərrəgah qurmuşdu.

Böyük hərbi nüfuza malik İsmət İnönü vaxtilə bəzi xatirələrini yazdığı “Akis” jurnalında, Fəxrəddin Altay isə “Həyat” jurnalında 1918-ci il Birinci Dünya müharibəsinin axırında Osmanlı ordusunun Azərbaycana səfərini “macəra” kimi qiymətləndirmişdir. İstefada olan podpolkovnik Rüştünün “Bakı yollarında” adlı müfəssəl əsərində təfəsilatı ilə verdiyi faktlardan görürük ki, Azərbaycana beş qrup halında göndərilən hərbi qüvvələr cəmi 10 000 nəfərdən ibarət olmuşdur. Özünü yabançı bir ölkədə hiss etməyən bu ordu Azərbaycan nizami və könüllü dəstələri ilə yan-yanə, çiyin-çiyinə vuruşmuşdular. Azərbaycanı azad etməyə gələn və “İslam ordusu” adı altında toplanan Osmanlı ordusunun itkisi podpolkovnik Rüştünün verdiyi məlumata görə 800-dən 1000 nəfərə qədərdir. Azərbaycan hissələrinin hərbi təlim səviyyəsi zəif olduğundan onların itkisi türklərdən 3-5 dəfə çox olmuşdur. İndi bu əziz şəhidlərimiz Azərbaycan torpağında yan-yanə yatırlar. Onlara min rəhmət olsun!

Görəsən Birinci Dünya müharibəsinin son aylarında Azərbaycana göndərilən Osmanlı qüvvələrinin üzündən hansı cəbhədə, hansı döyüş məğlubiyətə uğramışdır? Belə qüvvələrə misal olaraq rus inqilabı zamanı Şərq cəbhəsini tərk edərək geri dönməyən rus ordusuna qarşı vuruşan Osmanlı qüvvələrini göstərmək olar (19, s. 233-239).

*Azərbaycan İstiqlal Mübarizəsi Tarixi.
Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1992.*

ƏBDÜRRƏHMAN FƏTƏLİBƏYLİ – DÜDƏNGİNSKI (1908-1954)

1908

-ci ildə Naxçıvanın Şərur rayonunun Düdəngə kəndində anadan olub. Gənc yaşlarından əsgər getmiş, Azərbaycan diviziyasında xidmət edib. 30-cu illərdə Moskvada Hərbi Akademiyada təhsil alıb. Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq) hərbi xidmətdə olub. 1940-cı ildə sovet qoşunları Pribaltikanı işğal edərkən döyüşlərin birində əsir düşərək almanlar tərəfə keçir. Almaniya həbs düşərgəsində olarkən Azərbaycan legionunun təşkilində və Milli Azərbaycan Qurultayının keçirilməsində fəallıq göstərir, çoxlu sayda əsirləri ölümdən qurtarır. İkinci Dünya müharibəsindən sonra İtaliyada, Misirdə olur, Türkiyəyə gedir, Almaniya “Azadlıq” radiosunun Azərbaycan redaksiyasına başçılıq edir.

“Azadlıq” radiosu fəaliyyətə başladığı ilk gündən Ə. Fətəlibəyli sovet hökuməti əleyhinə olan verilişlər hazırlayıb.

O, eyni zamanda Münhendə ABŞ dövlətinin dəstəyi ilə Azərbaycan və rus dillərində “Azərbaycan” jurnalını nəşr etdirir. 1954-cü ilin noyabrın 20-də “Azadlıq” radiosunun “Azərbaycan” redaksiyasının baş redaktoru çalşarkən bir sovet casusu tərəfindən qətlə yetirilir.

O, Münhen yaxınlığında Noy-Ulm şəhərindəki qəbiristanlıqda dəfn edilib.

Əbdürrəhman Fətəlibəyli – Düdənginski

**«AZƏRBAYCAN» JURNALINDA
ÇAP EDİLMİŞ MƏQALƏLƏRİ**

«Beləliklə, kommunizmin ilk növbədə çoxsaylı proletariatu olan, yüksək inkişaf etmiş kapitalist sistemli ölkədə qələbə çalması doğru çıxmadı. Aydın oldu ki, kommunizm ölkənin yüksək inkişaf etmiş sənayesi və mədəniyyətinin olmasından və yaxud əksinə, aqrar, köhnə istehsal üsüllü olmasından asılı olmaya-raq xalqın milli dəyərlərini itirdiyi bir ölkədə qələbə çala bilər. Kommunizmin məhz Rusiyada qələbə çalması bununla izah olunur. Çünki bolşeviklər rusların milli iftixarlarını zəiflədə və hakimiyyəti ələ ala bildilər. Digər bir tərəfdən isə, kommunizmin digər ölkələrdə məğlub olmasını elə bununla da izah etmək olar, yəni –dünyanın elə bir yeri yoxdur ki, orada xalqın tamamilə öz milli iftixarını itirdiyi ölkəyə rast gələsən. Deməli, «sosializmə» qələbə çalmış ölkələrin güclü silahlı müdaxiləsi olmadan heç bir ölkədə kommunist inqilabı gözləməyə dəyməz».

**KREML HÜR DÜNYANIN GÖZÜ
ÖNÜNDƏ HÜRRİYYƏT ƏLEYHİNƏ “XALQLAR”
KONQRESİ ÇAĞIRDI**

Kremlin əmri və hüdudsuz maddi yardımı ilə (Kominternin-Kominformun uşağı) olan Dünya Sülh Şurası adından, 12 dekabr 1952-ci ildə Vyanada “Xalqların Sülhü Müdafiə konfransı” açılmışdır.

“Sülh hərəkatı” vaxtilə Politbüroun (Siyasi Büroonun – N.Y.) gizli dərinliklərində başlamış və güclü pul sayəsində sürətlə genişlənmiş, 1949-cu ildə isə “Sülh tərəfdarları dünya konfransı” çağırılmışdır.

Bu konfransdan sonra hür(azad) məmləkətlərdə “sülh tərəfdarları” milli təşkilatları qurulmuş və yuxarıda adı çəkilən mənfur “Dünya Sülh Şurası” meydana gətirilmişdir.

“Dünya Sülh Şurası” Kremlin tükənməz yardımı və rəhbərliyi altında qaynar bir fəaliyyətdə olmuş, “millətlərarası gərginliyi yumşaltmaq” uğrunda çox çalışmışdır. Türlü məmləkətlərdə mitinqlər, toplantılar, görüşmələr tərtib edilmişdir. “Sülhçülər” xalqların ən geniş təbəqələrinə, müxtəlif dini, siyasi və sosial görüşləri olan ən müxtəlif təşkilatlara, hərəkatlara, cərəyanlara soxulmağa müvəffəq olmuşlar.

Tükürpədicı yalanlar nəticəsində hür məmləkətlərin bir çox təşkilatlarını da Vyanaya qədər sürükləmişlər.

“Dünyanın ən müxtəlif sosial və ictimai təbəqələrinə soxulub onları sovet imperializminin xidmətinə qoymalı–Kremlin bu əmrini “Dünya Sülh Şurası” qısa zamanda artıqlaması ilə ifa etmişdir.

Konfransa başqanlıq edən Fridrix Jolio-Kuri bu haqda qürurla məlumat vermişdir.

O, kommunistlərə münasib paxıllıqla dünya kultürünün böyük adamlarının müqəddəs xatirələrinin çözülməsindən uzun bəhs etmişdir.

Konfrans Sovetlər İttifaqı Kommunist Partiyasının 19-cu qurultayı qərarları üzrə cərəyan etmişdir: “Dünya sülhü uğrunda”, “Koreyada hərbin durdulması uğrunda”, “Xalqların hürriyyət və bağımsızlığı sarsılmaz sülhün zəruri şərtidir”, “Millətlərin bağımsızlığı və təhlükəsizliyi uğrunda”, “İki sistem paralel yaşaya bilər” və s.

Köhnəlmiş və çürümüş “dünya kommunist inqilabı” süarları ilə deyil, Kreml yuxarıda qeyd edilmiş yeni taktiki

şüarları ilə müxtəlif cərəyanları, müxtəlif görüşlü adamları Vyanaya gətirməyə də müvəffəq olmuşdur.

Bu konfransda Qərbin müharibəni önləmək yolunda bütün təşəbbüsləri “təcavüskar” deyə damğalandı və “millətlərüstü təşkilatlar” məfhumu uyduruldu: Atlantik, Paris və Bonn müqavilələrini “millətlərüstü təşkilatlar” kateqoriyasına aid etdilər və millətlərin bağımsızlığına bir təcavüz deyə vəsfləndirdilər.

İlya Erenburq İngiltərənin və Latin Amerikasının bağımsızlığının “yox olmasına” fəna halda “acıyaraq” bunları söylədi: “Keçmişdə insanlara öz dövlətinizin istiqlalını müdafiə etmək üçün həyatınızı fəda etməlisiniz deyirdilər. İndi isə onlara deyirlər: **irəlidə həyatınızı fəda etmək üçün əvvəl öz dövlətinizin istiqlalını qeyb etməlisiniz**”.

Bəli, Kreml daima bu tərzdə hərəkət etmiş və etməkdədir: əvvəl dövlətlərin bağımsızlığını çeynəyir, sonra isə onların haqlarını öz ehtiraslarına qurban edir.

Əcəba, Sovet diktatorları hökm etdikləri millətlərin qeydsiz-şərtsiz istiqlallarını tanımağa heç yaxınlaşarmı?

İlya Erenburq konfransda iştirak edənlərə milyonlarla neytralistlərin (tərəfsizlərin) hissələrini istismar etmək üçün göstərişlər vermiş və demişdir: “Neytralizm Qərb xalqlarının öz bağımsızlığı uğrunda yürütdükləri savaşa bir simptomudur”.

Qərbi Almaniya neytralistlərin hərəkətlərini və fəaliyyətlərini öyrəndikdən sonra bütün neytralistlərə Kremlin bu əmrini açıqladı: “Qərbə qarşı qışqırın – onda “bizimləsınız”, amma Moskvaya söyləyin: “biz sizinləyik”. Əslində “neytrallıq” belə olmalıdır.

“Xalqların Sülhü Müdafiə konfransında” hər şey Kremlin istədiyi kimi olmadı. İtaliyalı Alessandra Piacionun ifşası bomba kimi partladı. Britaniya nümayəndəsi Harmonun söylədikləri: Sovetlər Hind layihəsini rədd etməklə, hər b əsirlərini Sovetlər İttifaqında saxlamaqla dünyada əndişəli vəziyyət yaratmışlar.

Vışinskinin Hindistan sülh layihəsi əleyhinə kəskin çıxışı sülhə olan son ümidləri suya batırdı. İsveç yazarı Erik Axel Blomberq sovetlərin kiçik dövlətlərə qarşı təcavüzkar olduğunu söylədi. Fransız papası Rene Ronyon göstərdi ki, sovet siyasətçiləri başqa xalqların psixolojisi ilə heç hesablaşmaq istəmirlər. Hər kəsə məlumdur ki, “xalq demokrasiləri” Sovetlərin zoru ilə yaranmışlar. İsveçrəli Hüqo Kramer öz çıxışında İlya Erenburqa müraciət edərək soruşmuşdu: “Elə düşünmürsünüz ki, Amerika əleyhinə etdiyiniz ittihamlar sırf Sovetlərə qarşı edilməlidir”.

Bu şəxsiyyətlərin çıxışları haqda sovet mətbuatı bir kəlmə belə yazmır. Amerika əleyhinə çıxışlar isə təfəsilatı ilə bütün sovet mətbuatında nəşr edilmişdir.

12 yanvar 1953-cü il tarixli “Pravda” “Xalqlar konfransının qərarlarını kütlələrə yetirməli” başlıqlı baş məqaləsində yazırdı: “Konfrans yeni hərbi təhlükəsinin qarşısını almaq üçün xalqların beynəlxalq hərəkəti tarixində mühüm mərhələ oldu... Konfransın qərarlarını müzakirə etmək üçün indi hər yerdə böyük ruh yüksəkliyi şəraitində kütləvi mitinqlər və iclaslar keçirilir. Milanda, Romada, Turində və İtaliyanın başqa şəhərlərində bu cür mitinq və toplantılarda minlərcə insan iştirak etmişdir. Çinin şəhərlərində, Varşava və Budapeştdə, Paris və Brüsseldə də zəhmətkeşlərin kütləvi mitinqləri olmuşdur. Mitinq və toplantılarda xalqlar konfransının nümayəndələri çıxış edirlər”.

Əslində “Pravda”da Sovetlərin Hür Dünya xalqlarını hürriyyət əleyhinə səfərbər etmələrindən açıqca və həyasızca yazır.

“Xalqlar Konqresi”nin “sülh”, “istiqlal”, Koreyada hərbin qurtarması” və s. haqda çıxardığı qərarların mahiyyətini Avstriya Daxili İşlər Nazirliyindən öyrənirik: “Xalqların Sülhü Müdafiə Konfransının” gizli komissiyasında bu qərar verilmişdir: bütün dövlətlərdə sülh tərəfdarları təşkilatları nəzdində xüsusi bürolar qurulmalı ki, məmləkətlərin silahlanmaq işlərinə nəzarət etsinlər və hər böyük hərbi istehsalatı fabrikələrində bu büroların

nümayəndələri olmalıdır. Bunlar silahların miqdarı, növü və xüsusiyyəti haqqında məluman toplamalıdır”.

Qisası, “sülh”, “bağımsızlıq” yolu ilə sovet casusluğu hür məmləkətlərdə qanunlaşdırılmaqdadır.

Əcəba, Komintern Moskvada oturarkən və “dünya kommunist inqilabı” bayrağı altına xalqları çağırarkən bu qədər təşkilatları, cərəyanları, hərəkatları Kremlin xidmətinə çıxıb bilərdimi?..

Halbuki, “Dünya Sülh Şurası” Hür Dünyada yerləşərək “sülh”, “bağımsızlıq” və s. uğrunda savaşıaraq kommunizmlə heç bir əlaqəsi olmayan türlü təşkilatları, cərəyanları və geniş xalq təbəqələrini sovet imperializminin xidmətinə qoymuşdur.

Beləcə, həqiqi hüriyyət savaşçıları olan antikommunist qüvvələrinin laqeydliyindən Kreml hür insanların qüvvəsi ilə hüriyyətə hücum edir. Saysız, hesabsız antikommunist cəmiyyətləri, təşkilatları satıcılar kimi təkbaşına çalışırlar.

Dağınıq halda olan antikommunist ictimai təşkilatlarının birləşərək tək və hür bir Dünya uğrunda böyük bir hərəkat yaratmalarının zamanı artıq gəlmişdir. Bu hərəkat bütün dünya hüriyyəti uğrunda sovet imperializminə qarşı amansız mücahidəyə keçməlidir.

Daima olduğu kimi, yenə də “Azərbaycan”ın səhifələrindən bütün antikommunist təşkilatlara müraciət edərək tək və hür bir Dünya hərəkatı yaratmalarını rica edirik.

*«Azərbaycan» jurnalı, Münhen,
1953-cü il yanvar, № 8*

KOMMUNİZM – UTOPIYADIR

PROLETAR DİKTATORLUĞU

Məlumdur ki, bolşeviklər özlərini ortodoks marksist sayırlar. Başqa sözlə, bolşeviklər üçün Marksdan başqa Allah yoxdur, Stalin də onun peyğəmbəridir. Marksizmdə əsas məsələ nədir?

Bolşeviklərin öz etiraflarına görə, Marksizmdə baş və əsas məsələ proletar diktatorluğu məsələsidir. Bütün başqa məsələlər buna tabedir və bundan irəli gəlir. Proletar diktatorluğuna gətirən başlıca yollar sinfi mübarizə və vətəndaş müharibəsidir. Marksın təyin etdiyinə görə, proletar diktatorluğunun başlanğıc dövrü bütün köhnə dövlət mexanizmini, bütün milli ənənələri, adətləri, mənəviyyatı və mədəniyyəti yıxmaq, dağıtmaq, parçalamaq, məhv etməkdən ibarətdir. “İnternasional”ın sözləri ilə ifadə etsək, “Yıxaq bu köhnə cahanı...” Proletar diktatorluğunun ikinci dövrü qurulmuş dövrdür”.

“Quraq yeni bir aləm...” Bolşeviklərə görə bu yeni aləm, yenə də çeşidbəçəşid qeyri-proletar elementləri əleyhinə yaşayışın hər sahəsində, köhnə rejim qalıqları əleyhinə amansız sinfi mübarizə nəticəsində qurulmalıdır. Nəticə etibarilə proletar diktatorluğu qurulduqdan sonra belə, sinfi mübarizə nəinki, zəifləyir, əksinə, daha şiddətlənərək “yeni aləm quruluşunun” bütün sahələrini də bürüyür. Beləliklə, biz görürük ki, Stalinə görə sosializm quruluşu ancaq sinfi mübarizə əsasında mümkündür.

Xalqın bütün təbəqələrinin qüvvələrini, qeyri proletar ünsürlər də daxil, sülhən sosializm quruluşuna cəlb etməyə cəhd etmək, proletariata, maksizmə xəyanət olduğundan sosializm quruluşunu fəlakətə sürükləyə bilər. **Buxarin** və onun tərəfdarlarının qeyri–proletar ünsürlərini sülhən sosializm quruluşuna cəlb etmək nəzəriyyəsi və onların bu yolda səmərəsiz addımları

və faciəli aqibətləri hər kəsə bəllidir. Milyonlarla insan qeyri-proletar, sinfi düşmən deyə damğalandı və kütləvi halda məhv edildi.

Bu adamlar sırasında yalnız aristokratları deyil, Ordu və Donanma zabitlərini, məmurları, ziyalıları, qolçomaq deyə adlandırılan kəndlilərin ən zəhmətkeş qismini soydular və məhv etdilər. Məhv edilmiş beş milyon qolçomaq ailəsi ilə kifayətlənmədilər. “Stalin sosializminin” daha sağlam quruluşu üçün “qolçomaq quyruğu” damğası altında başqa kəndliləri də məhv etdilər. Sonra isə çeşidbəçəsid bəhanələrlə, partiyada, sənayedə, kənd təsərrüfatında, orduda, donanmada, elmi müəssisələrdə, müxtəlif “ünsürlər” məhv edilirdilər. Həqiqətən, kommunizmin həyata tətbiqi dəhşətli oldu.

Bütün insani həyatın əsaslarını sarsıdan kommunizm nəzəriyyəsinin çürüklüyünü və öldürücülüyünü, dünyanın altıda birində yaşayan bədbəxt insanların üzərində aparılan təcrübələrdə gördük. Hər dəfə sovet hökuməti kommunizmdən müvəqqəti çəkilməklə fəlakətdən qurtarmışdı. **Məsələn, hərbi kommunizm dövründə Sovet hökuməti mütləq ölümə doğru gədirdi. Yeni iqtisadi siyasətə - NEP-ə keçməklə Lenin onu bu fəlakətdən qurtardı.** Kommunizmin nəzəriyyəsi ilə azacıq tanış olanlar bilirlər ki, NEP-in kommunizmlə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Buna görədir ki, o müsbət nəticələr verdi və beləliklə, Lenin Sovet hökumətini yaşatmağa, bolşevik hökumətliyini davam etdirməyə müvəffəq oldu. Hətta, bolşevik idarəsi altında, kommunizm nəzəriyyəsindən müvəqqəti ayrılmaq iqtisadi həyatın, rifahın yüksəlməsini təmin etdi. Fəlakətdən qurtarıqdan sonra bolşeviklər NEP-ə dözə bilərdilərmə? Əsla, yox!

Əks təqdirdə isə onlar bolşeviklikdən çıxardı. Qıyası, yox olub gərdilər. Maraqlısı budur: çoxları mülhizə edir ki, əgər Lenin həyatda olsaydı, o zaman yaşayış başqa cür olacaqmış.

Çünki Lenin kommunizmin çürüklüyünü başa düşdükdən sonra, ondan yan keçdi və kommunizmlə heç bir əlaqəsi

olmayan yeni iqtisadi siyasəti yaratdı. NEP-in məhvi Stalinin günahıdır. Əgər bu mülahizələr doğrudursa, əgər Lenin özü komminizmin həyata tətbiqinə inanmırmışsa, nə deyək bu komminizmə. Budur, “Qanlı toxumu”, qanlı meyvəsi olan proletar diktatorluğunun iç üzü. Proletar diktatorluğu da kommunist çərçivəsi içində yaşaya bilmədi. Kronştadt matrosları “kommunistlərsiz demokratiya” şüarı altında üsyan qaldırdılar. Bunun nəticəsində, proletar diktatorluğunu boğub, onu kommunist partiyasının diktatorluğu ilə əvəz etdilər.

Leninin ölümündən sonra partiyada da müxalifət çıxdı, partiyanın da diktatorluğunu onu Mərkəzi Komitənin diktatorluğu ilə əvəz etdilər. Sonra isə hökmranlıq Siyasi Büroya keçdi və nəhayət Stalin təkbaşına hökmran oldu. **Bu gün Sovet İttifaqını idarə edən Beriyalar, Malenkovlar, Molotovlar və Bulganinlər Stalinin idarəsini kor-koranə ifa edən köllərdir.**

PROLETARLAŞMA VƏ DÖVLƏT NƏZƏRİYYƏSİ

Bolşeviklərə görə, marksizim kapitalizmin inkişaf qanununu açmış və göstərmiş ki, kapitalizmin inkişafı nəticəsində əhalinin geniş kütlələri proletarlaşır. Orta təbəqə getdikcə proletariat sıralarına keçir və beləliklə, ilk qeyri bərabər, biri-birinə zidd qütb yaranır. Bu iki qütb arasında ziddiyyət getdikcə artır və həddindən artıq proletar inqilabı yaradır. Başqa sözlə, Marksa görə, kapitalizm sosializmə hamilədir, proletar inqilabı “qanlı toxumdur”, proletar diktatorluğu isə bu qanlı toxumun “qanlı meyvəsidir”. Elmidirmi bunlar hamısı?

Marksin bu “elmi qanunlarına” görə, proletar inqilabı ilk öncə ən yüksək səviyyəli kapitalist məmləkətində olmalıydı. Oylə isə o, nə üçün Rusiya kimi aqrar bir məmləkətdə partladı? Orta təbəqələrin proletarlaşması məsələsini ələ alalım. Məlu-

mdur ki, Marks nəzəriyyəsi yüz ildən bəri yaşayır. Bütün məmləkətlərdə əhalinin proletarlaşması və kapitalistlər ilə proletariat arasında ziddiyyətin hədləri aşaraq proletar inqilabına çevrilməsi üçün yüz illik bir dövr kifayət idi. Xüsusən, bunu son illərdə Sovet İttifaqı yaşamaqdadır. Stalinin dediyinə görə, Sovet İttifaqı öz mövcudluğu ilə bütün məmləkətlərin kütlələrini revolyusionlaşdırır (inqilablaşdırır). Dünya proletar inqilabının bu ocağı, sadə mövcudluğu ilə başqa məmləkətlərdə kommunist inqilabını qızışdırmaqla kifayətlənməyib, bu iş üçün milyardlar sərf edirdi.

Buna rəğmən, başqa məmləkətlərdə proletar inqilabı baş vermədi. Orta təbəqələrə gəlincə, onlar bu müddət ərzində artdılar, zənginləşdilər və sağlamlaşdılar. Marks dövründəki proletarlara artıq rastlanmır. İndi proletar yox, getdikcə evlərə və bağçalara sahib olan işçilər var. Beləliklə, bu uzun müddət dövründə proletarlaşma, Sovet İttifaqını çıxarmaqla, heç bir məmləkətdə görünməmişdi. Xüsusən, bizim zamanımızda, müəssisələrin aksiyalarına sahib olan, demək ki, gəlirlərdə paydaş olan işçilərin sayı getdikcə artmaqdadır. Görünür ki, kapitalizm sosializmə əsla hamilə deyil və proletar inqilabını, yəni “qanlı toxumu” və xüsusən bu “qanlı toxumun qanlı meyvəsi” olan proletar diktatorluğunu gözləmək faydasızdır. İndi dövlət nəzəriyyəsi məsələsinə keçək. Marks nəzəriyyəsinin suya düşməsi və dəyişdirilməsi bu məsələdə bütün çılpalığı ilə meydana çıxır. Kapitalizmdən sosializmə, sonra isə sosializmdən kommunizmə keçid dövründə dövlətin mahiyyəti, onun inkişaf yolları probleminin xüsusi əhəmiyyəti vardı. Bütün başqa məsələlərdən, artıq, həqiqətən bu qətedici məsələdə qarşılıqlı hökm sürürdü. Məlumdur ki, dövlət nəzəriyyəsi məsələsində, bolşeviklər Engelsə istinad edirlər.

Engelsə görə isə: “İtaət altında olması vacib sayılan ictimai siniflər olmadığı zaman, bir sinifin o biri sinif üzərində hökmranlığına ehtiyac qalmadığı kimi, dövləti hökumətə də ehtiyac olmayacaq”.

Qısaı, Engelsə görə, dövlət bir sinifin əlində o biri sinif üzərində hökmranlıq etmək üçün bir silahdır. Bu fikirdən aydındır ki, proletar diktatorluğu ictimai sinifləri aradan qaldırdıqdan sonra əlac tapmalıdır, sönüb getməlidir, çünki ona ehtiyac qalmır. Siniflər uzlaşdırıla bilməz, sinfi zidiyyət olmadığı təqdirdə, onların meyvəsi olan dövlət də ola bilməz. Məlumdur ki, Sovet İttifaqında guya proletariata antaqonist olan burjua sinfi çoxdan bəri məhv edilmişdir. İntelleqentlər, qolçamaqlar, qolçamaq quyruqları, milliyətçilər, “barışçılar”, “iki üzülər”, ayrı-ayrı müxaliflər, partiyanın baş xəttindən uzaqlaşanlar hamısı məhv edilmişdir. **Görünür ki, məhv, ləğv, öldürmə məsələləri “Staxanov sürəti” ilə, həm də artıqlaması ilə həll olunmuşdur. Bu haqda, 1936-cı ildə Sovetlərin VIII qurultayında Stalin özü dedi ki:** “Bütün istismarçı siniflər məhv edilmiş, işçi sinifi qalmış, kəndli sinifi qalmış”. Beləliklə, Marksın nəzəriyyəsinə görə, Sovetlər İttifaqında dövlətin zaval tapması üçün bütün şərait yaranmış. Zavaltapma məsələsini bir tərəfə qoyaq, Sovet İttifaqında dövlətin cəzalandırıcı funksiyalarında azacıq bir zəifləmə əlaməti görünürmü? Əksinə, Sovet İttifaqında, insaniyyət tarixində görünməyən qəddar və vəhşi, cəzalandırıcı funksiyaları getdikcə artan, bir hökmranlıq mövcuddur. Dünya qarşısında Sovet İttifaqında hökmranlığın yaşamasına və sağlamlaşmasına nəzəri baxımdan haqq qazandırmaq lazım idi. Bu da ki, bu formula ilə ifadə edilirdi: “Dövlətin zaval tapması onun zəifləməsi nəticəsində deyil, onun qüvvətlənməsi və sağlamlaşması nəticəsində olmalıdır”. Bu formula haqda Stalin komsomolçu İvanovun məktubuna verdiyi cavabda uzun-uzun danışır.

Bu haqda Stalin 1939-cu ilin mart ayında keçirilən 18-ci partiya qurultayında danışmış. O, ordunun kəşfiyyat orqanlarının, daha da sağlamlaşmasını tələb etdi. Bu qurultayda çıxış edən “Stalin filosofu” Mitin, Stalinin bu sözlərini yaltaqca öyərək, Marksizm xəzinəsinə verilən ən böyük sərvət deyə adlandırdı.

Bolşeviklərə Marksizmdən yan keçmək, ömürlərini davam etdirib hökmranlıq sürməyə, yenə də diamat yardım etdi.

“DIAMAT”

Fəlsəfə, daima ruhu zənginləşməyə xidmət edir. Bolşeviklərə görə, fəlsəfə, bütün elmlərin əsası, elmin birinci və son sözü olan dialektik materializmdir. Yalnız, dialektik materializmin metoduna istinad edərək kainatı, bütün hadisələri öyrənmək olar, yalnız onun metodlarının köməyi ilə bütün elmlər inkişaf edir, böyük icadlar edilir. Sovet məktəblərində oxuduğumuz zaman hərf-hərf bizə öyrədirdilər ki, bütün böyük ixtiraçılar, böyük icadlarını dialektik materializmin köməyi ilə etmişlər. Demək ki, Arximed, Qalvani, Volta, Devi, Faradey, Amper, Araqqo, Qaliley, Küri, Kopernik, Edison, Uaat Uluq bey, Nizami, Şota Rustaveli və başqaları dialektik materializmdən xəbərləri belə olmadan, heç güman etmədən onun metodları ilə faydalanmış.

Böyük filosoflara gəlinə, onların fəlsəfələri dialektik materializm əsaslarına uymadığı üçün elmi, sinfi deyil, buna görə də amansızca rədd edilməlidir. Misal üçün, Feyerbaxın materializmindən bəhs etdiyimiz zaman mütləq qeyd etməliyik ki, Feyerbax Hegelin idealizmini tənqid edərkən böyük bir xəta buraxmış: o, tasin içindən kirli, sabunlu su ilə birlikdə uşağı da bayıra atıb. Hegel nəzəriyyəsidəki bu "uşaq" dialektika imiş. Beləliklə, dialektik materializmə görə, dialektikadan başqa, Hegelin bütün nəzəriyyəsi kirli, sabunlu sudur. Hərb nəzəriyyəçisi və filosofu Karl von Klauzeviçi götürək: Bu şəxsin nəzəriyyəsidən Lenin çox faydalanmışdır. Dialektik materializmə görə, onun məşum xətası odur ki, o, öz nəzəriyyəsində sinifləri deyil, xalqı görürdü. Buna görə o elmə sinfi nöqtəyi nəzərlə baxmaq səviyyəsinə yüksəlmədi və Hegelin idealizmində boğuldu.

Onun hər b nəzəriyyəsinin yarımçılığı və təzadlığı da bundan irəli gəlir. Xüsusən, Sovet İttifaqında elə bir vəziyyət yaranmışdır ki, alimlər, yazarlar, şairlər, rəssam və bəstəkarlar dialektik materializmsiz bir addım atmırlar. Vəziyyətin vahiməliliyini aydın göstərmək üçün Sovet İttifaqı Elmlər Akademiyası üzvlərinin, 30 dekabr 1930-cu il tarixli “Pravda” qəzetinə verdikləri bəyannaməni xatırlayaq. Akademiklərin bu məcburi bəyannaməsində deyilirdi: “Qarşımızda duran məsələləri” bir metod olan Marks-Engels-Lenin-Stalin metodu ilə həll edəcəyik. Bu o deməkdir ki, Marks-Engels-Lenin-Stalin metodundan istifadə edərək: akademik Orbeli, köpəklər üzərində özünün fizioloji təcrübələrini yürüdəcək, Tşuko, Tşusev, Vesnin, Hüseynov binalar lahiyəsi cızacaq və arxitektor fikrini inkişaf etdirəcəklər. Rəssam, akademik Qrabar rəsmlər çəkəcək, bəstəkar Qara Qarayev və Şestakoviç simfoniya yazacaq, akademik-yazıçı Şoloxov romanlar yazacaq, Tupolev təyyarələr inşa edəcək və s.

Bütün bu işlər dialektik materializm metoduna istinad edilərək görüləcəkmiş. İndi baxaq, Marks bu “elmlər elmini necə yaratdı”. Leninə görə, Marks dialektikanı Hegeldən, materializmi də Feyerbaxdan aldı və onları birləşdirdi. Həm də sadəcə birləşdirmə ilə kifayətlənmədi, o onları “təsis” edərək birləşdirdi, beləliklə, dialektik materializm meydana çıxdı. Bu elm qısaca “diamat” adı altında məşhurdur: onun metodlarından istifadə edərək, çox fikirləşmədən böyük icadlar etmək mümkündür, bütün filosofların nəzəriyyələrini bir saniyədə kirli sabunlu suya çevirmək zor bir iş deyil, onun yardımı ilə çap edərsə, marksizmdən də qaçılır, sonra təkrar-təkrar geri dönülür. Məsələn, dövrün taktikasına görə, Şeyx Şamili ən böyük demokrat deyə qəbul etmək, sonra isə onu İngiltərə və Türkiyənin agentləri və xalq düşməni deyə damğalamaq, filosof Heydər Hüseynova Stalin mükafatı verib sonra geri almaq, özünü də həbsə atmaq, Aleksandr Nevskinin məzarını qazıb cəsədini çıxarmaq, generalısimus Suvarovu qan içici çar yaltağı göstərmək, sonra isə

onların adına ordenlər təsis etmək, çar zabıtlərinin rütbələrini çiyinlərindən kəsmək, sonra isə çar rütbələrini öz çiyinlərinə taxmaq; və ya kilsə sərvətlərini kimi kilsələri qapadıb bütün din xadimlərini güllələmək, dini xalqın tiryəki deyə adlandırmaq, 25 ildən sonra isə “Allahsızlar cəmiyyətini” dağıdaraq rus ortodoks kilsəsinin birinci sitayışkarı kimi panisiavizm, panislamizm, pangermanizm və s. olmağa diamat icazə verir.

Diamatın necə bir elm olduğu yuxarıda göstərdiklərimizdən bəllidir. Yuxarıda göstərdiyimiz kimi dialektik materializm universaldır, o insan yaşayışının bütün sahələrini əhatə edir, başqa bir ideologiyanın sızması üçün heç bir işıq yeri buraxmır. Dialektik materializmdə əsas məsələ təfəkkürün (fikriyyətin) materiya ilə qarşılıqlı münasibətidir. Diamata görə materiya primat, təfəkkür isə predikatdır... Bunu Lenin “Materializm və empiriokritisizm” əsərində belə izah edir: “Təfəkkür materiyanın bir funksiyasıdır”. Həqiqət isə bunun əksini göstərir. İnsan öz düşüncəsinin qüdrəti ilə təbiəti və iqtisadiyyatı dəyişdirir və onlardan istifadə edir. İctimai həyat keçmiş nəsillərin elmi, mənəvi və iqtisadi müvəffəqiyyətlərinin üzərində qurulur.

Yalnız bu müvəffəqiyyətlərə istinadən insaniyyət irəliləyə bilər. Materiyanın, təfəkkür üzərindəki üstünlüyü haradadır? Bu nəzəriyyəyə görə, təməl istehsal qüvvələri və ona uyğun istehsal münasibətlərindən ibarətdir. Bu təməlin çökməsi ilə üst-qurum da yəni, təfəkkür də, elm, fəlsəfə, mənəviyyat, ənənə də çökməlidir. Nə zaman tarixdə belə bir hadisə baş vermişdir? Nəhayət, dialektika haqqında bir neçə söz: Məlumdur ki, ilk olaraq hər şey keçir, hər şey dəyişir” fikrini yunan filosofu Heraklit irəli sürmüş, sonralar bu fikri Hegel inkişaf etdirmişdir. Bolşeviklərin inanclarına görə dialektikanın əsas qanunlarından biri: bir formanın başqa formaya keçməsidir. Hər f-hər f belə deyilir: “Bir forma özünə büsbütün zidd olan başqa forma yaradır”.

Əgər cəzalandırıcı Sovet xəncəri kommünizmin özünə büsbütün zidd olan hansı bir forma yaradardımı, görəsən? Şübhəsiz

ki, bu forma bütün insani hüriyyətləri ehtiva edən kommunizmə daban-dabana zidd olan demokratiya olacaqdır.

«Azərbaycan» jurnalı, Münhen,
1953-cü il aprel, № 11

KOREYADA SOVET TƏCAVÜZÜNÜN MƏĞLUB OLMASI

(Koreya hadisələrinin 2 illiyinə)

Sovet imperialistlərinin bəşəriyyətə qarşı törətdikləri sonsuz qanlı cinayətlər içərisində Koreyadakı təcavüzkarlıq ən ağırıdır.

Kreml Koreyada müharibəyə başlayaraq, çalışırdı ki, müharibə alovunu bütün dünyaya yaysın. Siyasi Büro istəyirdi ki, gələcəkdə bütün Asiyaya müharibə yaymaq məqsədilə Yaponiyaya hücum etmək üçün Koreya hadisələrindən istifadə etsin. Eyni zamanda sovetlər öz süni peyklərindən istifadə edərək, Avropada qızgın müharibəyə hazırlıq görürlər, Şərqi Almaniyada yüksək çalışqanlıqla öz silahlı qüvvələrini bərpa edirlər, azad dünyaya hücum etmək üçün bütün kommunist qüvvələri səfərbər edirlər.

Sovet imperialistləri başladıkları dağdıçı müharibəyə uzun müddət ərzində hazırlaşmışdılar. 1945-ci ildən Siyasi Büro bütün enerjisini Koreyanı işğal etməyə və əhalisini əsas qüvvə qismində, ərazisini isə Uzaq Şərqdə müharibə etmək üçün istifadəyə yönəlmişdir. Bu məqsədlə sovetlər Şimali Koreyada qəddar sovet rejimi təsis etdilər. Şimali Koreya qoşununu silahlandırdılar, təlim verdilər və 1950-ci ilin 25 iyununda Cənubi Koreyaya qarşı müharibəyə başladılar. Sovet təcavüzkarları Cənubi Koreyaya hücumu hazırlaşarkən hesab edirdilər ki, bu hadisələr Şimali ko-

reyalılardan əli ilə asanlıqla həyata keçəcək və onlar üçün cəzasız olacaq.

Lakin sovet imperialistləri Koreyada planlarını həyata keçirə bilmədilər. Kreml xalqa qarşı qardaş müharibəsinə başlayaraq, çalışırdı və çalışır ki, maxinasiya vasitəsilə öz imperialist üzünü gizlətsin. O, bildirirdi ki, bu hadisələrdə guya Şimali Koreyaya hücum edən Cənubi Koreya günahkardı. Bu faktların kobud və həyasızcasına saxtalaşdırılması, dünyəvi ictimai fikri çəşqınlığa salmaq və Koreyadakı müharibəni xəstə başdan sağlam başın üstünə atmaq məqsədi daşıyırdı. BMT-də ABŞ-ın nümayəndəsi Vorren Ostin sovetlərin siyasətini belə xarakterizə edirdi: «Sxem çox sadədir: Hər hansı bir ölkədə kommunist üsyanı təşkil etmək, sonra öz diviziyasını təcavüzkarlara köməyə göndərmək və onları «könüllü» adlandırmaq, sonra isə hücumun qurbanlarına yönəlmiş beynəlxalq köməyə qarşı çıxmaq». Burada Stalinin «Hərbi doktrinası»nın qısa və dəqiq xarakteristikası verilib: Onun mahiyyəti əsas düşməne qarşı zərbə əvəzinə, əsas zərbəni bir sıra dağınıq, guya bir-biri ilə əlaqəsi olmayan hərəkətlərə qarşı zərbələrlə əvəz etdirməkdir: Koreya, Tibet, Hindistan-Çin. Bu zaman bütün bu aksiyalar yerli əllər tərəfindən aparılır, Siyasi büro isə kölgədə qalır və «alçaldırılmışların» və «təhqir olunmuşların» himayədarı rolunda çıxış edir. Qələbə zamanı şan-şöhrət Stalinin idi, məğlub olanda isə eybi yoxdur! Onsuz da sovet qoşunu döyüşmürdü ki, koreyalıların, tibetlilərin və s. qanı tökülürdü, evləri məhv olurdu.

Sovet imperialistləri Koreyadakı bu təcavüzkar müharibəyə uzun müddət və səylə hazırlaşırdılar. Onlara elə gəlirdi ki, hər şey kiçik detallarına qədər nəzərə alınıb, hesablanıb və öz uğurlarına az da olsa şübhə etmirdilər. Lakin Kreml ən əsasını nəzərə almamışdı ki, qanlı düşüncələri onları əvvəlcədən qaçılmaz məğlubiyyətə aparır. O, nəzərə almamışdı ki, yalnız Cənubi Koreyanın qoşunları ilə yox, həmçinin bütün demokratik dünyanın əsgərləri ilə vuruşmalıdır. O, nəzərə al-

mamışdı ki, sovet təcavüzkarlığı bütün xalqların ciddi etirazına gətirib çıxardacaq. Məhz buna görə də, Koreyadakı müharibə ilk günlərindən sovetlərin gözləmədiyi tamamilə başqa bir şəkil aldı. Sovetlərin hesab etdikləri qələbə əvəzinə, bir-birinin ardınca məğlubiyyətə uğradılar. Sovetlərin Koreyadakı macərası azad xalqların qəzəbini son həddə çatdırdı və sovet imperialis təcavüzkarlarına qarşı nifrət yaratdı. Çünki bütün xalqlar kimi Koreya xalqının da hüququ var ki, öz həyatını sərbəst qursun və sovetlərin müdaxiləsi olmadan azadlığın hər hansı bir xeyirindən istifadə etsin.

Sovetlərin Koreyadakı təcavüzkarlığının ilk günündən etibarən ABŞ-ın və Şimali Atlantikanın müdafiə paktına daxil olan bütün ölkələrin hərbi gücü sürətlə yüksəldi. Sovet imperialistlərinin yeni dünya müharibəsinə açıq-aşkar hazırlığı azad ölkələri daha da bir-birinə bağlayır, yaxınlaşdırır, digər tərəfdən isə bütün əzab-əziyyətlər bizim xalqın üzərinə düşür, onların yoxsulluğunu və əzabını artırır, çünki sovet hərbi istehsalının artması onsuz da sənayenin az sayda olan sahələrinin hesabına baş verir. Siyasi büro Leninin «zəncirdəki əsas nöqtə» nəzəriyyəsiindən çıxış edərək əsas hərbi meydan qismində Asiyada Çini, Avropada isə Almaniyayı təyin edir. Bu məqsədlə sovetlər səylə Şərqi Almaniyanın silahlı qüvvələrini bərpa edirlər, Çinin hərbi sənayesini inkişaf etdirirlər ki, 3-cü yeni müharibə azad dünyanı məhv etməli və Siyasi Büronun hökmranlığını təsis etməlidir.

Lakin bu avantürist fikirlər sovetləri uçuruma apardı. Sovet imperializminin rəhbərləri öz düşərgələri ilə demokratik düşərgə arasında real gücün fərqi nələrə almadan III dünya müharibəsini başlamağı və dünyəvi hökmranlığı əldə etməyi planlaşdırırdılar. Stalinin dünyadakı hökmranlıq planları Hitlerin planlarına nisbətən daha köksüz, zəif idi. Dünya tarixində ilk dəfə olaraq, vahid azad dünya uğrunda hərəkətin tam da olmasa təşkili müasir dövrün ən möhtəşəm hadisələrindən sayılır. Bu ondan xəbər verir ki, azad dünya iki sistemin eyni za-

manda olmasına inanmır və Kreml tərəfindən əsarətə alınmış xalqların azad etməsini özünün əsas işi hesab edir. Azad xalqların müasir mücadiləsinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, o bütün ölkələrdə yalnız bu ölkələrin daxilində kommunizmə qarşı yox, həmçinin yeni müharibənin və beynəlxalq Çekistlərin təşkilatçısı olan dünyanın bütün xalqlarının azadlığına və milli müstəqilliyinə qarşı çıxan Sovet imperializminə qarşı yönəlmişdir.

Vahid azad dünya uğrundakı hərəkatın artması nəinki, Sovet imperialist düşərgəsinin qəzəbinə gətirib çıxarırdı, həmçinin bu onları qorxudurdu. ABŞ-ın rəhbərlik etdiyi vahid azad dünya uğrundakı hərəkat və Alan Kerkin rəhbərlik etdiyi Amerika Komitəsi bu hərəkatın özəyi kimi öz müstəqilliyi və azadlığı uğrunda mübarizə aparan sovetlərin təsiri altında olan xalqların qələbəyə inamını gücləndirirdi.

Demokratik gücün möhkəmliyinin zəmanətçisi azad xalqların Kreml diktatorluğunun tabeliyində olan xalqlarla sıx əlaqədə olması idi. Hər hansısa bir şübhə ola bilərmi ki, əgər sovet imperialistləri III Dünya müharibəsinə başlasalar, onda bu ittifaq axırncı imperializmə—sovet imperializminə son qoyacaq! Qanlı Sovet imperializmi tarixin dəhşətlərini unudaraq, öz təcavüzkarlıqları və amansızlıqları ilə Hitler imperializmini üstələdilər və Hitler imperializminin getdiyi və sona çatdığı abırsız yol ilə sonluğa doğru addımlayır.

*«Azərbaycan» jurnalı, Münhen,
1952-ci il iyul, № 3*

KOMMUNİZM XALQLARIN HƏYATINI TƏMİN ETMƏK İQTİDARINDADIRMI?

(Azərbaycan Milli Birlik Məclisinin ilk

sessiyasında söylənilmiş nitqlər. Son)

Eyni ilə elə bir vəziyyət yaranmışdır ki, alimlər, rəssamlar, yazıçılar dialektik materializimsiz bir addım belə ata bilmirdilər. Bu vəziyyəti daha aydın SSRİ-nin Milli Akademiyası üzvlərinin «Pravda» qəzetinin 30.12.1936-il tarixli sayındakı ərizələri xarakterizə edir. Akademiklərin bu məcburi ərizələri bundan bəhs edirdi: «Biz qarşımızda duran məsələni birgə üsulla-Marks-Enqels-Lenin-Stalin üsulu ilə həll edəcəyik». Bu o deməkdir ki, Marks-Enqels-Lenin-Stalin üsulundan istifadə edərək akademiklərdən: Orbeli-itlər üzərində fizioloji təcrübə aparacaq, Şuko, Şusev və Vesnin-binaları lahiyələşdirəcəklər və arxitektura fikirlərini irəli sürəcəklər, akademik-rəssam Qrabar-öz şəkillərini çəkəcək, bəstəkar Şostakoviç-öz simfonialarını yazacaq, yazıçı Şoloxov-romanlar yazacaq, Tupolev- təyyarələr düzəldəcək və.s. Və onların hamısı bunları vahid üsulla- dialektik materializm üsulu ilə yaradacaqlar.

Bolşeviklərin SSRİ-nin dahi dostu hesab etdiyi və Moskvada teatral görüş təşkil etdikləri fransız yazıçısı Andre Jid Sovet İttifaqındakı həyatla tanış olduqdan sonra mövcud vəziyyəti belə xarakterizə etdi: «SSRİ-də ən yaxşı əsər əgər ana xəttə uyğun gəlmirsə təqibə məruz qalır... Rəssamdan, yazıçıdan bu xəttə uyğunlaşmaları tələb olunur». «Biz SSRİ-dəki maariflənməyə, mədəniyyətə olan həvəsə heyranıq. Lakin bu gün maariflənmə yalnız əşyaların mövcud qaydası razı salan şeyləri öyrədir... Bu mədəniyyət tamamilə bir tərəfə yönəlib. O yalnız təcrübəvi ruhlandır... Orada tənqidi fikirlər yoxdur... Ana xətti tənqid etmirlər... Yalnız bu və ya digər başlanğıcın, bu və ya digər davranışın, bu və ya digər nəzəriyyənin müqəddəs xəttə uyğun olub-olmamasını müzakirə edirlər. Vay o kəsin halına ki, irəli getməyə risk eləsin».

Dahi insanlar-haqqın daşıyıcıları Sovetlərin onları təmtəraqlı qəbul etməsinə baxmayaraq Sovet İttifaqındakı mövcud vəziyyəti başqa cür xarakterizə edə bilməzdi. Təəssüflər olsun

ki, bir çox başqa siyasi xadimlər, publisistlər və yazıçılar sovet tərifiyinə və təmtəraqlı görüşlərə uyaraq xalqlarımızın əzabları haqqında həqiqəti yazmırdılar.

Dialektik materializm haqqında təsəvvür yaratmaq üçün çox şey deyilib.

Bəs Marks «bütün elmlərin elmi» ni necə yaratdı?

Stalinə görə Marks dialektikanı Hegeldən, materializmi isə Feyerbaxdan götürüb, onları birləşdirdi, sadəcə birləşdirmədi, yenidən tənqidi işlədi və dialektik materializm alındı. Bu «elm» əsasən «diamat» adı ilə məşhurdur. Onun üsullarından istifadə edərək çox fikirləşmədən böyük kəşflər etmək, bütün filosofların mülahizəsini çirkli sabunlu suya çevirmək, lazımı anda marksizmin özündən imtina etmək, sonra yenidən ona qayıtmaq olar və hər dəfə diamat kömək edəcək ki, buna bəraət qazandırasan. Məsələn, lazım gəldikdə Aleksandr Nevskinin qəbri qazılır, onun nəşi məsxərəyə qoyulur, Suvorovun general-simusu qaniçən çarın yaltaqlığı kimi, Böyük Pyotr isə ticarət kapitalının xidmətçisi kimi təqdim edilir. Sonra isə onların adına ordenlər təsis olunur.

Yaxud, necə olur ki, çar zabitlərinin çılpaq çiyinlərindən rütbəni bıçaqla kəsib atırsan, sonra da özün həmin rütbəni öz çiyininə taxırsan?

Yaxud, kilsə dəyərlərini məsxərəyə qoyursan, kilsəni bağlayırsan, bütün keşişləri güllələyirsən, dinin xalq üçün tiryək olduğunu deyirsən, 25 ildən sonra isə döyüşən Allahsızlar İttifaqını dağdırsan və rus pravoslav dininin ilk sitayiş edəni olursan. Diamat bütün bunlara imkan verir. Onun «elmliliyi» məhz bundadır.

Yuxarıda deyiləndən göründüyü kimi, dialektik materializm universaldır, o insan həyatının bütün sahələrini əhatə edir və başqa ideologiyanın yaranması üçün işıq yolu qoymur. Lakin dialektik materializmdə əsas məsələ ruhun, şüurun və düşüncənin materiya ilə əlaqəsidir. Bu zaman materiya–bazis, ruh, düşüncə isə–üstqurumdur. «Düşüncə təşkil olunmuş materiyanın funksiyasıdır». Məsələn, «varlıq şüuru təyin edir», bazis və üst-

qurum nəzəriyyəsi kimi digər nəticələr buradan yaranır. Burada bazis iqtisadiyyatdır, qalanları isə düşüncə, siyasət, elm, əxlaq, fəlsəfə üstqurumlardır; bünövrə dağılırsa üstqurum da dağılır.

Dialektik materializm nöqteyi-nəzərdən iqtisadiyyat insan cəmiyyətinin inkişafını hərəkətə gətirir, düşüncə və digər üstqurumlar isə tabeçilik rolu oynayır. Söz yox ki, iqtisadiyyat ictimai inkişafda mühüm rol oynayır, təbiətin gücü kimi onunla hesablaşmaq olmaz. Lakin insan öz düşüncəsinin, ruhunun gücü ilə məqsədə uyğun olaraq təbiətdən və iqtisadiyyatdan istifadə edir və şəklini dəyişir. İctimai həyat əvvəlki nəsillərin elmi, əxlaqi və iqtisadi nailiyyətləri əsasında təşkil olunur. Yalnız bu nailiyyətlərə əsaslanaraq insan cəmiyyəti inkişaf edə bilər. İqtisadiyyatı və bütün həyatı insan yaradır, qeyd edirəm yaradır, təbiətə, iqtisadiyyata uyğunlaşmırlar. Əks halda insanlar təbiətə uyğunlaşan heyvanlardan az fərqlənərdilər. Materiyanın, iqtisadiyyatın ruh, düşüncə üzərində üstünlüyü nədədir? Bazisi iqtisadiyyat olan və onun dəyişilməsi və ya dağılması ilə üstqurumu dəyişən və ya dağılan bazis və üstqurum nəzəriyyəsinin doğruluğu nədədir? Nə vaxt, harada tarixdə belə hal müşahidə olunub?

İqtisadiyyatın bazis kimi qəbul olunması yalnız dünyəvi proleter inqilabının qanlı sinfi mübarizə məhsulu kimi qaçılmazlığını təsdiq etmək istəyindən irəli gəlir. Bolşeviklər bütün hadisələrə iqtisadiyyat və sinfi mübarizə nöqteyi-nəzərdən baxaraq vahid siyasi və mədəni orqanizm olan, birliklə: adətlər, ənənələr və vətənə ümumi məhəbbətləri ilə möhkəm əlaqədə olan xalqı qəsdən aldadırlar. Dialektik materializm üsulundan istifadə edərək İslamın tarixini necə izah etmək olar? Ola bilərmə ki, İslamın yaranması, onun inkişafı və çiçəklənməsi iqtisadi və ya sinfi amillərdən asılı olsun? Axı Peyğəmbərin bu dahi ideyası bütün tayfa ayrılıqlarına son qoydu, onları birləşdirdi və onu böyük qəhrəmanlığa sövq etdi. İslam yayılarkən onunla bərabər müsəlmanların siyasi vəziyyəti də dəyişirdi. Belə halda nə bazis ola bilər? İdeya, ruh və ya iqtisadiyyat? İdeya iqtisadiyyatı dəyiş-

dirdi, yoxsa əksinə? Məgər müsəlmanlar müharibə apararaq yalnız İslamın hər şeyə üstün gələn ideyasını rəhbər tutmurdularmı?

Yaxud başqa misal: məgər 1789-cu il Böyük Fransa inqilabı bütün xalq tərəfindən icra olunmurdumu?

Bu suallara dimat cavab verə bilmir. Elə diamat nöqteyi-nəzərindən milləti, xalqı birlikdə götürmək olmaz, bu «burjuaziya axmaqlığıdır». Xalq siniflərə bölünüb və hər bir sinfə ayrı-ayrılıqda baxılır. Və bu halda diamat deyəcək: «Proletariatın vətəni yoxdur». «Hər bir ixtira üsuluna öz ideya sistemi, öz etikası uyğundur»; «Bizim üçün əxlaq proletariatın mücadilə maraqlarına tabedir». Burada milli ideya, etika, ənənə və əxlaq nəyə lazımdır?

Və nəhayət, dialektika haqqında bir neçə söz. Məlum olduğu kimi, «hər şey axır, hər şey dəyişir» fikrini ilk dəfə yunan filosofu Heraklit söyləmişdir, sonra isə Hegel tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Bolşeviklərin fikrinə görə, dialektikanın əsas qanunlarından biri bir formanın digərinə keçməsidir, hərfi mənada: «Bir forma digərini, tamamilə özünə əks birini yaradır». Maraqlıdır, kommünizm tamamilə özünə əks, «sovet qılıncını cəzalandıran» hansı formanı yaradardı?

NƏTİCƏ

1. Elm sinfi, yəni proletar, burjuaziyalı və ya aristokratik, partiyalı-yəni kommunistik, faşist, sosial-demokratik və ya leyborist ola bilməz. Elmi kəşflər, qanunlar hamı üçün vacibdir və onlardan yalnız həyatla təsdiq edilmişlər qanunauyğundur.

2. Milyonlarla kütləyə yönəlmiş bütün nəzəriyyələr, ideologiyalar, xüsusi ilə də inqilabi nəzəriyyələr həyatla yoxlanılmış elmə və həqiqətə əsaslanmalıdır, çünki elm həyatı öyrənir və bizə sonrakı inkişaf yolunu göstərir. Bu zaman elm həyatın öyrənilməsinə sinfi və ya partiyalı nöqtəyi nəzərdən yanaşmır, onu olduğu kimi götürür. Əks halda o elm olmazdı.

3. Kommunistlərin qabaqcadan dediklərinə zidd olaraq, orta siniflər yox olmayıblar, proletarlaşmaq əvəzinə orta təbəqələr fəhlələr və kəndlilərlə dolub. Onlar sənaye, nəqliyyat və kənd təsərrüfatının bütün sahələrində istehsal prosesinə texniki və inzibati idarə etmə funksiyasını əllərinə alıblar. Fəhlələrin, sənaye müəssələrinin aksiyalarının sahibləri durmadan artır, deməli onların müəssəsinin gəlirli olmasına şəxsi maraqları da artır. Bu cür hadisə yalnız SSRİ-də, hamının proletar- qul olduğu «sosializmin» qələbə çaldığı ölkədə müşayət olunmur.

4. Kommunizm dünya proletar inqilabı haqqında mülahizədir. Dünya proletar inqilabı ideyasının dağılması kommunizmin tamamilə məhvdir, çünki kommunizm üçün əsas yalnız dünya proletar inqilabıdır. Lakin o demək olar ki, nəzəriyyənin yarandığı gündən bütün əsr boyu baş vermədi, xüsusilə də SSRİ mövcudluğunun axır on illiklərində dünyəvi proletar inqilabı üflənmişdir.

5. Kommunizm nəzəriyyəsi hələ Rusiyadakı inqilaba qədər həyat tərəfindən təkzib edilmişdir. Lenin hakimiyyəti alaraq onu yalnız NEP (Yeni İqtisadi siyasət-N.Y) yolu ilə əldə saxlaya bilmişdi, yəni tamamilə kommunizmdən imtina etmək yolu ilə etmişdi. Dünya proletar inqilabının partlaması baş tutmayanda (çünki avropa xalqlarının yüksək inkişaf etmiş milli

hissləri buna yol vermədi, Türkiyədəki milli-azadlıq hərəkatı isə milli inqilabla sona çatdı), Lenin partiyadakı ideoloji ayrılığa son qoymaq və dünya qarşısında sovet hakimiyyətini mövcud olmasının qanuniliyini təsdiq etmək üçün «bir ölkədə sosializmin qurulmasının mümkünlüyü haqqında» nəzəriyyə irəli sürdü. Əlbəttə, NEP kimi bu nəzəriyyənin də kommunizmlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Yenə də kommunizmdən uzaqlaşma bolşevikləri hakimiyyətdə saxladı. Nəhayət, 1941-1942-ci illərin müharibə dəhşətindən sonra, milyonlarla qurbanlardan və qan axınlarından sonra Stalin müvəqqəti marksizmin beynəlmiləlçi ideyasından imtina etdi, Kominterni ləğv etdi və ilk «panslavist», «alovlu rus vətənpərvəri», «pravoslav rus kilsəsinin sitayışkarı» oldu, çar rütbələri və vəzifələri tətbiq etdi. Beynəlmiləçilikdən rus milliyətçiliyinə keçid bolşevik hakimiyyətini qaçılmaz məhvdən xilas etdi. Bütün bunlar kommunizmin nəzəriyyə kimi ölü olduğunu göstərir. Kommunizm- yaradıcı nəzəriyyə yox, dağıdıcı tənqiddir. Kommunizm-həyat üzərində zorakılıqdır.

6. Beləliklə, kommunizmin ilk növbədə çoxsaylı proletariyatı olan, yüksək inkişaf etmiş kapitalist sistemli ölkədə qələbə çalması doğru çıxmadı. Aydın oldu ki, kommunizm ölkənin yüksək inkişaf etmiş sənayesi və mədəniyyətinin olmasından və yaxud əksinə, aqrar, köhnə istehsal üsüllü olmasından asılı olmayaraq xalqın milli dəyərlərini itirdiyi bir ölkədə qələbə çala bilər. Kommunizmin məhz Rusiyada qələbə çalması bununla izah olunur. Çünki bolşeviklər rusların milli iftixarlarını zəiflədə və hakimiyyəti ələ ala bildilər. Digər bir tərəfdən isə, kommunizmin digər ölkələrdə məğlub olmasını elə bununla da izah etmək olar, yəni –dünyanın elə bir yeri yoxdur ki, orada xalqın tamamilə öz milli iftixarını itirdiyi ölkəyə rast gələsən. Deməli, «sosializm» qələbə çalmış ölkələrin güclü silahlı müdaxiləsi olmadan heç bir ölkədə kommunist inqilabı gözləməyə dəyməz. Lenin özü də bunu yaxşı bilirdi və anlayırdı və o bildirmişdir ki, «vaxt gələcək biz o qədər möhkəmlənəcəyik ki,

digər ölkələrin qardaş-proletariatlarına silahlı kömək göstərəcəyik». Və Stalin Leninin məzarına bu vəsiyyəti yerinə yetirəcəyinə, yəni rus hücumları, rus qanı, rus vasitələri ilə kommunizmi digər ölkələrdə həyata keçirəcəyinə and içmişdir.

7. Necə ki, «esperanto» beynəlmiləl dil ola bilməz, eləcə də kommunizm dünyanın dövlət sistemi ola bilməz. Lakin kommunizm insanlarda dəyişilməz, dağdıncı və soyğunçu instinktlər yaradaraq, hər vaxt və hər yerdə sinfi mübarizəni və vətəndaş müharibəsini həyata keçirərək, bəşəriyyətə çoxlu azablar, çoxlu acılar gətirib və gətirəcək.

*«Azərbaycan» jurnalı, Münhen,
1952-ci il avqust, № 4*

SSRİ-YƏ QARŞI PSIXOLOJİ MÜHARİBƏ

(Fraqmentlər)

SİYASƏTİN TƏYİNİ VƏ İDEYANIN QƏBULU

Məsələnin tədqiqi zamanı SSRİ-dəki müasir vəziyyət öyrənilmişdir, rusların və qeyri-rusların bir-birinə əks olan, həmçinin Qərb xadimlərinin ziddiyətli görüşləri göstərilmişdir. Bu SSRİ-yə qarşı psixoloji müharibənin istiqamətini və vəzifəsini təyin etmək üçün çox vacibdir. Yuxarıda deyilən hər bir şeyi nəzərə alaraq biz SSRİ-i xalqlarına olan siyasətimizi aydın şəkildə müəyyən etməliyik və bununla əlaqədar psixoloji müharibənin istiqamətini seçməliyik. Çox çətin və mürəkkəb məsələdir.

Əgər rusların mövqeyində dayansaq, onda qeyri-rus xalqlarının hissləri təhqir edilmiş olacaq və bu onları Qərbdən uzaq-

laşdırar, yox əgər qeyri-rusların mövqeyində dursaq, onda gərək ruslara məhəl qoymayaq.

Əsas bacarıq həm rusların, həm də qeyri-rusların hamısını Siyasi bürodan ayırmaq və bizim tərəfə çəkməkdir.

Bu prinsipi qəbul edərək biz çətin və mürəkkəb yola addım atırıq, buna görə də bizim siyasət SSRİ- də olan millətçilərin tam bərabərliyini və onların kommunist totalitarizminə qarşı mübarizədəki maraqlarının ümumiliyini əks etdirməlidir.

Biz burada bilavasitə ideya məsələsinə yaxınlaşırıq. Ruhlandırıcı və yalnız rus və qeri-ruslar üçün yox, həmçinin azad ölkələr üçün məqbul olan ideyaya.

Biz yuxarıda **Vahid Azad Dünya** ideyasının kommunist internasionalizminin əsasını necə titrətdiyini gördük. Stalin bu ideyanın özündə gizlətdiyi Siyasi büronun öldürücü təhlükəsini qiymətləndirdi. Çünki, Stalin bilirdi ki, Vahid Azad Dünya ideyasına dünyəvi kommunist inqilabının donmuş və sınımış ideyasını qarşı qoymaq çətindir. Beləliklə, Vahid Azad Dünya ideyası bizim dövrün hökmüdür.

Bu ideyanı Siyasi büro kosmopolitizm adlandırdı və ona müharibə elan etdi.

Sovet jurnalı «Voprosı istoriya»dan (№3, 1949) olan aşağıdakı sitatlar Siyasi büronun Vahid Azad Dünya ideyası qarşısındakı qorxusunu aydın göstərir:

«Burjuaziyalı kosmopolitizm dünyəvi hökmranlığa iddia edən ingilis-amerikan imperializminin ideoloji silahıdır... Kosmopolitizm xalqın milli özünüdərkini sarsıdan vasitədir...Kosmopolitizm sovet xalqını sovet patriotizmi ruhunda tərbiyələndirmə işində maneçilik törədir.»

Beləliklə, biz Kremlin bünövrəsi olan sovet patriatizminin Vahid Azad Dünya ideyası qarşısında necə titrədiyini görürük.

Beləliklə, biz Vahid Azad Dünya ideyasını qəbul edirik. İndi isə biz bu Vahid Azad Dünyanı hansı prinsip üzərində qurmağa hazırlaşdığımızı baxacağıq.

Birinci Dünya müharibəsinin sonlarından biz aşağıdakı dünya əhəmiyyətli sənədlərə malikik: prezident Vilsonun 14 maddəsi, Atlantik Xartiyası və BMT-nin Xartiyası. Prinsipin müəyyən edilməsi və qəbulu üçün Atlantik Xartiyasında qısa dayanmaq kifayətdir. Burada deyilir:

«Onlar (ABŞ-ın prezidenti və baş nazir Çörçil) bütün xalqların yaşamaq istədikləri idarə formasını seçmək hüququnu qəbul edirlər; suveren hüquqlarını və özünüidarəni zorla itirmiş xalqlarda bunları bərpa etmək istəyirlər.»

Çörçilin layihəsindəki ikinci hissə bundan bəhs edirdi: «Onlar fikir və söz azadlığına kömək etməyi düşünülər, bunların belə seçimi (idarə forması) aldadıcı olmalıdır». O vaxt Stalinin xeyrinə ikinci hissə qəbul olunmamışdı. Ona görə də, Atlantik Xartiyası xalqların müstəqillik hüququnu tanıyaraq, onları şəxsən totalitarizmdən qorumurdu.

Ona görə də, Vahid Azad Dünya sözsüz ki, prezident Abram Linkolnun prinsipi üzərində qurulmalıdır. Onun üzərində ki, orada prezident Vilsonun 14 maddəsi, Atlantik Xartiyası və BMT-nin Xartiyası qurulub. Bu cür dünya uğrunda eyni məhəbbətlə bütün xalqlar mübarizə aparacaq. Abram Linkolnun bütün kiçik və böyük xalqların azadlığını, müstəqilliyini, namusunu təmin edən «The government of the people, by the people, for the people» prinsipindən ali, ədalətli, humanist heç nə ola bilməz.

Abram Linkolnun prinsipinin dərinliyi azad olmuş xalqların azad demokratik quruluşa malik olacaqlarından ibarətdir, yəni xalq hakimiyyətidir, hakimiyyət xalq üçündür və xalq tərəfindədir, diktatura tərəfində deyil. Bu prinsip eyni zamanda bütün xalqları öz mümkün olan diktatorlarından da qoruyur.

Əmin olmaq olar ki, prezident Abram Linkolnun prinsipi üzərində qurulmuş yalnız Vahid Azad Dünya ideyası həm rusları, həm də qeyri-rusları qane etmək və onları Sovetlərdən ayırmaq iqtidarındadır. Biz həm ruslara, həm də qeyri-ruslara dünyanın azad xalqları ailəsində bərabər hüquqlu və nüfuzlu

yer söz verəcəyik, onlara sülh vəd edəcəyik (unutmaq lazım deyil ki, SSRİ-də hər bir kolxozçu və hər bir fəhlə psixoloji cəhətdən elə hazırlanıb ki, həmişə dünya miqyasında fikirləşir).

Ona görə də, Qərbə özünü ixtiralarla yormağa gərək yoxdur, bu yüksək ideyaya və bu müqəddəs prinsipə riayət etmək lazımdır.

Əgər bu ideya və prinsip bütün azad xalqları qane edirsə, onda nəyə görə onlar ruslar, ukraynalılar, azərbaycanlılar və.s üçün qəbul edilməzdir?

Axı aydındır ki, xalqların azad olması uğrunda mücadilə Vahid Azad Dünya uğrunda mübarizədən başqa bir şey deyil.

Ona görə də bu müharibəni vahid bölünməz və ya federativ Rusiya uğrunda mübarizə ilə birləşdirmək və eləcə də rus xalqına qarşı yönəltmək olmaz. Hər ikisi böyük səhv və Stalinə kömək olardı.

Beləliklə, bizim qanlı «MSSRİ» ideyasına qarşı Vahid Azad Dünya ideyası, millətin ayrılıb özünü təyinetmə məşhur bolşevik prinsipinə qarşı isə Abram Linkolnün «The government of the people, by the people, for the people» prinsipi varımızdır. Bu ideyalar ideologiya müharibəsində üstünlüyümüzü təmin edəcək və birdəfəlik qələbəyə gətirəcək.

VAHİD AZAD DÜNYA UĞRUNDA

1. Biz qarşımıza rus və qeyri-rusları Kremldən almaq kimi çətin məsələ qoyaraq bilməliyik ki, beş rus təşkilatının Ştutqart qətnaməsi kimi vədlərlə rus xalqını Qərb tərəfə çəkmək olmaz, əksinə daha çox uzaqlaşdırar. Rus xalqını seçim qarşısında qoymaq lazımdır: ya bütün xalqlarla birgə Vahid Azad Dünya uğrunda, yəni insan həyatı, ya da bütün xalqlara qarşı, yəni şəərəfsiz ölüm. Əgər rus demokratlarının buna ixtiyarı çatsa, rus xalqı bizi başa düşəcək.

2. SSRİ-yə müvəfəqqiyətli psixoloji hücum etmək üçün, bizim kommunizmə qarşı bütün müşahidələrimizin uğurla keçməsi üçün biz gərək Stalinin iki sistemin mövcud olması haqqındakı dağıcı tezisini ifşa və məhv etməliyik. Vahid Azad Dünya uğrunda hərəkətin fəaliyyəti nəticəsində azad ölkələr bilməlidirlər ki, öz xoşbəxtliyini bolşevizmi **lokallaşdırma** yolu ilə sovet ölkələrinin bədbəxtliyi üzərində qurmaq olmaz. SSRİ-nin daim hücum etmə qorxusu hər bir insanın sabahkı günə inamını itirərək həyatını zəhər etdi və edəcək, bundan dəhşətli işə heç nə yoxdur. Bəli, demokratiyanın qeyri qanuni şəkildə despotizmlə birgə mövcud olduğu vaxtda yaxşı həyatı heç gözləməyə dəyməz, çünki, bu birgə yaşayışdan qeyri-qanuni dünya doğulmuşdur ki, burada insanın istehsal etdiyinin 90% hər iki tərəfdən həyatı yox, «dünyanı saxlamaq» üçün istifadə olunur. Deməli, iki sistemin «asudə mövcud olması» bəşəriyyətə əzablar verir və verəcək.

İki dünyanın birgə mövcud olması iqtisadi cəhətdən mümkün deyil. Axı bütün dünya yer kürəsinin 1/6 hissəsinin dünyəvi icmadan çıxarıldığına görə iqtisadi böhranın mənğənəsində boğulurdu, bəs indi ¼ hissənin Dəmir pərdə arxasında qaldığı bir vaxda nə olacaq? İqtisadi qəzanın qaçılmazlığını bilmək üçün heç iqtisadçı olmaq lazım deyil!

Doğrudur, indi hələ böhran yoxdur və Amerika hələlik nəfəs alır; Avropanın vəziyyəti isə yaxşılaşıb. Lakin bu Marşalın planı ilə hazırlanmış müvəqqəti və süni firavanlıqdır. Amerika böhrandan yalnız ona görə azaddır ki, o Krem ilə silahlanmalı və Avropanı silahlandırmalıdır. Bəs sonra necə olacaq, əgər Avropanın indi öz sənaye mallarını satmaq üçün bazara ehtiyacı varsa? Bunların hamısını hara aparmaq olar ki, sənaye istehsalını davam etdirəsən və insanlara iş verəsən?

Qərbdə xeyli insan ümüd edir ki, əgər Kreml müharibəyə başlamassa, onda o xarici ticarət üçün qapı açacaq və iki dünyanın mövcudluğu iqtisadi cəhətdən mümkün olacaq. Lakin Siyasi büro yaxşı bilir ki, bütün geniş əlaqələr, xüsusilə də azad dünya ilə iqtisadi əlaqə sovet quruluşunun dağılmasına gətirib çıxardar.

caq və beləliklə də Siyasi büro ÜKP(b) ilə birgə məhv olacaq. Başa düşmək lazımdır ki, Siyasi büro heç vaxt intihar etməyəcək.

Əgər Kreml həqiqətən müvəqqəti fasiləyə qərar versə, o qapını yalnız Çin də daxil olmaqla SSRİ-nin hərbi gücünü artırmaq məqsədi ilə vəsaitlər gətirmək üçün açacaq.

Bu halda Qərb sevincdən özünü itirəcək və bunu böyük qələbə hesab edəcək.

Bütün Qərb ölkələri öz aralarında rəqabət apararaq SSRİ-yə daha çox fabrik-zavod təchizatlarını daşımağa tələsəcəklər. Çünki asan qazancın nə namusu, nə əxlaqı, nə vətəni, nə patriot və humanitar hissləri, nə də gələcək nəslin həyatına qayğısı olar, bir sözlə onun gəliri qamarlamaq hərisliyindən, Qərbin gözünü dumanlamaqdan başqa müqəddəs heç nəyi yoxdur. Lakin vaxt gəlib çatanda hətta azacıq açılmış qapılar bağlanacaq və Qərbin bütün kapitalı əvəzsiz orda qalacaq, bir az sonra isə azad dünyanı dağıtmağa başlayacaqlar.

Heç bir iqtisadi tədbirlər kömək edə bilməyəcək və azad dünya SSRİ-nin hücumu təhlükəsi qarşısında lərzəyə gələrək işsizlik, iqtisadi böhran və bitməyən etirazlar mənəşəsində boğulacaq ki, bu da qaçılmaz bədbəxtliyə aparacaq.

Əgər Adam Smiti və David Rikardonu diriltəsən onlar deyəcəklər: dünyanı iqtisadi böhrandan qurtarmaq üçün , azad və sovet xalqlarının ümumi səyi ilə **Dəmir pərdəni** qaldırmaq lazımdır.

1. Biz bütün azad dünyanı inandırmaq istəyirik ki, neçə ki, o bizim xalqların taleyinə laqeyd yanaşacaq, SSRİ-nin daxildən dağılmasını gözləmək ümüdsizdir, çünki SSRİ-də heç bir partiya, gizli təşkilat yoxdur və ola bilməz, çünki orada iki insan, hətta iki qardaş fikir mübadiləsi apara bilməzlər. SSRİ-nin daxildən dağılmasının qeyri-mümkünlüyü 1941-1942-ci il hadisələri ilə təsdiq olunub, o vaxt Almanıyanın zərbələri hakimiyyətin yalan üzərində dayandığını ifşa etdi. Bolşevizmin gücü haqqındakı bütün yalanlar partladı; cəb-

hələr məhv edildi; hər şey və hamı dəhşətlə Şərqlə doğru hərəkət edirdi. Hakimiyyət dairələrində çəşqınlıq yaranmışdı. Hətta belə vəziyyətdə sovetlərin arxasında heç bir çaxnaşma və ya kiçik bir coşğunluq yox idi. Bəs onda niyə indi hər hansısa bir coşğunluğu gözləyəsən? Bəzi mühacir dairələrin SSRİ-də güclü gizli təşkilatlarının olması və bir neçə yüz milyonlarla dollara onların bolşevizmi dağıda bilməsi haqqındakı hər cür danışıqlarına pul almağa çalışan ac mühacirlərin fırıldaqçılığı kimi baxmaq lazımdır. Lakin onlar Kremlə yanaşı azad dünyanı da arxayın etməklə zərər verirlər.

Stalinin ölümündən sonra inqilabın başlamasını və ya bolşevizmin dağılmasını düşünmək də ağılsızlıqdır. Lloyd Corc bolşevizmə həyat verərək onun tamamilə dəyişməsinə ümüd edirdi. Onda Lloyd Corcun bu cürə fikirləşməsinə əsas var idi, çünki bolşevizm zəif idi və Rusiyada bolşeviklərin sayı 200 000 adamdən çox deyildi, digər ölkələr isə kommunizm xəstəliyinə tutulmamışdı. İndi isə bolşevizmin 34 illik hökümranlığından sonra SSRİ-nin Yer kürəsinin ¼ hissəsinə hökümranlıq etdiyi, Kremlin ilk çağırışından qanlarını tökməyə hazır olan həmvətənlilərin mövcudluğu və bütün ölkələrdə güclü Kommunist partiyanın olduğu bir vaxtda nəyə görə bolşevizm dağılmalı və ya tamamilə dəyişməlidir?

Leninin vəfatından sonra partiyanın daxilində müxalifət yarandı, çünki Leninin Stalindən xeyli yüksəkdə duran silahdaşları sağ idilər, indi isə bir insanın hökümranlığına öyrəşmiş Siyasi büro və MK mövcuddur. Stalinin vəfatından sonra hakimiyyət onun varisinə keçəcək və bu halda hətta kiçik müxalifəti gözləməyə dəyməz.

Stalini əvəz etmiş insan heç vaxt xalqın tərəddüd işində bu qədər Siyasi büroya xidmət göstərmiş kommunizmdən imtina etməyəcək. Axı Torezanı, Tolyattini düşmənin arxasında gizlənməmiş kommunist partiyaları ilə saxlamaq. üç-dörd artıq sovet diviziyasını saxlamaqdan xeyli ucuzdur. Bolşevik rəhbərləri də yaxşı

bilirlər ki, totalitarizmdən kiçik bir uzaqlaşma onların öz məğlubiyəti ilə qurtaracaq.

Qətiyyətlə etiraf etmək lazımdır ki, sovet əsarətindəki xalqların rejimdən narazılığı sərhədsizdir. Bu narazılıq 30 ilə yaxındır davam edir və heç cür inqilaba çevrilmir.

Bu narazılıq yalnız sovet əsarətində olan xalqların Azad Dünyanın iki dünyanın birgə mövcudluğuna inanmadığını bildiyi halda inqilabi vəziyyətə çevrilər, deməli Azad Dünya sovet əsarətində olan xalqların qul vəziyyəti ilə barışmır. Buradan Azad Dünya ideyaya malikdir və onu həyata keçirmək üçün mücadilə aparır. Bu Vahid Azad Dünya ideyasıdır və bütün sovet əsarətindəki xalqlar bu ad altında olacaqlar.

Beləliklə, Vahid Azad Dünya uğrunda güclü hərəkətsiz azad ölkələrdə kommunizmə qələbə çalmaq və SSRİ-nin daxilində inqilabi vəziyyət yaratmaq olmaz. Bütün azad ölkələrdə məqsədi eyni olan çoxsaylı, antikommunist təşkilatları nəzərə alsaq, Vahid Azad Dünya uğrunda bu hərəkəti asanlıqla yaratmaq olar. Yalnız onların səylərini əlaqələndirmək lazımdır və onları ideyanı əks etdirən və Vahid Azad Dünya uğrunda hərəkətin proqramını müəyyən edən ümumi manifestlə birləşdirmək lazımdır.

Amerika Komitəsinin köməyi ilə bütün rus və qeyri-rus mühacirləri birləşdirən, sovet əsarətində olan mühacir xalqları azad edən Liqa yarandıqda, o da Vahid Azad Dünya Hərəkətinə qoşulacaq.

Bu hərəkətin həqiqiliyi həm də onunla yüksəlir ki, onu hakimiyyət yaratmayıb, azad ölkələrin zəhmətkeşlərinin ictimai təşkilatları ilə yaranıb. (alimlər, publisistlər, fəhlələr, fermerlər, sənayeçilər və.s). Elə bu da SSRİ-yə qarşı əsl psixoloji müharibə olacaq.

SSRİ-yə qarşı psixoloji müharibələrin digər növləri iqtisadi tədbirlər, Marşalın planı, Trumenın doktrinası, qərb ölkələrinin birgə diplomatik fəaliyyəti, Atlantik pakt və s. idi. Yenə də SSRİ-i üçün məhvedici psixoloji müharibə Vahid Dünya uğrunda Müharibə olacaq və onun özəyi Amerika

Komitəsi ilə əməkdaşlıq edən, Sovet əsarətində olan Xalqları Azad edən Liqadır.

*«Azərbaycan» jurnalı, Münhen,
1952-ci il avqust, № 4*

SOVET–FİN HƏRBİ

(Sovet–Fin hərbi bitməsinin 3-cü ildönümü)

İLK HƏFTƏ

Ən mühüm Vıborq istiqaməti sayılırdı. Bütün gözlər 7-ci orduya dikilmişdi. Mərkəzdən göndərilmiş yüzlərlə müfəttişlər, nə ordu kapitanı Yakovlevi, nə də qərargah rəisi Qordov ilə başqa qərargah zabitlərinə işləməyə imkan vermirdilər. Müharibə başlamamışdan bir həftə əvvəl Qızıl ordunun siyasi idarə müdiri Mexlis gəldi. Bütün qərargah zabitlərini, şöbə müdirələrini topladı və dedi: “Almaniya 33 milyon əhalisi olan Polşanı 18 gündə məğlub etdi. Biz kiçik, 3 milyon, 800 min əhalisi olan Finlandiyanı bir həftəyə məğlub etməliyik ki, bütün Avropa qarşımızda baş əysin.”

Vıborqun iki həftəyə zəbt olunacağını proqnozlaşdıran qərargahın döyüş planına uzun müddət hamı güldü. Lakin finlərin gözqamaşdırıcı, qəhrəman müqaviməti rusların ildırımsürətli qələbə haqqında bütün xəyallarını puç etdi.

Müharibənin birinci həftəsinin sonunda ordu kapitanı Yakovlev, qərargah rəisi Qordov və operativ şöbənin müdiri Malinin Finlandiyanı istila etmək planını vaxtında yerinə yetirmədikləri üçün vəzifələrindən çıxarıldılar. 7-ci ordu komandirliyi Meretskov, qərargah rəisiliyinə İsserson, hərbi hissə komandanlığına Jdanov və başqaları təyin edildilər.

Finlər 7-ci ordunu ağır itkiyə uğradaraq plan üzrə olduqca yavaş-yavaş geri çəkildilər. Bəzən əks hücumla keçərək cəbhənin müxtəlif bölgələrində qızıl ordu hissələrini darmadağın edirdilər. Belə bir zərbə nəticəsində 70-ci Diviziya alayı böyük itki verərək 8 kilometrliyinə geri çəkilmək məcburiyyətində qaldı. Vəziyyətdən çıxmaq üçün 44-cü Diviziya sağ qanaddan alınaraq 70-ci Diviziyaya köməyə göndərildi.

Hətta “yüksək şəxslərin” də orduya rəhbərliyi ruslara yardım etmədi. Uzanan müharibədə gündə minlərlə insan həyatı məhv olurdu.

Ordunun yeni qərargah rəisi İsserson da öz vəzifəsində çox qala bilmədi. Fevral ayında onu vəzifəsindən ataraq Kalinin şəhərinə ehtiyat alaya komandir təyin etdilər.

Diqqəti cəlb edən budur ki, bu adam qərargah rəisliyinə gəlməzdən əvvəl diviziya generalı idi, on gündən sonra isə ordu generalı rütbəsinə yüksəldilər. Qərargah rəisliyindən çıxarıldıqdan sonra isə albay rütbəsinə endirildi. Petsamodan Vıborqa qədər uzanan bu cəbhənin Şimal bölgəsində işlər daha bərhad halda idi. Sovet İttifaqı qəhrəmanı Şternin komandanlığı altında olan 8-ci ordunun diviziyaları mühasirədə qırılırdı.

Voroşilovun əmrində Diviziya komandanı Vınoqradov əsgərlərin qarşısında güllələndi. Finlər Vınoqradovun donmuş cəsədinin tapıldığını xəbər verdilər. Bunun əksi olaraq Sovetlər Vınoqradovun sağ-salamat Diviziyain başında olduğunu elan etdilər. Göründüyü kimi finlərin xəbəri həqiqətə uyğun deyilməmiş. Sovetlərin xəbərləri isə başdan-başa yalan idi. Nə komandanların dəyişdirilməsi, nə güllələnmə üsulu, nə də başqa zalımlıqlar Sovetlərə vəziyyəti öz xeyirlərinə dəyişməyə kömək etmədi. Mannerheim xətti yarılmadan sarsılmaz qalırdı.

Cəbhəyə Sibirdən yeni diviziyalar gətirildi. Ümumiyyətlə, üç ay içində 7-ci ordunun hissələri üç dəfə qüvvələrlə doldu. Mərhəmətsiz və mənasız tələfatlar bütün cəbhələrdə verilir. Bu yerlərdə Qızıl əsgər qanı ilə boyanmamış bir kvadrat metr torpaq belə tapılmazdı. Belə qısa bir zamanda bu qədər insan

tələfatı hələ görünməmişdi. Donma təsiri altında ölmək insana qorxu verən bir hal almışdı.

Əsgərləri xüsusən, minalar və “gu quşları” qorxudurdu. Bu minaların dəhşətindən əsgərlər torpağa addım basmağa çəkinirdilər. Torpağa etibar etmirdilər. Həqiqətən də bundan daha qorxunc heç nə ola bilməzdi. Hər hansı başqa bir silah bu qədər ruhsarsıdıcı qorxu verməzdi. Mina kəşfiyyatçılarının isə dəli olmasına tez-tez rast gəlirdi.

Həm əsgərlər, həm də nəqliyyat yalnız açılmış izlər üzərindən hərəkət etməyə çalışırdı. Bu səbəbdən yollar hər cürə maneələrlə dolu idi. Hərəkət büsbütün pozulmuşdu. Leningraddan başlayaraq cəbhəyə qədər bütün yollar əsgər və nəqliyyatla dolu idi.

*“GU QUŞLARI” VƏ
“MİNSK FİNLƏRİ”*

Gu quşu? Onları məğrur qartal adlandırırdılar.

Bu adı onlar özləri qazanmışdılar.

Bu ağ geyimli, “Suomi” avtomatı ilə silahlanmış, 40 dərəcə soyuqda düşmən əsgərlərini ağacın başında oturub güllə ilə kəsən Fin oğulları idi. İrəliləyən Qızıl əsgərlər hara baxacaqlarını bilmirdilər. Minaların üzərinə addım qoymamaq üçün yerə, yoxsa düşmən gülləsinə tuş gəlməmək üçün yuxarı baxsınlar. Lakin bütün bunlar hamısı boşuna idi. Çünki nə minalar, nə də “guggug quşları” görünmürdülər.

“Guggug quşları” nəqliyyatın hərəkətinə əngəl törətmək üçün yol üzərində minalar quraşdırırdılar. Bu minaları təmizləmək üçün maşınlardan düşənlər ağaclardan avtomat güllələri ilə vurulurdular. “Guggug quşları” yollarda “müstetillər” qururdular, yəni dörd Fin əsgəri yolun üstündə, ağacların başında otururdu. Onların silahları yolun bu hissəsini tamamilə öz nəzarəti altında saxlayırdı. Onlar ancaq hərəkət edən dinc

əhaliyə atəş açmırdılar. Amma əsgərləri, hərbciləri bu “müst-
etile” buraxdıqdan sonra dörd tərəfdən onları atəşə tuturdular.

Qızıl ordunun əsgərləri arasında itkilər çox olurdu. Gözləmə-
dikləri halda atəşə məruz qalmış insanlar yolun kənarlarına atıl-
dıqları zaman tez-tez “müstetilin” ətrafında basdırılmış minalara
dəyirdilər. Sovetlər Finlandiya əleyhinə Minsk “finləri” şiddətli
siyasi hərbi də açmışdılar. Kuusineni kominternin bəzəkli
sarayından çıxarıb əldəqayıma “Fin xalq hökumətinin” rəisi təyin
etdilər. Bu marionet Fin hökuməti ilə müqavilə də imzalandı.

Bu müqavilə Helsinkidə təsdiq olunmalı idi. Kuusinenin
Fin xalqına müraciətləri, kitabları, deklarasiyaları gündən-günə
Sovet qəzetlərinin sütunlarını doldurur, radio ilə yayılırdı. Bu
çıxışlarda Kuusinen Finlərə, silahları öz hökumətləri əleyhinə
çevirməyə dəvət edirdi.

Buna cavab olaraq Finlər milli şərəf, heysiyyət və qüru-
rlarını müdafiə edərək daha şiddətlə vuruşurdular. Kuusinen
hökumətinin bir xalq hökuməti olduğunu isbat etmək üçün
Sovet qəzetləri tez-tez Kuusineni “Fin xalqı” ilə görüşdürür və
bu görüşlər münasibəti ilə xalqın “çılğın sevinclərini” təsvir
edirdilər. Bir dəfə “Leninqradskaya Pravda” qəzetində yazıl-
mışdı ki, guya Terioki şəhərində 40 min adamın iştirakı ilə mi-
tinq olmuş və bu mitinqdə bütün əhali Kuusinen “Xalq höku-
mətini alqışlamışdı”.

Belə xəbərə heyret etdik. Çünki bütün Finlər evlərini
yandıraraq geri çəkildilər. Teriodakı şəhərdə yalnız bir qoca
qadın və yaşlı kişi gördük. Onlar da Fin deyil, estoniyalı idi. Bu
qocalara geri çəkilmədiklərinə görə əldə olunmuş qənimətlər-
dən hədiyyələr verildi. Sovet qəzetinin bu uydurmasına təəccüb
edib dostumdan “Teriokidə hər hansı bir Fin gördünmü?” –
deyə, soruşdum. O, dedi: “Mən də sən kimi nə Teriokidə, nə
də başqa yerlərdə bir Fin belə görmədim”.

“Leninqradskaya Pravda” qəzeti daha böyük rəqəm göstərə
bilirdi, məsələn, “təvazökarlıq” edərək 40 min göstərmişdi.
Moskva tərəfindən bir “Finlandiya xalq ordusu” da təşkil olun-

muşdu. Bu, ordunun əsgərlərinin az bir hissəsi Sovet Karelyasından toplanmışdı, əksəriyyəti isə ruslar, ukraynalılar və beloruslar idi. Bunlara 1939-cu ildə Polşadan oğurlanmış əsgər paltarları geyindirilmişdilər. Onları döyüşə cəlb etmirdilər. Bu ordu hissələri “öz mərkəzləri” Helsinkiyə ilk səfərlərdə mahnılarla daxil olmaq üçün hazırlanırdılar.

Bu “Fin xalq ordusu” haqqında qızıl əsgərlər arasında ağızdan ağıza belə bir lətifə yayılmışdı: “bir qızıl əsgər zəif bir səslə dostundan, Fin minasına heç rast gəldinmi, deyə soruşur. İkinci cavabında, mənim rastıma çıxan Minsk Finlərinin qabağında Fin minaları heç nədir,- deyir”. Belorusun paytaxtı Minsk şəhərindən toplanmış “Finlər” məlumdur ki, Finlandiyada Petsamodan Vıborqa qədər uzanmış bir cəbhə boyunu müdafiə etməyə məcbur idi.

Finlərin əsgərlərinin sayı, hərbi güclərinin, top, tank və təyyarələrinin miqdarı sovetlərininki ilə müqayisə edilməyəcək dərəcədə az idi. Kareliyə bölgəsində isə Sovet əsgərlərindən və hərbi texnikadan boş bir nöqtə belə tapıla bilməzdi. Buna görə də təyyarədən atılan hər bir bomba hədəfə çatacaqdı. Finlərin hərbi texnikası olmadığından sovetlər əsgəri hissələrini hücum xəttinə qədər asanlıqla çəkib gətirə bilirdilər.

Yalnız bu məsafədən Finlər tüfəng, avtomat və makinalı tüfəng atəşi ilə təsir edə bilirdilər. Amma mükəmməl təsir edirdilər. Az bir vaxtda ölülərdən təpələr yüksəlməyə başlamışdı.

*ORDENSİZ (MEDALSIZ),
AMMA TƏZƏ REZİN*

Əgər Finlandiya Sovet-Fin müharibəsi dövründə Sovetlərin cəbhəyə tökdükləri hərbi texnikanın 25 faizinə malik olsaydı, o halda ilk bahara qədər Vıborqa yaxınlaşmaq belə mümkün olmazdı. İlk baharda isə bütün hərəkət dayanacaqdı. Çünki Finlandiyada ilk baharda hücum hərbi yürütmək, demək olar ki, imkan xaricindədir. Hətta Mart ayının əvvəllərində, 1940-cı il 6-9 mart tarixləri arasında donun açılması üzündən nəqliyyatın hərəkəti çox çətinləşdi.

Bəllidir ki, Finlandiyada hücum hərbi üçün ən uyğun zaman yaz və qışıdır. Buna baxmayaraq qızıllar bütün müvəffəqiyyətsizliklərinin günahını yazıq qışın boynuna atırdılar. Halbuki qoca qış bütün gölləri dondurmuş hava limanını, çölləri isə yollara çevirmişdi. Bütün müvəffəqiyyətsizliklərin günahı isə Sovet sisteminin özündə, bolşevik rəhbərlərinin istedadsızlığında və qabiliyyətsizliyində idi. Əsgəri hissələrinin özündə də qarmaqarışıqlıq çox idi.

Bu qarmaqarışıqlığı da yuxarıdan Stalin, Voroşilov və onların müavinləri törədirdilər. Qızıl ordunun siyasi idarəsinin, NKVD və hərbi prokurorluğun törətdiyi əngəllər haqqında isə danışmağa belə dəyməz. Əsgər komandirləri kimi dinləyəcəklərini, kimə tabe olacaqlarını bilmirdilər. Onlar vaxtlarını bu cür müfəttişlərə izah verməklə keçirirdilər. Öz hissələri ilə məşğul olmağa isə az vaxtları qalırdı.

7-ci ordunun kapitanı Yakovlevin qərarına görə əsas zərbə ordunun sol qanadı ilə endirilməli idi. Hərbin 3-cü günü heç bir məna olmadan ona yuxarıdan əmr etdilər ki, əsas zərbəni sağ qanada keçirsin. Bu qanadda da Finlər qüvvətli müqavimət göstərdilər. Bundan sonra əsas zərbə yenidən sol qanada keçirildi.

Bunun nəticəsində ordu hissələrinin qanaddan-qanada mənasız hərəkətlərində çox vaxt insan itkisi olurdu. Yüksək

rəhbərlərin günahları və istedadsızlığı kapitan Yakovlevin üzərinə düşdü. Halbuki Yakovlevin əvvəlki qərarı ən doğru idi.

Ümumiyyətlə, Finlandiyaya qarşı açılmış müharibə bir həftə yerinə üç ay yarım sürdü. Finlərin hesabına görə hər şəhid Fin əsgərinin əvəzinə on qızıl əsgər şəhid olmalı idi.

Finlərin bu hesabları doğru çıxmadı. Bir Fin əsgərinin əvəzinə ondan daha artıq qızıl əsgər tələf oldu. Göründüyü kimi hər iki tərəfin hesabları doğru çıxmadı. Kuusineni Helsinkidə oturtmaq əvəzinə Sovetlər onun hökumətini dağıtmağa məcbur oldular. Hətta Vıborq belə müharibə ilə alına bilmədi. Yadırmızıdır ki, “Leninqradskaya Pravda” hər gün yazırdı: “Vıborq mühasirəyə alınmış və bir neçə gündən sonra qızıl ordunun əlinə keçəcək.”

Hərbi təbliğatda deyilirdi: “13 mart saat 12.00-a qədər uzanan hücum nəticəsində Qızıl Ordu Vıborqu zəbt etdi.” Halbuki, Vıborqu Finlər müqaviləyə görə təslim etdilər. Vıborq ətrafında kimin kimi mühasirəyə aldığı anlaşılmadı. Amma bu aydındır ki, üç ay yarım ordu tərəfindən alına bilməyən Vıborqu Sovet təbliğatı mart ayının 13-də beş-altı saat içində “zəbt etdi”. Əsgər və komandirlər ilk dəfə idi ki, Sovet şəraiti xaricində həyat görürdülər.

Finlər tərəfindən evlərə girərkən insan təmizliyə, evin görkəminin zənginliyinə heyran qalırdı. Bu evlərin sahibləri sadə Fin zəhmətkeşləri idi. Bir dəfə Fin kəndlisinin evində istirahət edən qızıl əsgər hissələrindən—“taxtabiti və birələr onları narahat etməirlər?—deyə soruşduq. Buna cavab olaraq onlardan biri dedi:—“Yoldaş komandir, taxtabiti və birələri biz hüdud xaricində buraxdıq”, yəni Finlandiyanın hüdudu xaricində – Sovetlər İttifaqında.

Həqiqətən də Finlandiyanın dövlət quruluşu, Finlandiya hökuməti vətəndaşlarının inkişafı, azad və xoşbəxt həyat sürməsi üçün bütün şəraitləri yaratmışdı. Finlandiya dövlətinin siyasəti insan şəxsiyyətinin azad inkişafına şərait yaradıb və

təndaşların hüriyyətini, zəhmətini, şərəfini və dəyərini qoruyurdu.

Bütün bu nemətlərdən Sovet vətəndaşları məhrum idi. Buna görədir ki, Finlər bolşevizmə qalib gəlirdilər. Mühəribənin gedişində və sonunda bol-bol mükafatlar paylanırdı. Minlərlə, on minlərlə adam ordenlərlə təltif edilmişdi. Bu münasibətlə Leninqradda belə bir lətifə danışurdılar: “Əvvəllər bir-biri ilə heç rastlaşmayan iki gənc (qız və oğlan) təsadüfən telefonla danışrlar, görüş vaxtı və yeri təyin edirlər. Sonda qız oğlandan soruşur -hansı gözəçarpan əlamətlərinizlə sizi tanıya bilərəm? - Oğlan cavab verir ki, mən ordensiz, medalsızam, amma ayağımda təzə rezin ayaqqabı var”.Təzə rezin ayaqqabı, palto, geyim sovet rejimində çox nadir tapılan şeylər idi. Üz qaraldan Finlandiya mühəribəsindən sonra ordensiz adama rast gəlmək də çox çətin idi. Həqiqətən də bu mühəribədə arabaçıdan tutmuş baş komandirə qədər bütün Fin əsgərləri orden və medallarla təltif olunmağa layiq idi.

Bütün dünya Fin əsgərlərinin qəhrəmanlığına heyran idi. Finlərin həyatı və zəhmətsevərliyi daha böyük heyranlığa layiq idi. Ruhən və mənən bu böyük millətin insanlığa daha çox xidmətləri olacaqdır.

*«Azərbaycan» jurnalı, Münhen,
1953-cü il mart, № 10*

RUS DİLİNDƏ NƏŞR EDİLMİŞ MƏQALƏLƏRİ

«S odnoy storoni, mı vse tverdim i tverdim, çto net narodov SSSR, a estğ narodi, uqnetennie Politbōro, i nasilğno zaqnannie v törğmu narodov, nazıvaemuö SSSR. Vredno povtoratğ za bolğşevikami: «narodi SSSR», esli daje gto svəzano so slovom osvobojdennie. S drugoy storoni, russkie utverjdaöt, çto SSSR - gto ne Rossiä i bolğşeviki-ne russkie. Soqlaşaəsğ s vişekazannimi nazvaniämi, russkie budut protivoreçitğ samim sebe.

Naibolee üelesoobraznim nazvaniem dlä naşego orqana mojet ävitğsə «Lıqı Osvobojdenniä Narodov, Uqnetennıx bolğşevizmom» ili So-vetami, ili Politbōro, ili Sovetskoy vlas-tğö, ili kommunizmom, ili nazvatğ ee Liqoy Osvobojdenniä podsovetskıx narodov».

POD ZNAMENEM ABRAAMA LİNKOLĞNA ZA EDİNIY SVOBODNIY MİR

(v porədke obsujdeniä)

Estğ obhaə üelğ, kitoraə obcedinæet ne tolğko vse prosloyki i partii odnoqo naroda s razliçnimi vzqlədami, no i narodi s vırajdebnimi interesami i mirovozzreniämi.

Dlë primera vozğmem dve klassiçeskie demokratiçeskie strani: Ameriku i Anqliö. Narodı obeix stran vo vremə vtoıroy mirovoy voynı, otbrosiv vse svoi partiynie, klassovie i vsäkie drugie protivoreçiä, obcedinilisğ na osnove obhey üeli-zahiti Rodını. Naprimer, soüialist Gtli stal zamestitelem neprimirimoqo vraqa soüializma Çerçillə.

Soverşenno obratnoe ävlenie mı imeem sredi gmiqraüii.

K sojaleniö, do nastoəheqo vremeni gmiqraüii uqnetennix narodov qorazdo ojestoçennee borötsə druq protiv druqa, çem protiv bolğşevizma. Krome toqo, sredi gmiqraüii kajdoqo naroda, vzətoqo v otdelğnosti, imeötsə razliçnie «partii», «pravitelğstva», «vojdi», kitorie v svoö oçeredğ, takje borötsə druq protiv druqa. Vedğ, obhezivestno, çto vsəkaə gmiqraüiə gto lişğ mizerniy oskolok, v svoö oçeredğ, razbitiy na melğçayşie çasti. İ gti melğçayşie çasti gtoqo mizernoqo oskolka, vrajduə mejdu soboy, kajdaə sçitaet sebə «pravomoçnim predstavitelem» svoeqo naroda i pretenduet ustanovitğ svoy rejim po pribitii na Rodinu, qde budto bı imeötsə sotni tısəç i millionı ix priverjenüev. V samom je dele narodi i ponətiə ne imeöt o suhestvovanii gtiç «partiy», «pravitelğstv» i «vojdey».

Ne nujno zabıvatğ, çto v naşix stranax nikakix partiy net, krome kommunističeskoy. Sledovatelğno, te ili inie partii doljni bitğ vnovğ sozdani. İx iz zaqraniüi ne privezeşğ.

Toçno takje nelğzə vvezti to ili inoe pravitelğstvo dlə toqo ili inoqo naroda. Takoe pravitelğstvo budet bezjiznennim i mojet lişğ proderjatğsə na çujix ştikax, i to vremenno. İ vrəd li, kakoy-libo istinniy patriot soqlasitsə vozqlavitğ pravitelğstvo, opiraöheesə na çujie ştiki.

Nujno raz i navseqda zapomnitğ tu istinu, çto seqodna zadaça gmiqraüiy vsex narodov, uqnetennix bolğşevizmom zaklöçetsə v sovместnoy ideyno-politiçeskoy borğbe protiv sovetskoqo imperializma i protiv naibolee deystvennoqo orujia – kommunizma.

Posle voynı, v teçenie dlitelğnoqo perioda, şlo ustanovlenie porədka i spokoystviə v kajdoy strane. Na vsex gtiç gta-pax o toy ili inoy borğbe za vlastğ ili za tot ili inoy rejim i reçi bitğ ne mojet. Tolğko posle ustanovleniə absolötnoqo spokoystviə na süene naçinaöt poəvlətğsə politiçeskie partii, kitorie obcedinəöt i propaqandiruöt svoi proqrammi. Narodı, oznakomivşisğ s gtimi proqrammami, po dobroy vole, vstupaöt v tu ili inuö partiö. Takim normalğnim putem doljno proisxoditğ for-

mirovaniye partiy. Zatem je obcəvləötsə zakonı, pravila vseobhix demokratiçeskix vıborov, kotorie dolqo i terpelivo izuçaöt-sə narodami. İ na vseobhix vıborax partiə, poluçivşə bolğšins-tvo qolosov, formiruet pravitelğstvo toy ili inoy strani. Gto bu-det oznaçatğ, çto narod predpoçitaet proqrammu gtoy partii, na to volə naroda. Tolğko takim normalğnim putem strani, naxo-divşiesə desətki let pod iqom nevidannoy diktaturı, i nikoqda ne videvşie i ne ispitavşie sçastğə demokratiçeskoy jizni, mojno perevesti na relğsı polnoy demokratii. Pereskoçitğ gtot gtap i pozvolitğ nıneşnim gmiqrantskim «partiəm», «pravitelğstvam», «vojdəm» i «prezidentam» s ix planami, proqrammami, ambiüiami i so zverinoy jajdoy k vlasti vorvatğsə v postepenno os-vobojsdaemie oblasti ili strani – gto znaçit, obeskrovitğ naşı na-rodı.

İbo, vmesto nizverqnutoqo despotiçeskoqo rejima, oni vnesut takuö anarxiö, kotoruö nikakoy siloy ne priostanovitğ, poka ona ne soverşit svoy polniy krovavıy kurs. İ ot gtoy anar-xii vmeste s našimi soteçestvennikami budut takje istekatğ krovğö armii Zapada.

Qovorə slovami Hobbes, mı mojem imetğ: «The state of nature in which there shall be war of all against all, and life will be nasty, brutish, and short».

İtak, višoçayşiy patriotizm, t. e. interesı jizni našix narodov, trebuöt obcedineniə vsex narodov, uqnetennıx bolğşeviz-mom i sozdaniə edinoqo antibolğşevikskoqo fronta. Çtobi po-kazatğ vsö təjestğ vipolneniə gtoy blaqorodnoy zadaçi, neobxo-dimo vesğma kratko rassmotretğ vzqlədı russkix i ne russkix, a takje deäteley Zapada.

Za poslednie 30 s lişnim let ispisanı, perepisanı üelie qorı kniq, jurnalov i qazet. Ə postaraöşğ kratko peredatğ, çto v gtix qorax kniq i neskonçaemıx reçax skazano russkimi i neruss-kimi. Russkie dokazivali i dokazıvaöt sleduöhe:

1) Rossiə sozdasasğ poçti tak je, kak i SŞA i v buduhem mojet bitğ postroena na prinüipax soedinennıx ştatov.

2) Rossiya poçti ne presledovala imperialistiçeskie üeli, a bolğşuö çastğ svoey jizni provela v oboronitelğnix voynax, v poiskax estestvennix zahitnix qraniü i dostupa k morəm.

3) Mohnaə Federativnaə Rossiya neobxodima, kak protivoves protiv veçno vozrojdaöheysə Qermanii.

4) Otdelivşiesə ot Rossii qosudarstva ne moqut bitğ oboronosposobnimi i neminuemo podpadut pod qeqemoniö toy ili inoy krupnoy derjavı.

5) Suhestvovanie malıx qosudarstv nevozmojno gkonomiçeski. Amerike i druçim derjavam qorazdo vıqodne imetğ «biznes» s krupnimi qosudarstvennimi obcedineniəmi, pogtomu suhestvovanie Rossiyskoy federaüii, takje neobxodimo s gkonomiçeskoj toçki zreniə.

6) Nerusskie narodi prevratiliğ v rossiən, i ne imeöt nikaqo jelanie otdelätğsə ot Rossii. Tem bolee za poslednie 30 let vse nerusskie narodi ehe tesnee spaəlisğ vokruq Rossii. Zdesğ je, zaqraniüey liğğ kuçka separatistov stavit vopros o nezavisimosti.

7) İ, nakoneü, privedem ştuttqartskuö rezolöüiö päti rossiyskix orqanizaüiy po naüionalğnomu voprosu: « ... priznavaə za kajdım iz narodov Rossii pravo na samoopredelenie, oni so svoey storonı, şçitaöt razdroblenie Rossii ne otveçaöhim ni poliçiçeskim, ni kulğturnım, ni xozəystvennim interesam gtix narodov.

Balkanizaüiə territorii Rossii privela bı k samım paqubnim posledstviəm s toçki zreniə interesov vsex, bez isklöçeniə narodov Rossii. Ona ne tolğko povela bı k razruşeniö samıx jiznennıx kulğturnıx i xozəystvennix svəzey, no i sozdala bı uqrozu postoənnıx mejdousobnix konfliktoy, çasto vılıvaöhixsə v bratubiystvennie voynı.

Edinstvenno pravılğnim i edinstvenno otveçaöhim interesam vsex, bez isklöçeniə narodov Rossii, po mneniö Sovehaniə, əvləetsə ne razdroblenie, a soxranenie edinstva semği svobodnix

narodov Rossii, postroennoy na osnove federaüii i kulğturno-naüionalğnoy avtonomii.

A nerusskie narodi dokazivali i dokazivaöt sleduöhe:

1. Amerikanüi sami əvləötsə tvorüami Ameriki, a mı nerusskie narodi ne əvləlişğ tvorüami Rossiyskoy İmperii. Mı–ee jertvi, nikoqda ne primirəvşiesə, s naskvozğ çujdim nam, russkim qospodstvom. (Zaqlənite, pojaluysta, v trudi samix russkix istorikov, pisateley i pogtov). Ne zabıvayte 1917-1921 q.q. – qodi suhestvovaniə naşix nezavisimix stran, pri pervoy vozmojnosti otdelivşixsə ot Rossii. İ gto ərko dokazivaet, çto veçnoe stremlenie k svobode i nezavisimosti u nerusskix narodov nikoqda ne uqasalo.

2. Bolğşevizm bıl vnesen v naşı strani nasilğstvenno, izvne–iz Rossii. Kak üarskaə, tak i krasnaə Rossiə okazalaşğ zaqovorhiçeskoj po otnoşeniö k druqim naüionalğnim qosudarstvam.

3. Ne nujno zabıvatğ soöz Pavla II s Napoleonom I; stremlenie k separatnomu miru v 1916 qodu: Brestskiy mir i, nakoneü, Soöz Stalina s Qitlerom v 1939 qodu, polojivşiy naçalo vtoroy mirovoy voyne. Esli bı Zapad v 1918–21 q.q. priznal nezavisimostğ nerusskix stran, toqda ne bilo bı katastrofi 1939 qoda i mir seqodnə ne stoəl bı pered uqrozoy sovetsko-russkoqo imperializma. V kakom bı vide ne suhestvovala Rossiyskaə İmperiə (v krasnom, üarskom ili demokratiçeskim), ona vseqda budet əvlətğsə uqrozoy miru i zavetı Bismarka, kak Damoklov meç, budut visetğ nad svetom.

4. Posle padeniə bolğşevizma, v demokratiçeskom mire, protiv koqo je pridetsə oboronətğsə narodam, otdelivşimsə ot Rossii?

5. Vozmojnostğ gkonomiçeskoqo suhestvovaniə malix qosudarstv dokazana na opite Baltiyskix stran. A kakoqo gkonomiçeskoqo i kulğturnoqo rasüveta dostiqli bı boqateyşie nerusskie strani, esli bı ix sili i sredstva ne şli bı na voorujenie russkoqo imperializma? Gpoxa mnoqonaüionalğnix imperiy, kak politi-

çeski, tak i gkonomiçeski izjita. Politiçeskim i gkonomiçeskim funda-men-tom buduheqo mira budut svobodnie, bolğšie i malie naüionalğnie qosudarstva, obcedinennie v Edinom Svobod-nom Mire.

6. Kakoe bı pravitelğstvo ne sidelo v Kremle, budğ ono üarskoe ili demokratiçeskoe, pri obladanii boqatstvami nerusskix stran, ono budet zaxvatniçeskoe (russkiy narod sam ne budet jitğ i ne dast jitğ druqim). Tak ono neminuemo pereroditsə v samuö bespohadnuö diktaturu, ibo demokratiçeskimi metodami, nikakoy siloy, nelğzə uderjatğ nerusskie narodi v sostave Rossiyskoy Federaii.

7. Sovetskiy imperializm əvlətsə prodoljeniem staroqo russkoqo imperializma, lişğ izmenivşim naimenovanie i üvet. Kommunizm je əvlətsə eqo orudiem, tak gffektivno slujahim delu rassirenia qraniü Rossiyskoy imperii, tak dğəvolğski pomoqaöhim Rossii razruşatğ naii.

Tak, çto kommunizm polnostğö otveçæet potrebnostəm russkoy velikoderjavı, russkoqo messianstva. Zaxvat stran Vostoçnoy Evropı, Kitæ, Vostoçnoy Qermanii, viselenie mestnoqo naselenia iz Krıma, Severnoqo Kavkaza, Azerbaydjana, Ukrainı, Pribaltiyskix stran i druqix, i poselenie na ix mesto russkix; vvedenie russkix çinov, ordenov i vozvedenie russkix zavoevateley v qeroev vsex narodov, neprerivnie vozqlası iz Kremlə: «Velikaə Rusğ, velikiy russkiy narod!» nejno laskaet velikoderjavnie çuvstva russkix, i okonçatelğno spaivaöt ix s Politböro, odnovremenno moralğno ubivaə narodi, uqnetennie Velikoy Rusğö–SSSR, i polnostğö ottalkivaə ix ot Politböro.

Rossia nikoqda ne bila takoy mohnoy i edinoy nedelimoy.

Çto je bolğşeqo mojet obehatğ Zapad russkim, çtobi privleçğ ix na svoö storonu.

Çto je menğşe Atlantiçeskoy Xartii mojet obehatğ Zapad nerusskim narodam, ne izmeniv prinüipam demokratii?

V qrəduhem konflikte, kotoriy qotovitsə Politböro, nelğzə rassçitivatğ na russkix, pogtomu Zapadu neçeqo sidetğ na dvux

stulğəx, a nujno podatğ ruku svoim estestvennim družğəm – nerusskim narodam.

A teperğ rassmotrim vzqlədi obhestvennix deətaley Zapada.

Takie obhestvennie i qosudarstvennie deəteli, a takje uçemie, kak: Djofrey Qorer, Sam Uglğs, Gduard Karr, Krgnkşou, Bidlğ Smit, Stivgn, Robert Pgyn, Dgvid Kort, Djon F.Stöart, Djon Fişer, Villiam Bullit, Berns, Gttli, Gçison, Gssen, Knudsen, G. Bussg-Vilğson, Djordj Seva, Qarolğd Stassen, Çarlğz Kersten, Aleksandr Smit, Djordj Smater, Okonnor, Doroti Tomson i mnoqie druqie istoriki, antropoloqi i psixoloqi sçitaöt bolğşevizm normalğnim i estestvennim prodoljeniem russkoy istorii, a sovetkiy imperializm-prodoljeniem tradiüionnoqo russkoqo imperializma.

Privedem nekotorie vıderjki. Vot, çto pişet qeneral Bidl Smit:

«Teorii Marksa i Gnqelğsa... podverqlisğ revizii i bili prisposoblenı k sovetskim predstavleniəm o qosudarstvennoy orqanizatiı, kakovie v suhnosti svoey əvləəötsə lişğ modernizaüiey velikoy üarskoy despotii i qosudarstvennoqo kontrolə (str. 264)... V svete skazannoqo, bolğşevistskaə gkspansiə, kotorə v nastoəhee vremə tak uqnetəet i tak straşit vesğ mir, predstavləetsə lişğ vozrojdeniem i prodoljeniem velikorusskoy gkspansii, kotorə na protəjenii posledneqo stoletia i do gtoqo, uje postoəнно proəvləlasğ v istorii stolğ uqrojaöhim obrazom (str. 438)... Ə, vo vsəkom sluçae, sçitaö nepravilğnim rasprostranəemoe nekotorigi pisateləmi predstavlenie o skritoy vrajdebности russkoqo naroda k kommunističeskomu rejimu».

(Walter Bedell Smith «Meine drei jahre in Maskau»).

Djon Fişer v svoey kniqe «Das sind die Russen; (von Fischer Wien 1949)» pişet:

«Vo vsej svoey istorii russkie nikoqda ne znali demokratiçeskoqo samoupravleniə. Oni ne znaöt, çto gto takoe i, poskolğku ə moqu suditğ, i ne jelaöt sebe takoqo. Soqlasno vsemu ix opıtu,

upravlenie – gto delo professionalğnoqo Vladıki, budğ to xana, üarə ili komissara (str. 71).

...V nastoəhee vremə bolğşinstvo russkix prinimaöt gtu sistemu kak estestvennuö çastğ okrujaöhey ix sredi, podobno rasputiüe vesnoy ili vetru, duöhemu v ix stepi (str. 125)... Bolğşinstvo russkix ispitıvaöt poçti reliqioznuö veru v mudrostğ svoeqo vojdə (Stalina)» (str. 38).

Villiam Bullit v svoem izvestnom trude «The great globe itself», bivşiy amerikanskiy qosudarstvenniy sekretarğ Berg v svoey kniqe «Qovorə otkrovenno», a takje Gtli («The Manchester guardian», 5.1.48– 23.1.48) sçitaöt bolğşevizm əvleniem russkim i prodoljeniem rusскоqo imperializma.

Gssen (R. Essen «Die Russische Gleichung», Leipzig 1943), pişet:

«Kollektivizm ne estğ sovetskoe izobrenie–gto iskonno russkaə deystvitelğnostğ (str. 17)... Opriçnina İoanna **IV**, oxrana Nikolaə **II** i QPU bolğşevikov i Stalina–vse gto poistine russkie poliüeyskie terroristiçeskie orqanizaüii poxojie druq na druqa, kak odno əyüo na druqoe (str. 27). Stalinskie likvidaüii naseleniə oznaçaöt v krivoy russkoy istorii vozvrat k normalğnomu. Prejde vseqo, nelğzə dumatğ, çto russkoe narodnoe ponimanie reaquiruet vrajdebno protiv terrora samoqo po sebe. Osuhestvltğ terror–znaçit, upravltğ v russkom smisle» (str. 81).

G.Busse-Vilğson («Der russiche Mensch seine Soziologie und Charakteriologie» 1927) pişet: «Üarstvo russkix–gto qi-qantskaə imperiə, despotiçeski upravləemaə odnim samodərjüem Boqom-Otüom-Üarem».

Druqoqo mneniə priderjivaötsə takie deəteli, kak Evqeniy Layons, prof. F. Mozeli, senator Mak Maqon, Volles Karrol, R. Vasson i nemnoqie druqie.

R.Q.Vasson v svoey broşöre «Forward a Russian Policy» otstaivaet takie je vzqlədi kak Evqeniy Layone, çto russkiy narod takje stradaet ot bolğşevizma, kak i druqie narodi. Pogtomu

nugno otliçatğ russkiy narod ot kommunistiçeskoqo rejima. Po ix mneniö, mojno rassçitivatğ na sotrudniçestvo russkoqo naroda i otsöda nugno isxoditğ v svoix deystviäx.

İ, nakoneü, George F. Kennan v svoey statğe «America and the Russian Future» («Foreign Affaires» Aprelğ 1951) rekomenduet amerikanüam ne vmeşivatğsə v naüionalğnie problemı, tak kak gto əvlətsə vnutrennim delom Rossii. Otmeçæet liberalizm, suhestvovavşiy v Rossii: «There is no liberal tradition finer than the strain which has existed in the Russian of the past». Po mneniö Q.Kennana bilo bi nespravedlivim vsö moralğnuö otvetstvennostğ za bolğşevikskie zlodeäniə vzvalitğ na russkix. Amerikanüi doljni rassmatrivatğ traqedio Rossii çastğö svoey traqedii i russkiy narod kak svoeqo druqa v sovместnoy dlitelğnoy i təjeloy borğbe za sçastlivuö jiznğ na gtoy planete. Kennan provodit rezkuö qraniüu mejdu russkim narodom i bolğşevizmom i sçitaet, çto ot bolğşevistskoqo totalitarizma stradaöt vse narodi v odinakovoy mere. Daje opıt Qermanii pokazal, çto nelğzə odnovremenno borotğsə i protiv russkoqo naroda, i protiv Sovetskoqo pravitelğstva.

Po qospodinu Kennanu, gkonomiçeskoe suhestvovanie nerusskix narodov intimno svəzano (intimately bound up of the Great Russians) s gkonomikoy velikorossov. On rassmatrivaet Ukrainu kak Pensilğvaniö Rossii, qovorə: «but the Ukraine is economically as much a part of Russia as Pennsylvania is a part of the United States».

Pereçisliv vzaimoisklöçaöhie druj druqa vzqlödi russkix i nerusskix, a takje razdvoennostğ mneniy u zapadnix deäteley, ə xotel pokazatğ tu neimovernuö trudnostğ, s kotoroy vstreçaötse lödi, stremöhiesə orqanizovatğ Edinıy antibolğşevistskiy front.

Çtobi razreşitğ gtu neimoverno təjeluö zadaçu- sozdanie Edinoqo antibolğşevistskoqo fronta, neobxodimo prejde vseqo imetğ ideö. A çtobi opredelitğ gtu ideö mi kratko ostanovimsə na ideolojiçeskix prodelkax bolğşevikov.

Lenin, xoroşo znavşiy učenje Klauzeviüa, i postroivşiy vsö strateqiö i taktiku svoey partii na ego učenii, pisal: «Patriotizm estğ odno iz naibolee qlubokix çuvstv, zakreplennix vekami i tısəçeletiämi obosoblennix oteçestv!» İsxodä iz gtoqo, v svoey borğbe za mirovoe qospodstvo, kommunizm vseqda umelo i bessovestno gkspluatiroval i gkspluatiruet patriotizm narodov. Kak mı vidim, kommunizm postoänno apelliruet k patriotiçeskim çuvstvam narodov i na osnove prinüipa samoopredeleniä naüiy, vplotğ do otdeleniä, vsem narodam obehaet svobodu i nezavisimostğ. Vo vsex stranax Vostoka, v samix fantastiçeskix naüionalğnix ili reliqioznix orqanizaüiäx imeetsä navodəhaä ruka Politböro s «samoopredeleniem».

İ teperğ dlä vneşneqo mira lozunqami Politböro əvlətsə sleduöhee:

- «Višoçayşiy patriotizm trebuet ot vsex narodov mira vmeste s Sovetskim Soözom borotğsə protiv imperialistiçeskix avantör ix sobstvennix pravitelğstv!»

- «Revolöüioner tot, kto bez oqovorok, bezuslovno, otkrıtıo i çestno, bez taynix voennix sovehaniy, qotov zahihatğ, oboronətğ SSSR».

- «İnternaüionalist tot, kto bezoqovoroçno, bez kolebaniy, bez usloviy, qotov zahihatğ SSSR, potomu çto SSSR estğ baza mirovoqo revolöüionnoqo dvijeniä».

İdeä Politböro əsna-gto ideä Mirovoqo Soöza Sovetskix Soüialistiçeskix Respublik (MSSSR). Soçetaä gtu ideö so starımı russkimi imperialistiçeskimi tendenüiämi, Kremlğ qotovit-sə k poslednemu revanşu. Bezuslovno, gtot «MSSSR» budet postroen na tex je totalitarnix prinüipax, na kotorix postroen i SSSR, ibo maleyşee poslablenie neminuemo privedet k qibeli Politböro.

No u Zapada estğ bolee visokaä i vsepobejdaöhaä ideä—gto ideä Edinoqo Svobodnoqo Mira. İ gtot Ediny Svobodny Mir, bezuslovno, doljen bitğ postroen na prinüipe Abraama Linkolğ-

na. Za takoy mir s odinakovoy löbovğö i strastğö budut borotğ-sə narodı. Potomu, çto net niçeço bolee vozvişennoço, bolee spravedlivoço i bolee qumannoço, çem prinüip prezidenta Avraama Linkolğna «The Government of the people but the people for the people», obespeçivaöhiy çestğ, svobodu i nezavisimostğ kajdoço bolğşoço i maloço naroda.

Qlubina prinüipa prezidenta Abraama Linkolğna zaklöçaetsə v tom, çto osvobodivşiesə narodı budut imetğ svobodnyy demokratiçeskiy stroy, t.e. «Pravitelğstvo narodnoe, narodom dlə naroda», a ne diktaturu. Gtot prinüip, odnovremenno, oqrajdaet vse narodı ot totalitarizma.

Ə qluboko uveren, çto tolğko ideə Edinoço Svobodnoço Mira, postroennoço na prinüipe prezidenta Avraama Linkolğna, mojet udovletvoritğ nerusskix i russkix i otorvatğ ix ot Sovetov. Pogtomu Zapadu neçeço utverjdatğ sebə izobretatelğstvom, a nujno stroço sledovatğ gtoy svəhennoy idee i gtomu svəhennomu prinüipu.

Esli gta ideə i gtot prinüip udovletvorəöt vse narodı, poçemu je oni doljni bitğ nepriemlemı dlə Rossii i russkix, dlə Ukrainı i ukrainüev, dlə Azerbaydjana i azerbaydjanüev...

Poçemu gta ideə i gtot prinüip doljni bitğ prineseni v jertvu jelaniəm i kaprizam kakoy-libo malenğkoy gmiqrantskoy orqanizaüii? Vedğ əsno, çto borğba za osvobojdienie narodov, porabohennıx Sovetami, oznaçает niçto inoe, kak borğbu za Edinıy Svobodnyy Mir. Pogtomu nelğzə gtu borğbu svesti k borğbe za edinuö nedelimuö ili je za federativnuö Rossiö, toçno tak je nelğzə gtu borğbu napravitğ protiv russkoço naroda. İ to, i druqoe bilo bı veliçayşey oşibkoy i oqromnoy pomohğö Stalinu.

V borğbe qlavnoe znaçenie imeöt ideə i prinüip, mı ix imeem. Teperğ ostaetsə nayti takuö formu obcedineniə, kotorə naibolee otveçala bı interesam borğbi i ne zadevala bı çestğ i dostoinstvo kajdoço naroda v otdelğnosti. Dlə gtoço vse russkie i nerusskie orqanizaüii doljni priznatğ sleduöhie istini:

1. Mı ne imeem nikakoqo osnovaniə zdesğ, zaqraniüey re-satğ voprosı, podlejahie kompetenüii naşix narodov. Ne imeem nikakix polnomoçiy na gto. Nujno pomnitğ, çto skromnostğ uk-raşayet çeloveka.

2. Naş dolq dovesti çəəniə naşix narodov do Svobodnoqo Mira i vmeste s nim borotğsə za ix osvobojudenie, pomnə, çto bez pomohi Svobodnoqo mira ne bitğ svobodi naşim narodam. A Svobodniy mir doljen usvoitğ, çto nelğzə stroitğ svoe şçastğe na nesçastğe narodov, putem lokalizaüiii Sovetskoqo imperializ-ma, ibo svoboda Çeloveçestva budet do tex por naxoditğsə pod uqrozoy, poka naşi narodi ostaötsə porabohennimi.

3. Vse iskusstvo zaklöçaetsə v tom, çtobı vsex russkix i nerusskix privleçğ pod naşi znamenä i gtim samım izbavitğ naşi strani ot razruşeniə i soxranitğ jiznğ naşim narodam. Mı ne imeem nikakoqo prava svoim isteričnim povedeniem i svoimi krikami v kafe i restoranax napravletğ naşi narodi druq protiv druqa. Mı doljni preseçğ vsəkuö tendenüiö, moquhuö privesti k pozornoj rezne mejdu russkimi i nerusskimi. A vse pomıslı russkoy gmiqraüii doljni bitğ napravlenı k tomu, çtobı gta borğ-ba ne prevratilasğ v borğbu protiv Rossii i russkix. Dlə gtoqo nujno deystvovatğ tak, çtobı russkiy narod ne srajalsə bı za Po-litböro.

Ə əvləösğ poklonnikom sleduöheqo tezisa filosofa Alğberta Şveyüera: «It is good to maintain and encourage life, it is bad to destroy life or obstruct it». Pogtomu vsəkiy şaq, kotorıy maloy krovğö mojet privesti k pobeđe, i soxranitğ jiznğ naşim narodam, patriotičen i demokratičen.

4. Nujno tverdo usvoitğ, çto mı obcedinəemsə, kak gto qla-sit Visbadenskaə deklaraiüiə, dlə koordinaüii usiliy vsex naro-dov–nıneşneqo SSSR v ix borğbe za osvobojudenie ot bolğşe-vistskoy diktaturı. Mı obcedinəemsə dlə borğbı, a ne dlə sozi-daniə, poslednəə kompetenüiə prinadlejit tolğko, lişğ tolğko, naşim narodam. Kajdaə orqanizaüiə, ostavaəsğ na svoix proq-rammnıx poziüiəx, mojet smelo prisoeđinitğsə k obhey proq-

ramme borğbı «Za našu i vaşu svobodu». Znaçit, v našey proqramme borğbı mı doljnı obehatğ našim narodam poçetnoe i ravnopravnoe mesto v semğe svobodnix narodov mira, t. e. obehatğ im üelıy mir v protivoves krovavoqo «MSSSR», kotoruö im obehaet Kremlğ.

Prinəv vişeukazannie istini za osnovu, pristupim k rassmotreniö voprosa o sozdanii edinoqo fronta.

Vse soqlasni s tem, çto gta orqanizaüiə ne mojet pretendovatğ na rolğ buduheqo pravitelğstva, t. k. mı ne sobiraemsə vvozitğ pravitelğstvo iz zaqraniüi, sledovatelğno, mı doljnı sozdatğ orqan, koordiniruöhiy i orqanizuöhiy borğbu za osvobojenje narodov, uqnetennıx sovetami.

Nazvanie gtıx orqanizaüiy imeet pervostепенnoe znaçenie. Ona doljna imetğ takoe nazvanie, po kotoromu, ne zaqlədivaə v proqrammu, mojno suditğ o üeləx, zadaçax i o missii gtıy orqanizaüii.

Rossiyskie orqanizaüii predlaqaöt SONR. Vo-pervıx, slovo «sovet» prevratilosğ v simvol bolğşevizma. Neprimimoe je otnoşenie k takomu nazvaniö so storonı vsej nerusskoy orqanizaüii vsem izvestno. Daje estğ proekt sozdaniə Liqi Osvobojudeniə Narodov Rossii.

Pomimo gtoqo, i çto əvləetsə samım vajnim, to, çto nas ne poymut nerusskie narodi, kitorie nikoqda sebə ne sçitali i ne sçitaöt narodami Rossii, i gto ottolknet ix ot Zapada. A Politböro, koqda gto nujno budet, lovko vospolğzuetsə gtım nazvanıem i skajet nerusskim narodam: «Nesut vam törgmu narodov - Rossiiö».

Gto nazvanie niçeqo ne qovorit o kommunističeskom uqnetenii, ot koroqo nujno osvoboditğ narodi, sledovatelğno, tomu ili inomı nujno zaqlənutğ v proqrammu, osobenno lödəm svobodnix stran.

Teperğ pereydem k nazvaniö, obsujdavşemusə na Visbadenskoy konferenüii: SONSSSR. SONSSSR–Rossii ili SONRossii SSSR. Gti nazvanıə takje ne qovorət o bolğşevistskom uqnetenii.

S odnoy storoni, mı vse tverdim i tverdim, çto net narodov SSSR, a estğ narodi, uqnetennie Politbōro, i nasilğno zaqnannie v tōrgmu narodov, nazıvaemuō SSSR. Vredno povtorētğ za bolğşevikami: «narodi SSSR», esli daje gto svəzano so slovom osvobojenje. S druqoy storoni, russkie utverjdaōt, çto SSSR-gto ne Rossiā i bolğşeviki-ne russkie. Soqlaşaəsğ s vişeukazannimi nazvaniāmi, russkie budut protivoreçitğ samim sebe.

Naibolee ūelesoobraznim nazvaniem dlō naşeqo orqana mojet əvitğsā «Liqa Osvobojenje Narodov, Uqnetennıx bolğşevizmom» ili Sovetami, ili Politbōro, ili Sovetskoy vlastğō, ili kommunizmom, ili nazvatğ ee Liqoy Osvobojenje podsovetskix narodov.

Gto nazvanie ərko svidetelğstvuet o Sovetax, bolğşevikax, kommunistax kak o porabotiteləx. Əsna takje ūelğ (bez zaqlədıvaniā v programmu), çto Liqa imeet osvoboditelğnuō, a ne oqraditelğnuō ūelğ.

Dalee, iz gtoqo nazvaniā takje vıtekaet, çto Liqa ne əvləetsə pravitelğstvom, a kak tolğko perestanet suhestvovatğ bolğşevizm, missiā Liqi okonçitsə, i vse reşenie sozidatelğnıx voprosov pereydet k narodam.

Suhestvovanie Liqi pod takim nazvaniem budet priçinētğ bolğşoe qore Politbōro, i vselit radostğ v serdüa naşix narodov, kotorie budut znatğ, çto estğ edinaē orqanizaüiā, odno nazvanie kotoroy qovorit svobodnomu miru ob ix uqnetennom polojenii, çto ona boretsə za ix osvobojenje.

Gto nazvanie uverit i ruskiy narod v tom, çto nıkto ne sobiraetsə voevatğ protiv Rossii i ruskiyx, a naoborot i on (ruskiy narod) sçitaetsə jertvoy bolğşevizma.

İ, nakoneü, pod gtim nazvaniem, ne morqnuv qlazom i ne boəsğ «poterātğ liüo», moqut obcedinitğsə kak russkie, tak i nerusskie. Pervie, ne boəsğ toqo, çto ix obvinət v «prodaje» naüionalğnoy nezavisimosti.

Bezuslovno, gta Liqa budet postroena na tex je prinüipax, na kotorix postroen i Svobodny Mir, t.e. na prinüipe prezidenta Abraama Linkolğna, naşedşem svoe razvitie v 14 punktax prezidenta Vilğsona, Atlantiçeskoy Xartii i Ustava OON.

Zadaçi Liqi:

1) Obcedinenie sil gmiqraüii vsex narodov, uqnetennix bolğşevizmom, vovleçenie ix v dalğneyşuö Borğbu protiv bolğşevizma i koordinatüie ix usiliy s Borğboy, veduheysə za jelez-nım zanesom.

2) Razrabotka taktiki i metodov vedeniə borğbı protiv bolğşevizma i na gtoy osnove razvertivanie psixoloqiçeskoy voyrı, veduhey k otrıvu podsovetskix narodov ot Kremlə.

3) Vedenie teoretiçeskoy borğbı protiv kommunizma.

4) İzıskanie putey i sposobov sotrudniçestva so Svobod-nım Mirom.

5) Zabota o jizni bejenüev.

Dlə vıpolneniə svoix zadaç Liqa izdaet manifest s qlubokim analizom sovremennoqo istoriçeskoqo gıapa, kotoriy əvıtse programmoy borğbı Liqi.

Liqa doljna imetğ:

a) Svoı peçatny orqan: «Za Ediny Svobodny Mir», kotoriy doljen vıxoditğ na vsex əzıkax;

b) Svoö mohnuö radiostanüiö dlə radiopeređaç na vsex əzıkax, s učetom osobennostey kajdoy strani, kuda doljni bitğ privleçeni kvalifiüirovanie rabotniki. Qolos gtoy Liqi i ee radiopeređaçi budut bolee deystvennimi i gffektivnimi, çem «Qolos Ameriki» ili BBC.

b) svoı institut, izuçaöhiy jiznğ podsovetskix narodov, sledəhiy za kajdodnevnimi sobitiəmi i ziqzaqami Sovetskoy polıti-ki. Institut doljen izdavatğ broşöri, kniqi, razoblaçaöhie Sovetskiy imperializm, snabjatğ radiovehanie i jurnalı neobxodimimi zlobodnevnimi statğəmi.

r) imetğ «teatr podsovetskix narodov» gstradnoqo tipa, kuda doljni bitğ privleçeni naliçnie artističeskie i muzikalğnie silh. Institut razrabotaet dlə teatra odnoaktnie komedii, pğesi, razblaçaðhie sovetskuö deystvitelğnostğ. Qastroli gtoqo teatra po svobodnim stranam, da ehe pod takim nazvaniem, budut imetğ oqromnoe antikommunističeskoe znaçenie.

Sotrudniçestvo Liqi so svobodnim mirom mojet idti po linii sotrudniçestva s obhestvennimi antikommunističeskimi orqanizaüiami kak, naprimer, s «Krestovim poxodom za svobodu» i druqimi. Kajdaə iz gtix orqanizaüiy, vipolnəə svoi neposredstvennie zadaçi i ne slivaəsğ druq s druqom, moqut sozdatğ «Dvijenie za Ediny Svobodny Mir» i koordinauionny orqan gtoqo dvijenə.

Vesğma polezno sozdatğ vo vsex stranax iz çisla uçenix, jurnalistov i druqix çlenov obhestva družey narodov, uqnetennix Sovetami, s ktorimi takje ustanovitsə kontakt.

V zaklōçenie nado skazatğ, çto sudğba ne tolğko russkix i nerusskix, no i vseqo Çeloveçestva, predrešena. Teperğ svobodnie narodi naxodətsə na odnoy lodke s našimi narodami: ili mi vse vmeste utonem v krovi «MSSSR» ili, pobediv sovetskiy imperiazizm, postroim Ediny Svobodny Mir, qde kajdy bolğşoy i malyy narod, polğzuəsğ blaçami svobodı i nezavisimos-ti, budet jıtğ v mire i družbe.

*Jurnal «Azerbaydjan», Mönxen,
1951 q. № 1*

EHĚ ODİN UDAR PO SOVETSKOY VLASTİ

Doqovor o družbe i sotrudniçestve mejdu Turüiey, Qreüiey i Öqoslaviey, podpisannyy 28-qo fevralə s. q. v Ankare - ratifiüiro-

van naüionalğnımı sobraniəmi gtix trex qosudarstv. Napravlenıy na obespeçenie mira i spokoystviə na Balkanax–doqovor bıl za korotkoe vremə razrobotan predstaviteləmi vsex trex qosudarstv, imeöhix obhie interesı na samom uəzvimom uçastke Svobodnoqo mira. Doqovor bıl vstreçen Svobodnım mirom, v osobennosti, musulğmanskimi stranami s bolğşim udovletvorenıem. Gtot doqovor obradoval i nas politiçeskix bejenüev, vırvavşixsə iz sovetksoy nevoli.

Gtot doqovor sostavlən na osnove otkrovennoy, pravdivoy, çestnoy i ne terpəhey nikakoy spekuləüii politiki i pokoitsə na prinüipax svobodı. Srazu je posle podpisaniə, tekst doqovora bıl soobhen predstaviteləm peçati, çto ehe lişniy raz podçerkivaet, çto v politike gtix qosudarstv net nikakoqo sekreta i net nikakix zamaskirovannıx planov. Gtot doqovor podpisan i ratiüirovan radi spaseniə mira, çeloveçestva i kulğturi.

Turüiə, Korolevskaə Qreüiə i Öqoslavskaə Federativnaə Narodnaə Respublika, podpisavşie gtot doqovor, ehe bolee ukrepləöhıy drujbu i sotrudniçestvo mejdu nimi, ehe raz vırazili svoö volö i vpredğ vo vsex svoix deystviəx, opiratğsə na prinüipi, izlojennie v Xartii Obcedinennıx Naüiy. Odnovremenno oni obcəvili vsem narodam, çto jelaöt jitiğ v mire i vsemi silami sposobstvovatğ prevraheniö mira vo vsem mire–v deystvitelğnostğ.

Buduçi qotovı k otrajeniö löboy vneşney silı, posəqaöhıy na svobodu, nezavisimostğ i territorialğnuö üelostnostğ narodov, oni prişli k soqlaşeniö, dlə bolğşey deystvennosti, obcedinitğ takje svoi obşirnie usiliə protiv vozmojnıy aqressii izvne. İsxodə iz obhıx interesov, kak svoix, tak i vsex mirolöbivıx stran, opıraəsğ na 51-ıy paraqraf Xartii Obcedinennıx Naüiy, oni predprimut vse merı dlə obespeçeniə mira v gtoy çasti Sveta.

Gtot doqovor sostoit iz desəti punktov. V nem net ni odnoqo sekretnoqo punkta. No Soveti s koristnoy üelğö stremətsə ubeditğ vas v aqressivnosti gtoqo doqovora, imeöhıeqo əkobı sekretnie punkti. Seqodnə Svobodnie strani otverqaöt vsəkie

taynie doqovori. Naliçie taynıx punktov v doqovorax sçitaetsə protivoreçahim İnteresam mirovoy politiki.

V dele priostanovleniə aqressii Sovetov, znaçenie doqovora, podpisannoqo Turüiey, Öqoslaviey i Qreüiey, poistine veliko. Pogtomu, Soveti i vsə ix peçatğ, stremətsə oçernitğ gtot doqovor drujbi i sotrudniçestva, i gtim oni staraötsə skritğ ot vas gtot udar, kotoryy nanesen gtim doqovorom po sovetским aqressivnim planam.

Predskazaniə Stalina o neizbejnosti voyn mejdu «kapitalistiçeskimi» stranami, izlojennie v eqo trude «Gkonomiçeskie problemi soüializma v SSSR» ne opravdivaötsə.

Ne vziraə na strastnoe jelianie Kremlə i eqo pətiç kolonn, svobodnie strani ne podnimaöt voynu druq protiv druqa. Naoborot, pered liüom sovetiskoy aqressii Svobodniy mir vse bolğše obcedinətsə i gto dvijenie s kajdim dnem rassirətsə i ukreplətsə. Takoe je dvijenie za obcedinenie protiv Sovetskoqo imperializma proisxodit v svobodniç musulğmanskix stranax. Nesmotrə na sovetские intriqi, na sovetskuö propaqandu i na sovetiskiy antisemitizm, musulğmannskiy mir vmeste s Zapadom budet zahihatğ svobodu i demokratiö.

*Jurnal «Azərbaydjan», Mönxen,
1953 q. mart, № 10*

“AZADLIQ” RADIOSUNDA ÇIXIŞLARI

«Kommunist hakimiyyətinin ən ağır cinayətlərindən biri kimi biz onun xalqın yaradıcı fəaliyyəti və ölkənin mədəni həyatı üzərindəki zülmünü qeyd edirik. Böyük Azərbaycan ədəbiyyatı, musiqisi, salnaməsi, elmi – xalqın bütün yaradıcılıq qabiliyyətinin formaları Stalin tiranlığı ilə məhv edilmişdir. Bizim mədəni irsimiz və onun Avropa və dünya mədəniyyəti ilə bütün əlaqələri mənasız və amansızcasına məhv edilir. Mədəniyyətin canlı daşıyıcıları isə daha amansızcasına güllələnirlər. Tapdanmış mənəvi dəyərlərin qo-runması və xalqımızın varlığının qorunması üçün biz öz səsimizi qaldırırıq».

“AZADLIQ” RADİOSU İLƏ AZƏRBAYCANLILARA İLK MÜRACİƏTİ

Həmvətənlər! Nəhayət, bizim öz xüsusi səsimiz var! Stalin polis terroru bizi öz evimizdə susmağa məcbur etsə də, xaricdə qorxmadan və maneəsiz danışa bilirik. Azadlığa olan daimi inamımız xalqımızın qəlbində sönmədi. Bizim birinci vəzifəmiz – azadlığa olan iradəmizi yaşatmaqdır. Kommunist tiranlığına qarşı olan müqavimət gücü də xalqımızda tükənmədi. Biz azərbaycanlılar, Sovet İttifaqının başqa xalqları kimi, kommunist rejimini məhv edib, alınmış azadlığımızı qaytarmaqda qərarlıyıq. Harda olmağımızdan asılı olmayaraq, istər Sovet İttifaqında, istərsə də xaricdə azad Qərbdə olaq, hamımız ürəkdən bir şeyi istəyirik: Kreml hakimiyyətinin yıxılmasını!

Bir qədər əvvəl Sovet İttifaqını tərk etmiş yüz minlərlə kəndli və fəhlələr həqiqəti qorxmadan demək imkanı əldə

etmişlər. Çoxlu keçmiş komsomolçu və kommunistlər, Sovet ordusunun əsgər və zabıtları, Daxili İşlər Nazirliyinin keçmiş işçiləri əvvəllər müdafiə etdikləri hakimiyyətlə mücadilə aparmaq qərarına gəlmişlər.

Burda, xaricdə demək olar ki, Sovet İttifaqının bütün xalqları təmsil edilmişlər.

Biz hamımız, gənclər və yaşlılar olaraq Stalinin dəmir pərdəsində yaşayan və əzab çəkən sizlərlə bir əzmdə və bir ruhdayıq.

Biz hamımız, gənclər və yaşlılar Stalinin dəmir pərdələri arxasında yaşayan və əzab çəkənlər olaraq bir iradə və ruhla sizinləyik. Sizin kədəriniz, sizin fikriniz-bu, bizim kədərimiz, bizim fikrimizdir və bizim səsimiz -sizin səsinizdir.

1952-ci ilin oktyabrın 16-da xaricdəki siyasi qrupların nümayəndələri Vətəni kommunist diktaturasından xilas etmək üçün “Antibolşevik mücadilənin Koordinasiya Mərkəzi”ni yaratdılar. Biz bu diktaturaya qarşı xalq hakimiyyəti prinsiplərini qoyuruq. SSRİ ərazisində yaşayan bütün xalqlarla birgə demokratik ifadə göstərmək əsasında öz müqəddəratını azad təyin etmək hüququnu tanıyıırıq. Biz bütünlüklə vicdan və dini azadlıqların verilməsi tərəfdarıyıq. Biz yalnız insanın insan tərəfindən istismarının deyil, eyni zamanda insanın partiya və dövlət tərəfindən də istismarının da əleyhinəyik. Biz dövlət siyasətinin insan şəxsiyyətinin azad inkişafı maraqlarına və xalqların maddi və mənəvi həyat tərzinin yüksəldilməsinə tabe edilməsi tərəfdarıyıq. Bizim istismarçıların qışqırıb dedikləri o “xoşbəxt” həyat; yaxud ləyaqətli insan həyatı o zamana qədər mənasız olacaq ki: **1)** terror və işgəncə sisteminə son qoyulsun; **2)** Qul əməyinin bütün formaları məhv edilsin; **3)** Bizim dövr üçün qorxu və biabırçı sayılan cəhənnəm həbs düşərgələri yox edilsin; **4)** Kolxozlar buraxılsın və kəndlilərə torpağa sahibolma və torpaqdan istifadə formasını seçmək hüququ verilsin.

Kommunist hakimiyyətinin ən ağır cinayətlərindən biri kimi biz onun xalqın yaradıcı fəaliyyəti və ölkənin mədəni həyatı üzə-

rindəki zülmünü qeyd edirik. Böyük Azərbaycan ədəbiyyatı, musiqisi, salnaməsi, elmi – xalqın bütün yaradıcılıq qabiliyyətinin formaları Stalin tiranlığı ilə məhv edilmişdir. Bizim mədəni irsimiz və onun Avropa və dünya mədəniyyəti ilə bütün əlaqələri mənasız və amansızcasına məhv edilir. Mədəniyyətin canlı daşıyıcıları isə daha amansızcasına güllələnirlər. Tapdanmış mənəvi dəyərlərin qorunması və xalqımızın varlığının qorunması üçün biz öz səsimizi qaldırırıq.

Biz kommunizmin tamahkar və təcavüskar xarici siyasəti nəticəsində insanlıq üzərinə hərəkət edən qorxulu təhlükəni görürük. Bütün xaricdə yaşayan və Sovet İttifaqını tərk etmiş azərbaycanlılar azad dünyanı inandırırırlar ki, kommunizm fəhlə hərəkətinin siyasi hərəkəti deyil, yalnız quldarlıq təsərrüfatı sisteminə əsaslanan, hərbi bürokratiya və polis terroru üzəində yaranmış imperialist dövlətlərin silahıdır. Sovet İttifaqının bütün xalqları kommunizmə gizlində düşməndirlər və öz istismarçılıqlarına nifrət edirlər. Bu cəhdlər isə “bəhrələrini” vermişdir. Milyonlarla insanımızın həbs düşərgələrində əzab çəkməsi faktı sübut edir ki, kommunist təcavüzü xalq işi deyildir, yalnız Kreml cəlladının əlidir. Bizim xalqlar Stalinin cinayətkar siyasətinin yanındakı yaltaqların “dahi” adlandırdıqları daha hansı eksperimentlərin əzablarını çəkməlidilər və nələrə düçar olmalıdırlar?

Həmvətənlərimiz!

Əgər siz onların başı üzərindən azad dünya xalqlarına əlinizi uzatmasanız, Sovet diktatorlarının sizin arxanızda və sülh uğrunda hərəkət adı altında hazırladıqları üçüncü dünya müharibəsinin başlanması olsun ki, qaçılmaz olacaq.

Bizim ölkənin xalqları ilə azad xalqların möhkəm birliyi demokratiyanın gücünün və sarsılmazlığının girovu sayıla bilər.

Biz bilirik ki, mücahdilə üçün buradan hazır siyahılar vermək mümkün deyil. Vaxtı çatanda xalq özü necə hərəkət etməyi başa düşəcək. Bizim radiostansiyanın vəzifəsi – Sovet

İttifaqında baş verənlər haqqında heç zaman eşitmədiklərinizdən danışmaq, dinləyicilərimizi obyektiv informasiya ilə təchiz etmək və onlara Sovet təbliğatının neçə illərdir yayıb təlqin etdiyi yalanlardan azad olmaqda kömək etməkdir.

Bizim radiostansiyanı dinləyin!

Antibolşevik Mücadilə Koordinasiya Mərkəzinin səsinə eşidin!

*«Azərbaycan» jurnalı, Münhen,
1953-cü il, mart, № 10*

KREMLƏ MÜNASİBƏTDƏ SƏRT SİYASƏT

*Bülleten № 109,
29 iyun 1953-cü il*

Çörçilin xəstəliyinə görə bir ay təxirə salınmış Bermud konfransının imkanlarını təhlil edən liberal ingilis qəzeti “Mançester Qardian” yazır: “Avropada və Amerikada çoxlu nüfuzlu siyasətçilər Kreml hakimiyyətinin sülh kampaniyasının tələ olduğunu güman edirlər.

Təsadüfi deyil ki, üç tanınmış siyasi xadim bir-birindən asılı olmadan Kremlə münasibətdə sərt münasibət mövqeyindədirlər.

Berlin burqomistri Reyter Bonda keçirilən mətbuat konfransında bildirmişdir: “Qərb dünyası indi güclü psixoloji hücumla keçməlidir. Almanyanın cəvəz bölgəsində yaşayan əhalinin doxsan faizi Qərbin azad dünyasının mövqeyində dayanırlar”.

Makedoniya paytaxtı Skopledə Demokrat partiyasından Amerika prezidenti postuna namizəd Stivenson Balkanlardakı hazırkı vəziyyəti öyrənərək demişdi: “Qərb dünyası Kreml

hakimiyyətini öz siyasi kursunu dəyişməyə məcbur edib. Biz kommunistlərin əvvəlki siyasətlərindən əl çəkib, yoxsa taktikanı dəyişmələrini aydınlaşdırmayana qədər öz müdafiəmizi daha da gücləndirməliyik”.

Vaşinqtonda Amerika senatının xarici işlər komissiyasının sədri Aleksandr Uayl Amerika xalqına və onun müttəfiqlərinə çağırışla müraciət etdi. “Sakitləşmə siyasəti –Uayl bildirirdi– dayandırılmalıdır. Sovetin Berlin bölməsində baş verən üsyan, Çexoslovakiyada, Polşada və Şərq blokunun digər ölkələrindəki qarışıqlıq Kreml hakimiyyətinin nüfuzlu olmadığını açıq sübut etdi. Qərbin azad dünyası sovet hökumətindən təcavüzkar siyasətindən uzaqlaşmasını qətiyyətlə tələb etməlidir”

FÖHLƏLƏRİN ŞƏRQİ ALMANİYA KOMMUNİST PARTİYASINDAN KÜTLƏVİ ÇIXMASI

29 iyun 1953-cü il

Şərq bölgəsindən alınan məlumatlara görə, zəhmətkeşlər hazırda Almaniya Vahid Sosialist Partiyasından kütləvi şəkildə çıxmaq üçün ərizə verirlər. Bu partiyanın Mərkəzi Komitəsi bu ərizələrə baxılmaması üçün yerli təşkilatlara sənəd göndərir. Bunun əvəzinə yerli partiya təşkilatı rəhbərləri ərizə verənləri şəxsi söhbətə çağırmalı və onları qərarlarından döndərməlidir.

Bu fakt çox ciddi diqqət tələb edir. Almaniya Vahid Sosialist Partiyası adlanan bu təşkilat Şərq bölgəsində mas-kalanmış bir partiyadır. Bu partiya 1946-cı ilin aprelində sosial-demokrat partiyası ilə birləşmədən yaranıb.

İlk vaxtlar bu blok partitet əsaslarla yaradılmışdı: hər iki partiyanın birləşmiş plenumunda sosial-demokratlar nümayəndələrin əlli üç faizini, kommunistlər isə qırx yeddi faizini təşkil edirdilər. Lakin sonralar kommunistlər sosial-demokratları sı-

xışdırıb bütün əsas mövqeləri ələ keçirdilər. Almaniya Vahid Sosialist Partiyası tanınmış kommunistlərdən olan Pikin və Ulbrixtin – Şərqi Almaniyanın prezidentinin və partiyanın Baş katibinin əlində qaldı.

Kommunistləri belə bir bloku yaratmağa hansı səbəblər məcbur etdi? Kommunistlərin Almaniya da məşhur olmamaları o zaman aydın idi və kommunist liderlər məğlubiyyətdən qaçmaq üçün belə bir gediş etdilər. 1949-cu ilin avqustunda Qərbi Almaniya da keçirilən parlament seçkilərində kommunistlər cəmi 5,7 faiz səs topladılar. Sovet bölgəsində zəhmətkeşlərin əhvalını təhlil edərək, Bonndakı ümumalman məsələləri üzrə nazirlik belə bir nəticəyə gəldi ki, Şərqi Almaniya Kommunist Partiyası sosial-demokratlarsız seçkilərdə ən çoxu 1,8 faiz səs toplaya bilər. Bu, bir daha çoxdan məlum olan bir faktı təsdiqləyir: Kommunizm o yerdə azacıq məşhurdur ki, orada güc və zülmkarlıq vardır. Sovet bölgəsindəki fəhlələrin üsyanı sübut edir ki, Almaniya Vahid Sosialist Partiyası, daha doğrusu, Şərqi Almaniyanın Kommunist Partiyası xalq arasında öz nüfuzunu həmişəlik itirmişdir.

Vahid Sosialist Partiyasından kütləvi çıxış buna canlı sübutdur.

ALİ KOMİSSARLARIN ŞƏBƏKƏ TOPLANTISI

29 iyun 1953-cü il

Berlinə şənbə günü Amerikanın, Böyük Britaniyanın və Fransanın ali komissarlarının şəbəkə toplantısı olmuşdur. Toplantıda Şərqi Berlinə və Almaniya-nın sovet zonasında son hadisələr müzakirə edilmişdir. Bu müzakirənin yekunu olaraq Qərb komissarları eyni məzmunlu məktubla sovet ali komissarı Semyonova müraciət etmişlər. Məktubda normal

həyat şəraitinin bərpasının vacibliyi və bölmələr arasında azad, maneəsiz məlumata imkan verilməsi göstərilir. Məktubda qeyd edil-mişdir ki, bu məsələ ilə bağlı keçən müraciətlər nəticəsiz qalmışdır.

Ali komissarların müraciətindən sonra bildiriş çap edilmişdir. Sənəddə qeyd edilir ki, Avropanın təhlükəsizli-yinin təminatı üçün Almanıyanın birləşdirilməsi və ümumi seçkilər əsasında Ümumalman hökumətinin yaradılması zəruridir. Belə demokratik hökumətin formalaşmasından sonra Almaniya ilə sülh müqaviləsi bağlanmalıdır. Sənəddə Berlinin üç Qərb komendantına xeyirxah davranışlarına görə razılıq bildirilərək qeyd edilir ki, Berlinin əhalisi Şərqi Berlin fəhlələrinin antikomunist çıxışları zamanındakı ağır günlərdə özünü yüksək təri-fələyiq apardı.

DANIŞIR “AZADLIQ” RADİOSTANSİYASI!

B-2931

Əziz həmvətənlər, Siz öz azad həmvətənlərinizin Azad dünyadan səsinə eşidirsiniz. Sovet imperializmi seriyasından “Türkiyə haqqında həqiqətlər” mövzusunda verilişimizi dinləyin.

İkinci dünya müharibəsindən sonra Sovet İttifaqının Türkiyəni “sakit işğalı” işindəki bütün cəhdləri uğursuzluğa düşər oldu. Türkiyə Kremlin bütün haqsız tələblərini rədd etdi və SSRİ-nin basqısına qarşı tək dayanaraq bununla da, azadlığın və demokratiyanın qorunması işində azad dünyaya böyük xidmət göstərdi. Bundan sonra Kreml davamsız olaraq anti-Türkiyə kampaniyasına başladı. Son vaxtlar SSRİ-dəki anti-Türkiyə kampaniyası adi sovet vicdansızlı-ğından kənara çıxmışdır.

Qəzetlərdə və jurnallarda, romanlarda, uşaq kitablarında, elmi işlərdə Türkiyəyə qarşı hücum vacib sayılır.

İndi bizim tarixçilərə göstəriş verilmişdir ki, Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin, xüsusən Türkiyə və İranın tarixinin hazırlanması ilə məşğul olub, Türkiyənin və Şah İranının Azərbaycana və bütün Qafqaza olan işğalçı siyasətini ifşa etsinlər. Hətta, göstəriş verilmişdir ki, Azərbaycan xalqının Türkiyə və İran işğalçılarına qarşı guya olmuş qəhrəmanlıq mücadiləsini də işıqlandırsınlar.

Zəhərləndirilmiş erməni və gürcü dostlarımızla, eləcə də başqaları ilə yanaşı, sovetlər türk xalqlarını da Türkiyəyə qarşı təxribata çəkirlər. Türk xalqlarının müharibəyə psixoloji hazırlanması belə sübutlarla aparılır ki, onlar türk deyillər, onların əsas düşmənləri Türkiyə və İrandır. 1949-cu ildən isə ABŞ bütün Qafqazı, Türküstan, Krım və İdil-Uralı guya öz müstəmləkəsinə çevirmək istəyir.

Hətta, Stalin özünün “Dilşünaslıq kəşfləri”ndə Türkiyəni rahat buraxmadı. Stalin yazır: “Yüz illərlə türk qəsbkarları Balkan xalqlarının dillərini sıxışdırıb məhv etmək istədilər”. Bu, artıq eşidilməmiş yalandır. Tarixi faktlar bi-zə başqa həqiqətləri sübut edir. Türklər onların imperiyasına daxil olan xalqlardan çoxlu sözlər qəbul ediblər ki, bunun da nəticəsində türklərin az başa düşdüyü osmanlı dili formalaşdı. Artıq otuz ildir ki, Türkiyə Respublikası türk dilinin yaradılması uğrunda vuruşur. Türklər heç zaman başqa dilləri belə sıxışdırmamışdılar, nəinki indi sovetlər türk dilinə qarşı bunu edirlər.

Sovet İttifaqında hakimiyyət daxilindəki xalqlarda Türkiyəyə görünməmiş ölçüdə nifrət yaradıldığı bir zamanda, Türkiyədə əksinə edilir. Bütün türklərə uşaq yaşların-dan qonşu və bütün xalqlara hörmət etməyi öyrədirlər. Orada heç bir xalqa, o cümlədən ruslara qarşı heç bir türk-də nifrət yaratmırlar.

Vrangelçilər Türkiyəyə gəlib buradakı həddindən artıq qonaqpərvərliyi görəndə deyirdilər: “Biz ruslar bütün ömrümüz

boyu türklərə qarşı vuruşduq, lakin gəlib Türkiyəyə çıxanda, gördük ki, bu, ən yaxşı xalqdır”.

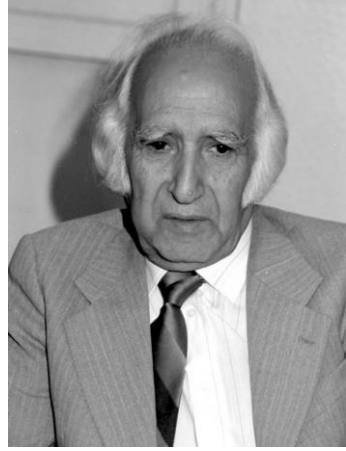
Bütün rus demokratları Sovetlərin Türkiyəyə qarşı olan imperialist siyasətini müzakirə edir. Hətta, Lenin Oktyabr günlərində belə bir şüar ortalığa atmışdı: “Biz Dardanel uğrunda rus qanı axıtmayacağıq!”. İndiki sovet diktatorları isə öz hakimiyyəti altında olan xalqları psixoloji cəhətdən “Dardanel uğrunda”, sovet despotunun bütün dünyadakı ağılığı uğrunda müharibəyə hazırlayır.

Lakin onların bu tamahkar məqsədləri nəticəsiz qalacaq. Demokratiya kommunizmə və Sovet imperializminə ölüm hökmü oxumuşdur.

Azad xalqların və əzilən xalqların barışmaz birgə mücadiləsi bu hökmü yerinə yetirəcək və İnşallah Vahid Azad Dünya yaradılacaq!

Məhəmməd Kəngərli
(1914-2006)

Məhəmməd Kəngərli 1914-cü ildə yanvarın 10-da Şuşada anadan olub. Orta təhsilini başa vurduqdan sonra 1933-cü ildə Universitetin tibb fakultəsinin rus bölməsinə daxil olub, daha sonra isə Leningrad Hərbi Akademiyasına qəbul edilib və 1939-cu ildə oranı bitirib.

1942-ci ildə İkinci Dünya müharibəsində almanlara əsir İkinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniyada yaşayıb. 1952-ci ildə Türkiyəyə gəlib, Ankarada Azərbaycan Milli Mərkəzində və Azərbaycan Kültür Dərnəyində çalışıb.

1952-1979-cu illərdə Türkiyənin Sağlıq və Sosial Yardım Bakanlığının müxtəlif xəstəxanalarında baş həkim, sağlıq müdiri, Qızılay Baş müdir yardımçısı, Türkiyənin Bonndakı səfirliyində müşavir vəzifələrində çalışıb.

1963-cü ildə Kipris hadisələrində Lefortaya gedib, orada Qızılay xəstəxanasını qurub. Sonradan Türkiyədə Anıtlar Dərnəyi Genel Başqanı olaraq fəaliyyət göstərib.

Ankarada nəşr edilən “Azərbaycan” jurnalında Azərbaycanın müstəqilliyi mübarizəsi ilə bağlı çoxlu sayda məqalələrin müəllifidir.

2006-cı ildə Ankarada vəfat edib.

Məhəmməd Kəngərli

XAİNCƏSİNƏ BOĞULAN BİR SƏS

Hürriyyət səsi... İstiqlal səsi... Milli hakimiyyət səsi...

Tarix boyunca hür və müstəqil yaşamağı, milli varlığının ana prinsipi olaraq vazeədn (elan edən, bildirən) və hər zaman kiçik və azınlıq (azlıq) təşkil edən millətlərə deyil, bilavasitə onların haqq və hüququnu çeynəməyə yönələn yırtıcı ruhlu müstəmləkəçilərə bütün qüvvəti ilə qarşı qoymuş olan qəhrəman və əzmkar bir millətin. Səmalara qədər yüksələn Hürriyyət və İstiqlal səsinin qeyri-insani və hünharcasına boğulduğu bir gün...

- Vətən, Millət, Milli hegemonluq eşqi, arzusu, qayəsi və həyəcanı ilə ritmik olaraq çırpınan və zəfərinin bəxtiyarlığı içərisində özünü məsud hiss edən gənc bir qəlbə, qana bulaşmış sinsi (xain) əllərlə zəhərli bir düşmən xəncərinin birdən-birə kəlləşçəsinə (xaincəsinə) saplandığı bir gün...

- 1918-ci ilin uğurlu bir May günündə, şimal basqınlarına qarşı bir əsr davam edən Milli Bağımsızlıq mücadilələrinin sonunda, yüz minlərlə vətən fədaisi qəhrəmanların qanları ilə hər qarış torpağı sulanmış olan bu ölkəyə, qan haqqı olaraq tanınan səadət günəşinin, iki il sonra, yenə şimaldan gələrək aydınlıq səmalarını qaplayan qara buludların kölgəsində cəbrən solmağa məcbur qara bir gün...

- Vətənin hər yerində, həm fərdlərdə nəşəli ailə həyatının, ətrafa şəfəq saçan Azəri kultür ocaqlarının, həm toplu bir cəmiyyət halında məmləkətin qalxması, qazanılan İstiqlalın əbədiyyən yaşadılması üçün heç bir fədakarlıqdan çəkinməyən gənc Dövlət həyatının, həm də 39 il əvvəl Hür Millətlər

əhalisinə bu dövləti tanıtmaq üçün yenicə yaxılmış olan müqəddəs bir atəşin müvəqqəti söndürüldüyü bir gün...

- Harada və nə durumda olursa-olsun, hər bir münəvvər, milliyyətçi və istiqlalçı Azərinin qəlbini kin, kədər, hüsümət və nifrətlə dolduran, bəşəriyyət tarixində, mədəni insanlıq anlayışına görə, qara bir ləkədən başqa bir şey olmayan bu günün, qızıl müstəmləkəçiləri lənətlə, əziz şəhidlərini isə dərin sayğı və hörmətlə andıran bir gün...

- Baharın ilk günlərində, təbiətin gözəl yaşıllıqları ilə süslənmiş olan kainatda, hegemonluqlarına sahib millətlər rifah və sevinc içərisində yaşayarkən, kürreyi-ərzin qoca bir qisminin, bütün istəklərin üstündə olan bu nemətdən məhrum edilərək, torpağının sinəsində bəslədiyi ayaqları qandallanmış, əlləri zəncirlənmiş öz övladlarının mübarək qanları ilə al rəngə boyandığı acı bir gün...

- Tarixin Azəri Türklərinə yaxın olmadığı, qara maskalı, qızıl əldivənli (əlcəkli), heybətli bir vəhşətin, səadətinin kəndi torpaqlarında hürriyyət və sülh içərisində yaşamaqda arayan əsl bir Millətə doğru qorxunc bir fırtına halında irəlilədiyi bir gün...

- Bəli... Azəri Türklərinin bütün təbii zənginliklərinə, şəxsi mülklərinə, milli sərvətlərinə, kultür, sənət, tarix və ədəbiyyatına yabançı bir elin qonduğu, tarixi milli abidələrin, mədrəsələrin, camilərin və dini ziyarətgahların yıxıldığı, türkcə tədrisatın ruscaya çevrildiyi, Türk böyükləri, şairləri yerinə rusların öyrədildiyi, Azəri münəvvərlərinin çeşidli bəhanələrlə topdan Sibir əsir düşərgələrinə sürüldüyü və kəndlilərin dövlət hesabına səhərdən axşama qədər çalışmağa məcbur edildiyi, milli, dini ənənələrin, örf (adət) və gələnlərin (ənənələrin) ruslaşdırıldığı bir gün...

- Acı bir xatirə... faciəli bir təcrübə... mədəni insanlar və Atlantik Bəyannaməsinin bütün insanlara tanımış olduğu haqlara qəbulu təlif (mümkün olmayan) olmayan vəhşiyanə bir ilhaq metodu... Qırx ildən bəri polis və terror rejiminə dayanan qızıl cəlladların totalitar hakimiyyəti, Rusiya məhkumu qeyri-

rus millətlərin təbii sərvətlərindən əldə etdikləri gəliri, dünya kommunizminin və proletar diktaturasının qurulmasına sərf edərək, hürri insanlığa gətirmək istədikləri “haqq, ədalət, kultür, yaradıcı zehniyyət, milliyyət və fərd hüriyyəti ilə üsuli idarəsinin” canlı bir örnəyi... Əlbəttə, dünya mədəniyyətinə əsrlərcə xizmət etmiş, hürri yaşamaqda ikən silah zoru və sinsi taktiklər ilə kölələşdirilən mədəni bir millətin bolşevik idarəsindəki halı...

- 27 Aprel 1920-ci il... Ölkəmizin gözəl üfüqlərində dalğalanan Milli Azərbaycan Bayrağının endirilərək, İstiqlalının rus-bolşevikləri tərəfindən çalındığı bir gün...

Qızıl Rus – bolşevik orduları orduları tərəfindən istila edilən Azərbaycan, qanı bahasına 28 May 1918-ci ildə qazanmış olduğu Milli İstiqlalını itirdiyi kimi, ən seçkin övladlarının da həm vətən daxilində, həm də xaricində işğal dövrü mücadilələrində qurban vermişdir. Nə öz torpağımız, nə də bu torpağın yetişdirmiş olduğu Milli Azərbaycan gəncliyi, bu qəhrəman Mücahitləri bir an da özlərindən ayrı görməyəcək, onların əziz ruhlarını istiqlal eşqi ilə dolu isti və səmimim bağrılarına basacaq, Azəri Milliyyətçiliyinin bir həqiqi örnəyi olaraq, abidələşmiş Milli İstiqlal mücadiləsinin təməl daşı kimi daima mənəvi hüzurlarında əyiləcək və beləcə şan və şərəflə dolu xatirələrini yaşadacaqlar.

İkinci bir 28 May günü mütləq yaxınlaşmaqdadır; yaxınlaşan bu May günü heç şübhəsiz ki, 27 Aprel 1920-ci ildə fələyin qara qələmi ilə əleyhimizə yazmış olduğu tarixin qaranlıq seyrini lehimizə dəyişdirəcək. Əlbəttə, o xoş günün parlaq zəfərindən doğacaq olan şimşəklər 37 ildən bəri ana yurdun üzərini sarmış olan zəhərli qara buludları dağıdacaq, əsarət zəncirini qıracaq, təhəqqüqü (gerçəkləşdirilməsi) üçün qəhrəmanlarımızın uğrunda sevə-sevə şəhid olduqları İstiqlal günəşi doğacaq, sis və dumanla qapadılmış ölkəmizi təkrar aydınladacaqdır.

Əlbəttə, o zaman, o gözəl gündə bu əziz və müqəddəs qurbanlarımızın, hürrüyyət meydanlarının şərəfli mövkilərinə (mövqelərinə) dikiləcək abidələri, İstiqlal günəşinin parlaq şüaları ilə aydınlanacaq, istisi ilə isinəcəkdir.

Sarsılmaz bir iman, dərin bir güvənlə gözləməkdə olduğumuz Milli İstiqlal ülgüsünün çox yaxın bir gələcəkdə təhəqqüq (gerçəkləşmə) etməsi ilə, qara torpaqların altında əbədi istirahətgahlarında yatan İstiqlal şəhidlərinin mübarək cəsədləri, bu mənəvi milli varlıq məfhumunun işığı altında ruhən, gənc nəsil isə bu xoşbəxt günü mənən və maddətən yaşayacaqdır; biri ruhani, digəri isə maddi aləmdə dadmış olacaqdır.

Vəziyyətin böyle olacağına qəti bir inancla güvəndiyimizi görə, bu günün gəns nəslinə düşən tək, fəqət çox məsuliyyətli ideal Milli bir vəzifə vardır: o da davamıza bütün varlığı ilə sarılmaqdır. Davanı mənimsəmək, ondan uzaqda qalmamaq, təklif və dəvət gözləməmək, ona ciddiyyət və səmimiyyətlə bağlanmaq, heç bir maddi mənfəət gözləmədən mücadiləyə qatılmaq, onun ana prinsiplərinə sadıq qalmaq – qeydsiz-şərtsiz Milli İstiqlal hədəfini güdmək, bu ülvi, milli qayəni ziyanlı mahiyətdə olan pozğun fəaliyyətlərə qarşı əli silahlı, növbə gözləyən bir əsgər kimi durmaq deməkdir.

Mədəni cəsarətimizlə şüurlu olaraq məntiqimizə uyğun bunu edərkən, bu gün cahanşümul bir önəm qazanmış olan davamızın səlaməti üçün bu yolda bütün ömür və əməklərini sərf etmiş Milli Mücahitlərimizin tutduqları xətti hərəkəti təqib etmiş olduğumuzdan əmin və müstərih (şad olma, sevinmə) olacağıq. Zira çevik iradəli milliyyətərpərvər Azəri gənclərindən ki, yaxşı ilə pisi, səlamətlə fəlakəti təqdirə qadirdir, bunun xaricində bir şey gözlənə bilməz; binaənaləyh (ona görə də), milli səlamət doğru yolda, doğru yol isə davanı İstiqlalçı Azəri ilə gələnlərinin qavradıqları kimi iştirak etməkdir.

Əlbəttə, ana yurdumuzun rus-bolşevik istilasına, düşmənlə boyunduruğu altına cəbrən girdiyi gündən bəri həyatın ən

təhlükəli və acı günlərini əzablarla yaşamış və hələ də yaşamaqda olan Azəri gəncliyi, bu qorxunc hadisələrdən ibrət alaraq, Milli hədəflərini, bütün enerjilərini bu inkişaf etdirməkdədir; 27 Apreldə hamı bir ağızdan əzəli düşməne qarşı: **İstiqlal, Hürriyyət, Milli Hegemonluq şüarımızdır deyə hayqıraraq, mənəviyyatımızın sapsağlam olduğunu, davamızda səbatlı olduğumuzu bir kərə daha dünya əfkarı ümumiyyətinə hazırlamalıyıq.**

“Azərbaycan” aylıq kültür dərgisi.

İl: 6, Aprel 1957, say: 13(61)

QARDAŞ YARDIMI

*(Qəhrəman Türk Ordusunun Azərbaycana
girişinin 39-cu ildönümü münasibətilə)*

Birinci Dünya müharibəsinin patlak verməsi ilə, o zamana qədər sömürgeci dövlətlərin basqı və işğalında qalan bir çox millətlərin müqəddəratında önəmli rolü haiz bəzi siyasi və kultural təşəkküllər özünü göstərir, zaman keçdikcə bu nüvə halında olan təşəkküllər milli müəssisə halını alır və bunlardan da tam təşkilatlı siyasi partiyalar doğmağa başlayırdı.

O cümlədən, digər millətlərdə olduğu kimi, Azəri Türkləri də müxtəlif dövrlərdə qarşılaşdıqları qüvvələri bitərəf edərək, milli mücadilənin qayəsinə çatmaq üçün, sağlam təməllərə istinad edən proqramlı siyasi bir partiya yaratdığını dərk etmiş və 1911-ci ildə “Müsəvat” Xalq Partiyasını qurmaqla savaşa daha şumullü bir şəkildə girişmişdilər.

Millətin sinəsində doğmuş olan bu partiya məmləkətin hər tərəfində hummalı (enerjili) fəaliyyətə keçərək, yeni təşkilatlar qurmaqla milli qurtuluş məfkurəsini yayır və münəvvər kütləni

bu hüriyyət məhvərinin ətrafında birləşdirməyə son qeyrətini sərf edirdi.

Mədəni millətlər səviyyəsinə yüksəlmiş və öz-özünü idarə edəcək qədər siyasi dolğunluğa çatmış olan Azəri Türkləri, siyasi, iqtisadi və ictimai həyatlarında milli ideallarına tərcüman olan “Müsavat” Xalq Partiyasının ətrafında toplaşır, maddi və mənəvi baxımdan ona takviyə (yardım) edir və çalışmalarını böyük bir əlaqə ilə izləməkdə dəstəkləyirdilər. Çox keçmədən həmin bütün münəvvər Azəri gəncliyinin rəğbətini qazanan bu partiya, məmləkət mədəniyyətini öz omuzlarında (çiyinlərində) daşıyan tək Milli-Siyasi müəssisə olaraq xalqın etimadını qazanmış olurdu.

Bütün ciddiiyyəti ilə davanı ələ alan “Müsavat” Partiyası, Azəri Türkləri və dünya ümumi fikri qarşısında çox böyük və zamanın şərəfinə görə həlli güc tələb edən məsuliyyətli vəzifələrlə qarşı-qarşıya gəlmişdi. Çətin bir mücadiləyə atılmaqla, millətin hüzurunda öndərlik ləyaqət və mətanətinin siyasi tarix səhifələrində mühüm yer alacaq, ağır bir dönəmini keçirəcəkdi ki, bu da yüz ildən çox Rus tahakkum (zölmü) və işğalı altında inildəyən bir milləti, demokratik əsaslara dayanan Milli-Müstəqil bir hakimiyyətə qovuşdurmaqdan ibarət olacaqdı.

Nəhayət, bu milli və ülvi vəzifə müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilmiş və 28 May 1918-ci ildə Milli Şura tərəfindən millət idarəsinin bir məhsulu olaraq Milli Azərbaycan İstiqlal elan edilmiş və Fətəli Xanın başqanlığında birinci kabinə Gəncədə qurulmuşdur.

Fəqət, bununla iş bitməmiş, bu dəfə də gənc Cumhuriyyət, rus bolşevikləri və erməni daşnaklarının yıxıcı fəaliyyətləri ilə qarşılaşdığı kimi, digər tərəfdən də Orta Avropa Dövlətləri sırasında yer alan Almaniyanın Rusiya ilə gizli görüşlər keçirərək, Bakının ruslara verilməsi müvəffəqiyyətini bəyan etməsi ilə son dərəcə çətin durumlar yaranmışdır.

Səmimi olaraq bunu etiraf edək ki, o zamankı şərtlər altında bu maneələri Azərbaycanın təkbaşına dəf etməsi

imkansızdı. Binaen-aleyhi (buna görə), duruma hakim ola bilmək üçün ikinci bir dövlətin yardımına ehtiyac yaranırdı. Təbiidir ki, bu dövlət ancaq Azəri Türklərinin üzbəüz qardaşı olan Türkiyə olacaqdı və bu ölüm-dirim savaşında yardım əlini bizə uzatmaq da yenə şübhəsiz ki, onun təbii haqqı və Milli vəzifəsi idi.

Durumun vahiməli olduğunu və ciddiliyini göz önünə gətirən Milli Hökumət, istiqlal elanını müttəfiq Osmanlı Dövləti ilə sıx münasibət qurulması və Azərbaycana əsgəri yardım təmini mövzularında həmin görüşmələrə girişilməsini qərarlaşdıraraq Türkiyəyə bir heyət göndərilməsi vacibliyini hiss etmişdir. **Bu məqsədlə Azərbaycan Cumhuriyyəti adına Milli Şura rəisi mərhum Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilə Xarici İşlər naziri Məhəmməd Həsən Hacınski, Türkiyə naminə də Dövlət Şurası rəisi və Ədliyyə naziri Xəlil bəylə 3-cü Ordu Komandanı Vəhib Paşa səlahiyyətli sayılmışdılar.** İki qardaş dövlət nümayəndələri arasında keçirilən görüşlər çox səmimi bir şərait içərisində cərəyan etmiş və mühüm sonluqlara gətirib çıxarmışdır. 4 iyun 1918-ci ildə iki dövlət arasında bir yardım andlaşması akt və imza edilmişdir. Hər iki tərəf üçün ən doğru və faydalı hal olaraq çıxış yolu bu idi.

Bu andlaşmanın 4-cü maddəsinə görə, Azərbaycan Cumhuriyyətinin sülh və asayişinin yenidən iadesini (qaytarma, ödəmə) təmin məqsədi ilə Osmanlı Dövlətindən istənilən əsgəri yardım Türk heyəti tərəfindən qəbul edilmişdir. 3-cü Ordu tərəfindən 2 iyun 1918-ci ildə Azərbaycan hökumətinin o zamankı paytaxtı Gəncədə olan Nuru Paşaya göndərilən məktubda, Azərbaycan Hökuməti İslam Müstəqilliyinin tələbi üzrə İslamları bolşevik təcavüzündən qurtarmaq üçün qüvvətli bir əsgəri birliyin Qazax şəhəri üzərindən Gəncəyə göndəriləcəyi bildirilir. 7 iyun 1918-ci ildə isə 5-ci Qafqaz firqəsinin yenə Qazax tərəfdən Gəncəyə hərəkət etməsi üçün Vəhip Paşa tərəfindən əmr verildiyi bildirilirdi.

Düşmənlər tərəfindən tez-tez edilən basqınlar, gün keçdikcə Azərbaycandakı durumun son dərəcə təhlükəli bir şəkil aldığını göstərirdi. Durumun ciddiliyini görənlər Qafqaz İslam Ordusu Komandanlığı göndərilən qüvvələrin kifayət etmədiyini və bu kütalarla (hərbi hissələrlə) yabançı müstəvilərin (işğalçıların) Azərbaycandan atılmasının xeyli çətin olacağını bildirərək, yeni əsgəri birliklərin sevkini (cəlb edilməsini) mərkəzdən israrla tələb edirdi.

Qafqaz İslam Ordusunun öz zamanında etdiyi bu tələb üzrə 9-cu Osmanlı Ordusundan 2475 ər, 65 subay (zabit), 2092 tüfəng, 16 makinalı tüfəng, 4 böyük dağ topu və 701 heyvandan ibarət 38 inək, alay və bir də batereyası Gümrüdən yardıma göndərilmişdi.

Göndərilən bu qüvvələri takviyə qayəsilə (yardım məqsədilə) nəhayət 56 və 106-cı piyada alayları da qərargahları ilə birlikdə Bakıya getmək məqsədilə Qarakilsədən hərəkət etmişdilər.

Görünür ki, Azərbaycan hökuməti ilə Osmanlı Dövləti arasında 4 iyun tarixli andlaşmaya görə, Osmanlı hökuməti, gənc Azərbaycan Cumhuriyyətinin əldə etdiyi Milli İstiqlalının yaşada bilməsi üçün əlindən gələnləni qeyrəti sərf etmiş, ən təcrübəli subaylarını (zabitlərini) və ən qüvvəli kütalarını (hərbi hissələrini) oraya göndərməkdə heç bir zaman tərəddüd etməmişdir.

Beləcə, hadisələr bu tarada (tərzdə) cərəyan edərkən, 27 avqust 1918-ci ildə Azərbaycanın əleyhinə Almaniyaya və Sovet Rusiyasına arasında Brest-Litovsk müqaviləsi eki Berliində imzalanırdı. Bu ek andlaşmaya görə, Almaniyaya, Türk Ordusunun Azərbaycana girməsinə mane olacaq, Rusiya da buna qarşılıqlı Bakı neftinin ¼-ni Almaniya verəcəkdə. Almaniyaya etdiyi xətanın fərqində belə deyildi, çünki 25 iyulda (sentyabrda) Bakıda bolşevik Şaumyan hökumətini devirərək idarəçiliyi ələ alan menşevik “Sentrokaspi” hökuməti İranda olan ingilis işğal ordusunu yardıma çağırmış və 4 avqust 1918-

ci ildə bu ordu Bakıya girmişdi. Bakı vilayətini Kür çayına qədər Rusiyanın işğal etməsinə qərar verən Almaniya, İkinci Təşrinin (noyabrın) 11-də müttəfiqlərlə imzaladığı bir mütareke mucibince (sənəd əsnasında) məğlubiyyətini qəbul edərək xülyalarına nail olmamışdı.

İyulun 15-nə qədər Azərbaycanın hökumət mərkəzi Bakıdan sonra məmləkətin ən böyük şəhəri və tarixində yüzlərlə milli qəhrəman yetişdirmiş olan hürriyyət qalası Gəncədə idi. Gənc Cumhuriyyətin birinci və ikinci kabinəsi də bu tarixi şəhərdə qurulur, milli müqəddəratın təyiniini sağlayan mühüm toplantılar burada keçirilir və mühüm qərarlar burada verilir. O meyanda (o zamanda) Orta Avropa dövlətlərinin İstanbulda toplanacaq olan Konfransına Azərbaycan Cumhuriyyətini təmsil edən bir heyət göndərilməsinə qərar verilir, Milli Şura rəisi və “Müsavat” partiyası lideri mərhum Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin rəyasətindəki bu heyət İstanbula gedir.

Rəsulzadə Məhəmməd Əmin bəy İstanbuldakı Alman Böyük Elçiliyinə, Müttəfiqlərə və bitərəf dövlətlər təmsilçilərinə birərə nota tevdi etməklə (nota verməklə) Bakı ilə ilgili Alman – Rus ek andlaşmasını şiddətli etiraz etmişdir (12 sentyabr 1918).

Fəqət, hadisələr nə Rusiyanın sinsi əməllərini tahakkuk (zülm) etdirmə yolundakı siyasətinə, nə Almaniyanın xülyalarına və nə də in-gilislərin ümidlərinə yardım edə biləcək bir tarada (təzadə) cərəyan etmişdir.

Alman-Rus andlaşmasından sonra, 39 il bundan əvvəl, 15 sentyabr 1918-ci ildə dünya sülhü üçün strateji və geopolitik əhəmiyyəti haiz olan Bakı şəhərinə mərhum general Mürsəl Bakının komutasındakı (komandirliyindəki) Türk-Azərbaycan müttəfiq orduları girmişdir. Düşmən orduları bu qəhrəman Məhmətçiklərin cəsəət, mətanət və savaşı qüdrətləri qarşısında davam gətirməyərək, yedikləri darbələr (zərbələrin) acısı ilə pərişan bir halda Bakını tərk etməyə məcbur olmuşdular. Beləcə, Türk irqi, öz torpaqlarına göz dikənlərə, dünya ümumdünya təfəkkürü önündə bir kərə daha qüdrət və əzəməti ilə bunu isbat

etmişdir ki, bu vətəndə yaşama və söz sahibi olma haqqı yalnız Türklərə aid ola bilər. Bu torpaqların xəmiri onların qanları ilə yoğrulmuş və onların yapıcı qeyrətləri ilə ihya edilmişdir. Hər qarışında şəhidlərin və qazilərin yatdığı bu müqəddəs torpaqlarda yabançıların hökm sürməsinə əlbəttə ki, müsaadə (icazə) edilə bilməzdi. Binaenalyh (buna görə də) gərək Azərbaycan hökuməti, Osmanlı Dövləti qəti qərarlarını vermiş və bunu bütün dünyaya elan etmişdilər. **Azərbaycan hürr və müstəqil bir Cumhuriyyət olaraq yaşayacaqdı.**

Müttəfiqlər tərəfindən Osmanlı Ordusunun Qafqazı tərk etməsi israrla tələb edilərkən, 23 sentyabr 1918-ci ildə Berlində Almaniya ilə gizli bir protokol imzalayan Osmanlı Sədr-Əzəmi mərhum Tələt Paşa, Türk silahlı qüvvələrinin təhliyə (boşaltmaq) edəcəklərinə, buna müqabil Almaniya da Azərbaycan istiqlalının Rusiya tərəfindən tanınmasını təminə çalışacağına söz verirdi.

Beləcə, Türkiyə hökuməti öz mənfəətlərindən belə fərağat (vaz keçərək) edərək, Azərbaycan istiqlalının tanınması və yaşadılması üçün qardaşlıq vəzifəsinin əzəmətini qurmuş olurdu.

Vətən torpaqları üzərində yenidən tapışaraq qucaqlaşan və bu əcdad diyarını müştərək olaraq düşməndən qurtaran iki öz (doğma) qardaşın bu məsud başarıdan (uğurdan) dolayı duyduqları sevinc və həyəcan sonsuzdu.

Bu tarixi Qurtuluş günü münasibəti ilə, şanlı Türk Ordusuna və onu yetişdirən qəhrəman və əsil Türk millətinə bir kərə daha sonsuz şükran (minnətdarlıqla) və minnətdarlığımızı ərz edərkən, bu yolda şəhid olan ünlü qazilərə Cənabi Haqdan əngin rəhmətlər diləyirik (37, s. 5-8).

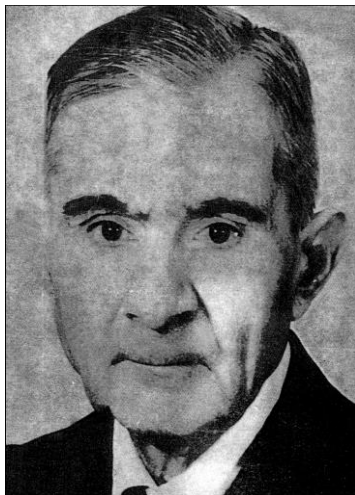
*“Azərbaycan” aylıq Kültür Dərnəyi.
Sentyabr 1957, yıl 6, sayı 6(66).*

Əbdülvahab Yurdsevər (1898-1976)

Ə

bdülvahab Yurdsevər 1898-ci ildə Bakıda doğulub.

1905-ci ildə yeddinci “Rus-tatar” məktəbinə daxil olub. 1911-ci ildə rus litseyinə qəbul olunub. 1918-ci il Mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldıqda o, Nazirlər Şurasının dəftərxanasında tərcüməçi-dilmanc vəzifəsində çalışıb. 1920-ci il aprelin 27-də Azərbaycan XI ordu tərəfindən işğal edildikdə M. Ə. Rəsulzadənin göstərişi ilə işğalçılara qarşı Müqavimət Komitəsi yaradır

və o, Komitənin sədri olur. Həmin ildə o, Bakı Dövlət Universitetinin Fəlsəfə fakültəsində mədəniyyət tarixi və coğrafiyadan, N. Nərimanov adına texnikumda isə ana dilindən və mədəniyyət tarixindən dərslər deyir.

1923-cü ildə o, həbs edilir sürgündən sonra 1926-cı ildə Bakıya qayıdır. Lakin az bir müddətdən sonra yenidən həbs olunur. On bir il həbs cəzasına məhkum olunaraq yenidən Yaroslavl düşərgəsinə göndərilir. Sonra məxfi yolla oradan Aşqabada, İrana, sonra isə Türkiyəyə, sonra Polşaya gedir. 1939-cu ildə Polşa işğal edildikdən sonra Türkiyəyə köçməli olur. Türkiyədə Baş Nəşriyyat İdarəsində işləyir. Eyni zamanda Türk radiosunun fars dilində verilişlərinə də rəhbərlik edir və ali təhsilini başa vurmaq üçün Ankara Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olur.

O, “Azərbaycan” jurnalının baş redaktoru vəzifəsini də icra edib. 1976-cı il oktyabrın 7-də Ankarada vəfat edib.

Əbdülvahab Yurdsevər

SOVET İSTİSMARÇILIĞI

Sovet istismarçılığı ilə Batı istismarçılığı arasında şübhəsiz çox bariz fərqlər vardır. Hal-hazırda Batı müstəmləkələri sadəcə Afrika qitəsində mühafizə edilmişdir. Asiyada və Amerikada Batılılara aid mühüm bir müstəmləkə qalmamış olduğu kimi, Avstraliyada da belələri mövcud deyil, deyilə bilər. Hindistan, Birma, İndoneziya kimi əski Asiya müstəmləkələri dövlət halına gəlmişlər. Ərəb məmləkətləri də bilavasitə İkinci Dünya müharibəsindən sonra kamilən öz hürriyyət və istiqlallarına qovuşmuşdular. Ufaq (kiçik) tək (xırda-xuruş) istisnalar bu ümumi qaydanı ixlal edə bilməz. Afrikadakı ingilis müstəmləkələrinə də tədricən muxtariyyət statusu verilməkdədir. Bunu qətiyyətlə söyləyə bilərik ki, Batı istismarçılığı tarixə qarışmaqdadır. Təbiətilə tarixin bu seyrində əski müstəmləkə qövlərinə milli mücadilələri müsbət və qayət müəssir bir rol oynadığı kimi xüsusilə Amerika Birləşmiş Ştatları və İngiltərə idarəçilərinin uzaq görüşləri də öz təsirini göstərmişdir. Amerika İkinci Dünya müharibəsindən sonra Filippinlilərin istiqlal haqqını tanımışdır.

Batı istismarçılığı heç bir zaman kütlə halında istismar xalqını imhaya (məhvə) qaldırmamış, dillərini və dinlərini dəyişdirməyə və özlərini təmsilə təşəbbüs etməmiş və mədəniyyətlərini ortadan qaldırmağa girişməmişdir. Əski müstəmləkə xalqlarının Batı idarəsi altında dillərini və mədəniyyətlərini gəlişdirməyə (inkişafa) müvəffəq olduqlarını, milli mənliklərinin inkişaf etdiyini, Hindistanın, Filippinin, Misirin, Suriya və İndoneziyanın və bir çox digər məmləkətlərin bu günkü durumlarından müşahidə edirik.

Batı istismarçılığı heç bir zaman müstəmləkələr ətrafında dəmir pərdə çəkməmiş, müstəmləkə xalqının xarici dünya ilə münasibətini kəsməmiş, yerli əhalinin ictimai və iqtisadi düzenini cəbr və təzyiqlə alt-üst etməmiş, ailə nizamlarını pozmamış yabançı fikir və doktrinləri özlərinə tətbiq etməmiş, şəxsi təşəbbüs və qeyrətlərini təhdidə məruz qoymamışlar.

Batı istismarçılığının əsas qayəsi müstəmləkə ölkələrinin təbii sərvət qaynaqlarını istismar etmək, maddiyyatı ilə öz sənayesini bəsləmək və ticarət malları üçün müstəmləkələri soymaqdır. Yəni Batı istismarçılığında milli, irqi və dini amillərdən artıq iqtisadi amillər rol oynayır.

Halbuki, Sovet istismarçılığı tamamilə başqa bir mahiyyət daşıyır. Sovetlər beynəlmiləçilikdən bəhs etdikləri halda, tamamilə Rus hakimiyyət təmayüllərinə istinad edirlər. Bu təmayüllər xüsusilə Stalin dövründə bütün çılpalığı ilə ortaya çıxdı. Bu gün Sovet imperatorluğunun hüdud bölgələrində vəqə olan məhkum ölkələr, Türklər də daxil olmaqla qeyri-rus ünsürlərlə məskunlaşmışlar. Bunlardan heç birinin Rusluqla milli və tarixi bağlılıqları yoxdur. İslav irqindən olan ukraynalıların və belorusların özlərinə xas lisanları (dilləri), mədəniyyət və ədəbiyyatları, adət və ənənələri vardır. 40 milyondan çox olan ukraynalılar rus istibdadından əvvəl müstəqil dövlət həyatı yaşamışlar. 1917-ci ildə fevral inqilabından sonra yenidən müstəqil dövlət həyatına qovuşan Ukrayna Rus-Bolşevik istilasına qarşı əzm və cəsarətlə döyüşmüşdür. İstiladan sonra belə Ukrayna milli müqavimət hərəkatı uzun illər boyunca davam etmiş və İkinci Dünya müharibəsində xüsusilə canlanmışdır. Bu gün Batı Avropa və Amerikada rus istilasına qarşı mətbuat və radio vasitəsilə çarpışan millətçi qüvvələrin başında xüsusilə Ukrayna siyasi təfəkkürləri gəlməkdədir. Milyonlarca əski və yeni millətçi kütlələrini özündə birləşdirən Ukrayna miqrasiyası xüsusilə Amerikanın siyasi həyatında mühüm bir rol oynamada.

Hələ Sovet məhkumu Türk müstəmləkələrinin nə milli və irqi, nə tarixi, dini və mədəni yönərdən rusluqla yaxından və ya uzaqdan heç bir ilgi və bağlılıqları olmamışdır. Rus istilasından əvvəl Altınordu, Teymur səltənəti, Şirvanşahlar məmləkəti kimi bir çox güclü dövlətlər qurmuş olduqlarından başqa Rus ünsürünə məhkum olmaq bir tərəfdə dursun, daima hakim və səlahiyyətli olmuşdular.

İndi Sovet idarəsi, çarlıq müstəmləkə imperatorluğundan formalaşan bütün bu qeyri-rus ölkələri parça-parça edərək, çeşidli adlar altında müxtəlif bölgələrə qarışdırdıqdan sonra, həm siyasi, iqtisadi və hərbi istismara tabe etməkdə, həm də milli varlıqlarını tədricən imhaya (məhvə) məruz qoyaraq tamamilə ruslaşdırmaqdadır. Sözdə müstəmləkəçiliyə maxalif olan Sovet hökuməti çarlıq müstəmləkələrini haqlı göstərmək üçün bəzi səbəblər doktrinlər uydurmuşdur.

Sovet müstəmləkəçiliyi müstəmləkə xalqını kütlə halında imha (məhv) etməkdədir. Qaraçaylılarla balkarların, inquşlarla çeçenlərin, kalmıqlarla Krım türklərinin və Volqa boyu almanların kütləvi surətdə Sibirə sürgün edilməsi və imhası (məhvi) bunun ən bariz dəlilidir. Eyni imha (məhv etmə) siyasəti müxtəlif formalarda digər məhkum qeyri-rus ölkələrində də 35 ildən bəri tətbiq edilməkdədir.

Sovet istismarçıları məhkum millətlərin fikir, din, hərəkat və təşəbbüs sərbəstliyini tanımadıqları kimi, ləhcə və əlifbalarını da ruslaşdırmaqdan geri qalmamışlar. Rus məhkumu millətlərdən heç biri öz milli tarix və ədəbiyyatlarını məktəblərində oxumayıblar və milli qəhrəmanlarının adlarını bilməyiblər. Hətta Türk qövmləri belə Türk olduqlarını söyləyə bilməzlər. Halbuki, Rus tarixi və ədəbiyyatı məhkum millətlərin məktəblərində bütün təfsilatı ilə məcburən oxutulmaqdadır. “Beynəlmiləlçi” Sovet məntiqinə görə, rus xalqı və məhkum millətlər Birinci Pyotr, Suvorov, Kutuzov və Aleksandr Nevski kimi rus tarixi simalarını milli qəhrəman olaraq anmalı təqdir etməlidirlər. Bunun əksinə olaraq, Şimali Qafqazlılar

Şeyx Şamillərini, Azərbaycanlılar Cavad Xanlarını, Türküstanlılar Axsaq Teymurlarını və digər milli qəhrəmanlarını dilə belə gətirə bilməzlər. Buna qarşı hərəkət edənlər partiyadan işdən atılmaqda və ağır cəzalarla üzləşməkdədirlər. Məhkum ölkələrdə milli tarix və ədəbiyyata dair bütün əsərlər kitabxanalardan yığışdırıldığı kimi, bu cür əsərlər evlərdə ələ keçirildiyi vaxtda da bir günah dəlili olaraq ev sahibi əleyhinə qoyulmaqdadır. Bir Sovet müstəmləkəsi olan məhkum ölkələrdə bütün təbii sərvətlər Rusiya üçün istismar edildiyi kimi, xüsusi hər növ təşəbbüsün ortadan qaldırılması nəticəsində sənaye və ticarət sahələrində xalqın istehsal qabiliyyəti daha böyük ölçüdə istismar edilməkdədir.

Sovet rejimi din və vicdan azadlığı tanımadığı üçün came və məscidlərin yüzdə doxsanını dağıtmış, dini etiqadlarını açıq bildirən patriyalı və partiyasızları şiddətlə təqib etmişdir.

Bütün bunların fəvqündə sovet idarəsi məhkum ölkələrin ətrafında qalın bir dəmir pərdə çəkərək azad dünya ilə və öz yaxın irqdaşları ilə hər cür milli, dini, ədəbi, mədəni, siyasi və iqtisadi bağlarını kəşmişdir.

Sovet rejimi kiçik Azərbaycanı bir neçə, sözdə, muxtariyyətli cumhuriyyətlərə, Türküstanı bir neçə parçaya ayıraraq, siyasi və iqtisadi baxımdan zəif salmaq üçün əlindən gələn hər şeyi etmişdir.

Afrikanın ən geri müstəmləkələri ilə sərbəstcə yazışabiləcəyiniz halda, sovet müstəmləkələrindən heç bir məktub ala bilməzsiz.

Əlbəttə, Sovet istismarçılığının həqiqi mahiyyəti budur. İstismarçılıqla həqiqətən mücadilə etmək istəyən azad millətlər, bu həqiqəti haqqı ilə təqdir edə biləcəklərsə, insanlığa və dünyaya sülhünə çox böyük hörmət edəcəklər.

“Azərbaycan” aylıq kultür dərgisi.

İl: 5, Yanvar-Fevral 1956, say: 10-11(46-47)

**Əhməd Qaraca
(1929-2005)**

Əhməd Qaraca 1929-cu ilin 22 iyulunda İğdırda Azərbaycandan Türkiyəyə köçmüş bir ailədə doğulub.

İlk və orta təhsilini İğdırda alıb. Sonra Ankaraya gedib, Atatürk litseyinə qəbul olunub. Sonradan isə Ankara Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir.

Universiteti bitirdikdən sonra “Anadolu” agentliyində fəaliyyətə başlayıb.

1970-ci ildən “Azərbaycan” jurnalının məsul müdirliyini, 1976-cı ilin 7 oktyabrından isə jurnalın Baş redaktoru vəzifəsini icra edib.

O məqalələrini Əhməd Qaraca, Əhməd Muxtar Qaraca, Azərbaycan və Kamoğlu imzaları ilə çap etdirib. O, “Türk Dünyası Ensiklopediyası” üçün Azərbaycan bölməsini qələmə alıb.

1978-ci ildə “Anadolu” agentliyinin “İç xəbərlər” müdiri vəzifəsindən uzaqlaşmış, MHP Başqanı Alp Arslan Türkeş tərəfindən MHP-nin mətbuat müşaviri təyin edilib.

1980-ci illərdə Türkiyədə baş verən əsgəri hərəkatla bağlı həmin ilin sentyabrın 15-də həbs edilmiş, 5 aya qədər həbsxanada qalıb.

Sonrakı illərdə o, Qazi Universitetində müəllim olaraq çalışıb.

2005-cü ildə Ankara şəhərində vəfat edib.

Əhməd Qaraca

**KOMMUNİST-RUS İMPERİALİZMİNİN
YENİ TAKTİKALARI***
(İslam Konfransının hörmətli təmsilçilərinə ithaf)

27 Aprel 1920-ci il Azərbaycanın ən qaranlıq günlərindən biridir. Bundan 56 il əvvəl ilk Türk Cümhuriyyəti Azərbaycan, bu qaranlıq 27 Aprel günündə Kommunist Rus imperializminin silah gücü ilə istilasına uğramışdı. Fəqət tarixlə yaşlı olan böyük Türk milləti bu qaranlıq günləri aydınlıqla boğmasını bilmişdir. Tariximizdə belə qaranlıq günləri aydınlığa çevirdiyimiz, qaranlıqları altın işıqlarla boğduğumuz günlər sayılmayacaq qədər çoxdur.

Çarlıq Rusiyası kimi kommunist Rusiya da müstəmləkə halına saldığı ölkələrdən bir çevik qalxan meydana gətirmişdir. Çarlıq Rusiya müstəmləkə imperatorluğunu qura bilmək üçün dünən xristianlığı – slavyanlığı necə silah etmişdisə, Qızıl Rusiya çarları da bu gün kommunizmi eyni şəkildə yıxıcı, bölücü bir silah olaraq millətlərin başına bəla etmişdir.

Kommunist imperializmini kapitalizm bəslədi

Kommunistlər Rusiyada ağları məğlub edərək, iqtidarı ələ keçirdikdən sonra, Çarlıq müstəmləkəsi olmaqdan qurtulmuş

* Dərnəyimiz Baş Katibi Əhməd Qaracanın bu yazısı Azərbaycanın Sovet Ordusu tərəfindən istila edilməsinin 56-cı ilində Hürriyyət və İstiqlal şəhidlərimizi anma toplantısında etdiyi çıxışı ihtiva (əhatə edən) etməkdədir. Qaracanın bu çıxışı ayrıca mətbuatda da geniş ölçüdə eyni yer almışdır. Əhməd Qaraca və Azərbaycan Dərgimiz bu çıxışı ən yaxşı şəkildə dəyərləndirən “Orta Doğu”, “Hər gün”, “Bizim Anadolu”, “İstanbul”, “Sabah”, “Qəzet”, “Ədalət”, “Zəfər”, “Axşam”, “Milli qəzet”, “Millət”, “Türkiyə”, “Təsvir” Türkiyə qəzetləri Dövlət dərgisi mənsublarına təşəkkür bildirir.

millətləri təkrar işğalı altına almağı planlaşdırmış, xaricdən gələcək qüvvələrə qarşı bu ölkələrdən qalxan kimi istifadə etmək istəmişdir. Bu etibarla kommunist rus imperialistlərinin Türkünstan, Ukrayna, İdil-Ural, Krım – Şimali Qafqaz, Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan kimi ölkələri silah gücü ilə ələ keçirdiyi zaman, Tıpkı (eynilə) bu gün olduğu kimi, o gün də kapitalist batı ilə birlikdə hürr dünya dilsiz, sağır və kor davranış içində qalmışdır. Deyilə bilər ki, kapitalist imperialistlər kommunist imperialst rus dövrünü özləri bəsləmiş, özləri yaratmışlar.

Kommunist rus imperialistləri Çarlıq boyunduruğundan qurtaran ölkələri yenidən işğal etdikdən sonra, ikinci bir hasarı daha quraraq özünü həm təhlükəsizlik içində saxlamış, həm də dəmir pərdə ilə əhatə etdiyi bu ölkələrdə yeni müstəmləkə yerləri tapmışdır.

Kommunist rus imperializmi bu ikinci müstəmləkə qurşağını saxladıqdan sonra, Dəli Pyotrın vəsiyyətini yerinə yetirməkdən ötrü Okeanlara açılaraq, Afrikada yeni üs (baza qurmaq) ölkələr əldə edərək, dünya müstəmləkə hakimiyyəti qurmağın yolları üzərində artıq qaçmağa başlamışdır.

Əsir və ölüm düşərgələri

Vaxtilə Məhəmməd Əmin Rəsulzadələrin, Mustafa Çokayların, Ayaz İshakilərin, Çələbi Cahan və Cəfər Seyid-əhməd Krımlıların, Məhəmməd Əmin Buğraların və digər əsir Türk elləri fikir və elm adamlarının uyarlarına (xəbərdarlıq) qulaq asan hürr dünya ölkələri, indi də Soljenitsinlərin, Saxarovların Qızıl Rus imperializminin bu dırmanmasının batı mədəniyyətinin yıxılışı olacağı əmrlərini görməməzliyə vura bilməzlər. Millətləri əsrlərdən bəri vətən olaraq yerləşdikləri yerdən qaldıraraq imha (məhv) edən, genosid hərəkətinin, faşistlərə daş çıxardacaq ən qorxunc biçimdə tətbiqçisi olan, 2 milyondan çox bir kütləni əsir düşərgələrində çürüdən Kommunist Rus faşistlərinə bütün bir dünyanın “dur” deməsi, insanlığı bu kommunist mikrobundan təmizləməsi şərtidir.

Kommunist rus imperialistlərin bu gün Orta Doğuya hakim olmalarına əngəl ən yetkin qüvvə, heç şübhə yox ki, Türkiyə Cümhuriyyəti qalasıdır. Əlbəttə Qızıl faşistlər Türklük aləminin bu ən son müstəqil qalası Türkiyə Cümhuriyyətini yıxmaq üçün minbir dolap çevirmənin (tələ qurmaq) izindədirlər. **İlk Türk Cümhuriyyəti Azərbaycanda oynadıqları oyunları eynilə burada da qurmaq arzusundadırlar.**

*“Azərbaycan” aylıq kültür dərgisi.
İl: 25, Aprel-May - İyun 1976, say: 218*

Çingiz Göygöl

A

zərbaycan mühacirət mətbuatının tanınmış xadimidir.

1955-ci ildən Ankarada nəşr edilən “Mücahit” jurnalının Baş redaktoru olub. Yüksək ali təhsilə malik olan Çingiz bəyin əsl Gəncədənir. Azərbaycan mühacirət mətbuatında Azərbaycanın müstəqilliyi və azadlığı ilə, mədəniyyət tarixi ilə bağlı çoxlu sayda məqalələr müəllifidir.

Türkiyənin Ankara şəhərində yaşamış və orada vəfat etmişdir.

Çingiz Göygöl

MÜHAFİZƏSİ LAZIM GƏLƏN MİLLİ RUH

XX əsrin heç şübhəsiz ən bədbəxt insanları kommunist rejimi və diktaturası altında yaşayanlardır. Bolşevik kommunist tələsinə düşən bu zavallılar, bir ovuc kommunist aristokratiyasının rifahı və səadəti və yenə bu güruhun hiylə və əməlləri üçün çalışmaqda və yüzdə-yüz istismar edilməkdədir. **Dəmir Pərdə** içərisində haqq və hüquqdan məhrum, atılmış bir əşya kimi qalmaqda, hər cür hüriyyətləri əllərindən alınmış, makinadan durmadan, dinlənmədən, yarı ac və yarı çılpaq Sovet imperializminin çarxını çevirməkdədirlər. Bu zülm və işgəncəyə qarşı insan oğlunun, hər fürsətdə mücadilə və mübarizəsi, qətliaamların, yeraltı ölüm düşərgələri və Sibirə sürgünlərlə ört-basdır edilməkdədir. Fəqət bütün bu tədbir və imha (məhv) siyasətləri, kommunist rejiminin heç bir surətlə qəbul edilməyəcəyini və Dəmir Pərdə içərisindəki insanların, hüriyyətləri üçün mücadilə və mübarizədən vəbəstə (kənarda) qalmayacaqlarını göstərməkdədir. Mücadilə və mübarizə müsəlman və türklər arasında artıq gözə çarpmaqdadır. Əsasən Kommunist Bolşevik siyasətinin ana xətləri, Rus şovinizminin sürətinə uyğun gəlməkdədir. Bu etibarla və Türklərin sərvət qaynaqları özlərinin rəyləri alınmadan zorla Rusiyaya götürülməkdədir. Müsəlman və Türklərin anayurdları, yeraltı və yerüstü sərvətlərinin ən bol olduğu yerlərdir. Azərbaycan, Şimali Qafqaz, İdil-Ural, Qazaxıstan, Türkmənistan kimi Türk məmləkətlərinin petrolları bu gün Rus **petrolu** olaraq adlandırılmaqdadır ki, Rusla heç bir əlaqəsi yoxdur. Yenə Azərbaycanda Muğan və Milin, Türküstanın pambığı, Rus pambığı adlandırılır ki, Rusla əlaqəsi qəti yoxdur. Beləcə Krımın və

Qafqazın meyvəsi və maaləsi (tərəvəzi) Rus meyvəsi olaraq adlandırılmaqdadır. Ukraynanın buğdası da Rus buğdası adlandırılmaqdadır. Petrol, pambıq, meyvəçilik etibarilə müsəlman və türk ölkələri başda olmaqla, buğda, arpa və mısır (qarğıdalı) da ən çox Ukraynada yetişdiyi halda dünya plantasiyalarında həmçinin Rus malı olaraq yer almaqdadır ki, bu durumda Müsəlman-Türk xalqlarla ukraynalılar arasında infial (həyəcan) oyandırmaqdadır. İşin qərib tərəfi də Azərbaycan kimi Türk və Müsəlman bir məmləkətdə etmək üçün (bir çox şəhər və qəsəbələrdə, əksər kəndlərdə hələ qaz lampası yanmaqdadır) petrol ən çətin tapılan mallar arasındadır. Petrol çıxan Azərbaycanda qaz almaq üçün kuyruqlar (növbə) gecədən təəssüs (növbə yaranması) etməyə başlar. Yenə Azərbaycanda Bolşevik Kommunist istilasından əvvəl xalqın ehtiyacı olan buğda Azərbaycan torpaqlarında əkilərək təmin edilirdisə, bu gün buğda əkini Azərbaycanda qadağan edilərək pambıq əkini məcburiyyəti qoyulmuşdur. Adətən Rus istilasından altıda olan torpaqların hamısı dövlətin olub heç bir torpaq sahibi olmadığı kimi, əkilənlər də doğrudan-döğrüyə Sovet Hökumətinin malı olduğundan əkənlər bu ünlər (məhsullar) üçün heç bir haqqa sahib deyillər. Bu etibarla Azərbaycanda buğda əkininə icazə versələr də, bu buğdanı əkənlər heç bir şəkildə təsərrüfat haqqına malik olmayacaqlar. Nitekim (necə ki) əkilən buğda da bir plan daxilində Moskvanın əmr və direktivi ilə Kommunist malı olaraq biçilməkdə və bütün məhsul da Moskvanın əmrindədir. Bir cümlə ilə Rusdan qeyri millətlərin torpaq və sərvətlərinin tənzimilə bütün istehsal kommunistlərin əmrindədir. BU torpaq və sərvətlərin sahibləri isə kommunist köləsi olaraq, onun xidmət və əmrində haqq və hüquqdan məhrum, istismar edilməkdədir. Bu əhval və şərait altında kosmopolit və internasional bir platforma içərisində, qeyri rusların mənlik və varlıqlarının, ənənə və adətlərinin Rus Kommunist qaynar qazanında əriməsi üçün əzəmi (böyük) qeyrət sərf edildiyi də inkar edilməz bir həqiqətdir. Türk və Müsəlman xalqlar üzərində bu

təzyiq və qeyrət son həddini bulmaqdadır. Azərbaycan və Türkiyə, Krım, Şimali Qafqaz, İdil-Ural kimi məmləkətlər, bir-birindən fərqli (halbuki bu xalqların ləhcələri Türkcə olması hesabla eyni bir əlifbada olmaları ən doğru yoldur). Rus kiril əlifbası olmaq məcburiyyətilə qarşı-qarşıya buraxılmış, tarix və mədəniyyət Rus birliyinə görə dəyərlənmişdir. Azərbaycanlıların Türk olmayıb Alban əslindən olduğu saxta tezisini isbat etmək üçün Sovet tarixçilərinə hummalı (coşqun) fəaliyyət göstərilməkdədir. Türk dili və fonetikasına heç bir şəkildə uymayan Rus hərflərinin qəbulu ilə kifayətlənməyən kommunistlər, bütün elmi və olan kəlmələrin də ruscada olanların eyni olması məcburiyyətini qoymuşlar. Bu məmləkətlərdə olan ərəbcə, farsca, türkcə dəyişikliklərin ruscada olanların dəyişdirilməsi məcburən təmin edilməkdədir. Bütün bunlara riayətsizlik, kommunist əleyhdarlığı və siyasi günah sayılmaqdadır. Bütün bu tədbirlərdə tək qayə, Rus Kommunist diktaturası altında yaşayanların, **Kosmopolit Rus Kommunist qaynar qazanı içərisində mənlik və varlıqlarını itirərək, fərdlərin bir Rus köləsi halına gəlmələrini saxlamaqdır.** Bu qayə uğrunda atılan ciddi tədbirlər, təəssüf, küçümsənmiyəcək (əhəmiyyətsiz) dərəcəyə təsirlərini göstərməkdədir. Rus Kommunist diktaturası altında yaşamağa məcbur edilən millətlərin üzərində həssaslıqla durmaları məcbur edən məsələ də bu tədbir və metodun təsirinin nəticəsiz qalmasını saxlamaqdır. Şayanı diqqət nöqtə; (buna diqqət ediləcək) kommunistlərin iqtisadi, ictimai və kultürel bütün basqı və imha (məhv) siyasətlərinə qarşı, istilada olanların ciddi və daimi müqavimətləridir. Əlbəttə bu amili əsaslandırın ruhun **Milli Ruh** olduğunda kimsə tərəddüd etməz. Bolşevik kommunistlərin üzərində həssaslıqla durduqları və imhası və tənəzzülə uğradılması üçün ən çox məğul olduqları yenə **Milli Ruhdur.** Bu ruh, insanlara hürriyyət, millətlərə beka (gələcək) təmin edən ən mühüm ünsürdür. Bolşevik kommunistlərə təqibə uğrayan insanlarda milli ruh ən üstün vəsf olunandır. **Milli Ruhun** insanlar içərisindən silinərək onun yerinə

Kosmopolit Marksizm və Leninizm öndərləri yerləşdirmək istənilməkdədir ki, bu öndərlərin insanlar arasında qardaşlıqda başqa sinif ayrılıqları və mənfəət toxumları saçmaq qayəsini güddüyünü, indiyə qədərki hadisələr bizə açıqlanmaqdadır. İnsan oğlu heç bir zaman həyatının bütün səhifələrində hakim olan ünsürün iqtisadi olmadığını özü birbaşa görməkdədir. Yenə insan oğlu daima irəliyə və daha mürəkkəb həyata qovuşmaq üçün çalışmışdır. Fəqət bunu sinif mücadiləsinin təmin edə bilməyəcəyini təcrübələri ilə anlamışdır.

Marksizm və Leninizm fəlsəfəsinin məcazi şəkili olan dialektik fəlsəfənin qeyri qəbulu tətbiq olduğu, kommunistlərin dəyişən iqtisadi problemləri və hər gün bir az daha bu fəlsəfədən uzaqlaşmaları ilə təyin edilməkdədir. Kommunist ziqzaqının cızdığı yolun millətlərə və insanlığa rifahdan başqa köləlik gətirdiyi də bu gün qırx illik təcrübə ilə çözülməkdədir. Bu gün millətlər üçün rifah və səadət, milli varlıqların mövcudluğu ilə qəbul olduğu, əsrimizin əldə etdiyi bir nəticədir. Millətlər müştərək bir çox bağlarla biri-birlərinə bağlıdırlar. Fəqət bu bağlar ancaq millətlərin müştərək mənfəətlərinin tənzi mi ilə yaxşı bir səhifə ərz edir. Əlbəttə millətlərin ortaq mənfəətlərinin tənzi mi və nəticə etibarilə insanlığın rifah və səadətini təmini üçün, millətlərin üstünlük iddialarını tərk edərək kin və qeyzdən uzaq bir zehniyyətlə aralarında iş birliyi qurmaları lazım gəlməkdədir. Bunun üçün də əxlaq və ruh sağlamlığının hər şeyin fəvqündə millətlərdə təsis etməsi gərəkdir. Egoizm, şovinizm və rasizmdən uzaq olaraq millətlərdə yerləşməsi lazım gələn bu üstün vəsfin təəssüs və idaməsi (yaradılması və davamı) üçün tək ünsürün də milli ruh olması fikri, bu gün dünyənə nəzərən daha yaxşı özünün göstərməkdədir. Olaylar, millətləri bekası (gələcəyi) və ayrı-ayrı istiqlalə sahib olmasıyla ancaq millətlər arasında qardaşlıq və iş birliyinin təsis edilə biləcəyini göstərmişdir.

Millətlərin bir qazanda qaynadılaraq, insanlar arasında sinif sinif mücadiləsi fikri körüklənərək və təkbaşına iqtisadi üm-

dələlərə istiqbal bağlanaraq artıq insanlığa rifah təmin edilməyəcəyi həqiqət olaraq görünməkdədir. Milli ruhun, üstün əxlaqın isə insanlara rifah və səadət təmin etdiyi hürr dünyaca qəbul edilməkdədir. Bolşevik Kommunist istilasından altındakı millətlərdə **Milli Ruhun** korladılmadığı da bizə göstərməkdədir ki, milli ruh insanlara istiqbal termini üçün mütəmadi bir çırpınma halındadır. Bu gün istila altından qaçaraq xaricə mühacirət edənlərin, milli ruhun təzahürü halında, bütün həyat qayğısına rəğmə, kommunizm fikri və ideologiyası ilə mücadilə etdiklərini görməkdəyik. Macarıstanda son axıdılan qanlar da yenə **Milli Ruhun** şahlanan bir gələcəyindən (həyəcanından) başqa bir şey deyildi. Bütün təfərrüatı ilə görməkdəyik ki, bu gün qurtuluş üçün üzərində həssaslıqla durulması lazım gələn ünsürün milli ruh olduğu bütün çıpaqlığı ilə çözülməkdədir. Milli ruhun tənəzzülü və ortadan itməsi yalnız millətlərə deyil, ümumən insanlığa köləlik, hüriyyətsizlik, haqq və hüquqdan məhrumiyət gətirir. Bu etibarla millətlərdə mövcud milli ruhun mühafizəsi insanlığın üzərində ciddiyyətlə durması lazım gələn bir məsələdir. Milli ruhun mövcudluğu ilə “Millətlərə istiqlal, insanlığa hüriyyət” təmin edilə bilər. Milli ruhun mühafizəsi üçün bütün millətlərin müştərək qüvvə sərf etmələri zərurəti, bu gün dünənədən daha çox ehtiyac halındadır. **Kommunistlər bu ruhun imhası (məhvi) üçün hər gün bir az daha hiylə və dəsisə (aldatma) yolları kəşf edərək insanlığı köləliyə sürükləməkdədir.**

*“Mücahit”, İt: 3,
İyun 1957 sayı: 9.*

15 Sentyabr 1918

Şərqi qapısı Azərbaycanın göz bəbəyi, Xəzər dənizinin ən böyük limanı Akar altun, neftin xəzinəsi, Azəri Türklüyünün qəlbi olan Bakı, bolşevik kommunist ruslarla, daşnaksütun ermənilərlə bunları dəstəkləyən ingilis qüvvələrinin istilasına məruz qalmışdı.

Azərbaycan və dünya millətləri tarixinə Mart hadisəsi olaraq keçən o məşum, milyonlarla Türkün haqsız olaraq qətləliamının baş verdiyi 17-31 Mart günlərindən sonra, Azərbaycanın digər şəhərlərinə kommunist-daşnak ittifaqının üstün qüvvələri hücumla başlamışdılar. Lənkəran, Quba və sonra Şamaxı kimi Azərbaycanın ən qədim mədəni şəhərlərinin sakinləri olan Azəri Türk və Müsəlmanlar da günahsız olaraq qətl edilərək evləri bu qüvvələr tərəfindən yağmalanmışdı. Bu ittifaq ingilislərdən gördüyü yardımla hücumlarını genişləndirərək, Azərbaycanın ikinci mərkəzi Gəncəni hədəf tutaraq irəliləməyə başlamışdı. Əslində bu faciəli günlərdə Daşnaksütunun təşviqatı ilə Azərbaycanın digər vilayətlərində, Qarabağ-Şuşa, Şəki, Gəncə kimi şəhərlərdə yaşayan ermənilərin olduqları şəhərlərdə Azəri Türk və Müsəlmanları hər cür hüquqsuzluqlara məruz qalırdılar. Demək olar ki, Azərbaycanın qəlbi Bakıda başlayan qırğın hər gün bir az da genişləndirilərək, Azərbaycanı ortadan qaldırmaq məqsədilə yerinə boşevik Daşnaksütun ittifaqının istila qüvvələri kaim (dayanmaq, mövcud olmaq) olacaqdı. Bu hədəf və qayə ilə zamanın kommunist Rus dövlətinin Baş vəkili Lenin, erməni Şaumyana, Böyük Hayastanı vəd edən bir səlahiyyətnaməni də imza edərək, ittifaqın dürlü mükafatını da verirdi. “Böyük Hayastan” xəritəsinə isə yalnız Azərbaycan torpaqları deyil, Türkiyənin bir çox vilayətləri və İranın bəzi torpaqları da daxil edilmişdi. Azərbaycanın istilası ilə Türkiyə hüdudlarından dənən Bakı qüvvələrinin yerini alma vəzifəsi də “Hayastan”

(Böyük Ermənistan) ordusuna verilmişdi. Anadolu Türklüyünün hərbdəki durumu da çox parlaq deyildi. Bir çox cəbhədə çarpışır və belə hərbi durumu ilə böyük güclüklərlə qarşı-qarşıya qalmış olurdu. İrənin durumu isə Azərbaycanla məşğul olacaq vəziyyətdən çox özünün də istiqlalının mühafizəsini təmin etməyəcək durumda idi.

Şimali Qafqaz və türkünstan Türk və Müsəlmanlarının durumları, Azərbaycanı düşünənlər də fayda qazanmaqdan uzaqdi. Onlar da qırmızı və ağ rus qüvvələri ilə mücadilə halında idilər. Bu əhval və şəraitdə Azərbaycan Türklərinin nə qədər çətin zorakılıqlara qarşı olmaları öz-özlüyündə anlaşılmaqdadır. Bütün bu şərtlərə rəğmənl Azərbaycan Türklərinin, bütün şəhər, qəsəbə və kəndlərdə Türklüklərinə uyğun bir şəkildə, milli qüvvələrini bir araya toplayaraq ordu qurmağa başladıkları şayanı diqqət (diqqətə layiq) görülmüşdür. Bilindiyi kimi, Azərbaycanın işğalı zamanı çarlıq Türk və Müsəlmanlardan əsgər toplamırdı. Bu etibarla rus istilasını altındaki Türk və Müsəlmanlar, əsgərlik təliminə yiyələnmədikləri kimi, hərbi alətlərlə də tanışlıqları yox idi. Üstəlik də silah daşıma qadağasına görə də heç bir silaha sahib deyildilər. Nəzərə çatdırdığım fikirlər Azərbaycanlıların böyük bir təhlükə ilə qarşı-qarşıya qaldıklarını göstərməkdədir. Əslində bu ağır şərtlər altında hummalı (enerjili) fəaliyyət göstərən Azərbaycanlıların imdadına Türk ordusunun çatdığı duyulur. İstila içində olan Azərbaycan şəhər, qəsəbə və kəndləri yeganə yardımçı qüvvə Türk ordusunu böyük həyəcanla qarşılayır. Gəncədə qərargahını quran Ənvər Paşanın qardaşı rəhmətlik Nuru Paşa istila altındaki Azərbaycan qüvvələri ilə təmas yaratdı. Gəncədə həmin vaxt ordu təlim hazırlıqları başladı. Azərbaycan gəncləri böyük inamla bu təlim verən hərbi məktəblərə keçdilər. Bu hazırlıqla birlikdə istilada olan Azərbaycan şəhərlərinin daxilindəki milli qüvvələrlə gizli əlaqələr yaradıldı. Artıq qol-qanad açan Türklük yeganə bir varlıq olaraq düşmənlə qarşı dura bildi. Türk ordusu rəhbərləri

məhvolma təhlükəsi keçirən qardaşlarına yardıma başlamışdılar. Azərbaycanlıların Türk ordusuna qarşı istisnasız sevgi təzahürləri özünü göstərirdi. **Mərhum Nuru Paşanın Gəncəyə gəlişi ərəfəsində Seyfəli kəndindən adını xatırlamadığım çox zəngin bir nəfər xalılarla döşənmiş stansiya meydanında kəsilən minlərlə qurbana iləvətən (əlavə olaraq) tək bir oğlunu qurban vermək istəməsi, bu orduya qarşı Azərbaycanlıların sevgisinin ən böyük təzahürü sayılır.** Mərhum Nuru Paşanın bu kəndli ilə danışmasının, eynən deyildiyi kimi olduğunu bu gün sağ qalanlar da xatırlayırlar. Paşa: “Nəçin oğlunuzu qurban vermək istədiniz?” – deyə soruşanda bu cavabı almışdı: “Mənim minlərcə qoyun, inək, öküzüm vardır. Bunların hamısı pulla alınır. Fəqət oğlum sevgimin ta özü, ciyərimin bir parçasıdır. Uzun düşündükdən sonra, sizlərə layiq bir qurban tapa bilmədim. Ancaq oğlumu layiq gördüm”. Bu baş verənlərdən şəhərə yayılan rəvayətlərin təsirindən mərhum paşanın və məiyyətinin (ətrafında olanların) özlərini saxlaya bilməyib ağlamaları məlumdur. Türk ordusu kiçik qardaşlarının düşmən istilasını altında inləməsinə çox dözmədi. Mərhum Mürsəl Bakının komandasında olan ordu Azərbaycanlılarla birləşmişdi. 15 Sentyabr 1918-ci ildə Bakının düşmən qüvvələrindən təmizlənərək öz sahiblərinə təslimi Azərbaycan milli tarixinin ən qiymətli səhifəsini təşkil etmişdir.

Azəri Türkləri 15 Sentyabrı daim şükranlıqla (minnətdarlıqla) anacaq. Azərbaycanın müstəqil dövlət halında quruluşu heç şübhəsiz 15 Sentyabr ilə çox yaxından əlaqəlidir. Azərbaycanda qurulan Cumhuriyyət hökuməti, Azərbaycanlıların şükran və minnət hissələrini ifadə edən Məhmətçik Abidəsini ilkin olaraq Bakının Çənbərə kəndində qurmuşdur. Bu və Gəncədə Şah Abbas məscidinin önündəki parkda qurulan Məhmətçik Abidəsi, Məhmətciyin sevə-sevə qardaşları üçün axıtdığı qanın əbədi xatirəsi olaraq azərbaycanlıların qəlblərinə naxış edilən bir xatirədir. Bunu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Türk ordusu

Azərbaycana heç bir zaman istila məqsədi ilə girməmiş, tamam bir qardaş yardımını olaraq, Azərbaycan türklərini bolşevik-daşnaksütyun ittifaqının zülm və işgəncələrindən qurtarmış və Milli Hökumətin qurtularaq azad günlərə qovuşmasından sonra geri çəkilməmişdir. 15 Sentyabr xüsusiyyətləri ilə Azərbaycanlıların unutmaları mümkün olmayan bir gündür. **Bu gün Türkiyə demokratiya cəbhəsində aldığı mövqe və kommunizmə qarşı qoyduğu qanuni məmnuniyyətlə Azərbaycan Türkləri ilə eyni fikir birliyinə sahib olduğunu göstərməkdədir. Türkiyə Cumhuriyyətinin qüvvətlənməsi, onun cəhanşümul həmlələrə varması Azərbaycan türklərini ən az Anadolu Türkü qədər məmnun etməkdədir. Tanrı Türkiyə Cumhuriyyətini yer üzündə payidar və müvəffəqiyyətini daim qılsın. Azərbaycanlılara da 15 Sentyabr Abidəsini yenidən Bakıda inşa etmək fürsətini bəxş etsin və istiqlala qovuşmasını nəsb etsin (29, s. 1-2).**

“Mücahid”, sentyabr 1957, yıl 3, sayı 10.

**Nağı Şeyxzamanlı
(1883-1967)**

Tanınmış dövlət xadimi olan Nağı Şeyxzamanlı 1883-cü ildə Gəncədə anadan olub. “Difai” və “Türk Ədəmi-Mərkəziyyət” partiyalarının fəallarından olub. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Təhlükəsizlik orqanında “Əksinqilab ilə mübarizə” təşkilatına başçılıq edib. 1920-ci ilin 27 Aprel işğalından sonra Türkiyəyə gedib. Türkiyədə o, bir çox maraqlı kitab və məqalələr yazıb və nəşr etdirib. Nağı Şeyxzamanlı 1967-ci ildə vəfat edib.

TÜRKİYƏNİN YARDIMINI TƏMİN ETMƏK

Azərbaycanın qəlbi və mərkəzi Bakı rus və erməni əsgərlərinin işğalı altında idi. Bakını düşməndən təmizləmək lazım idi. Ancaq bu, xalq qüvvələri ilə başa gələcək iş deyildi.

Vəziyyətə bir çarə axtaran Milli Komitə Gəncədə bir toplantı keçirdi. Toplantıya Milli Komitə üzvlərindən başqa şəhərin adlı-sanlı üzvləri də dəvət edilmişdilər. Bu tarixi toplantını açan **Nəsib bəy** vəziyyəti izah etdikdən sonra nitqini bu cümlələrlə bitirdi: “Xalqın içindən toplanmış xalq qüvvələrinin gördüyü işlər xalqın gözünün qabağında cərəyan etmişdi. Hər hərəkətimiz zəfərlə nəticələnmişdi. Ancaq bu qəhrəman hərəkətlər nəticəni əldə etməkdən çox uzaqdır. **Bu dəfə Azərbaycanın mərkəzi Bakı düşməndən təmizlənməlidir.** Əslində başsız bədən olmaz və yaşaya bilməz. Gerçək olaraq böyük bir yardıma ehtiyacı vardır və bu yardımı da bizə ancaq Osmanlı İmperiyası edə bilər. Burada Osmanlı İmperiyasına bir səlahiyyətli nümayəndə heyətinin göndərilməsini və hərbi yardım istənilməsini qərara alaq”. Nəsib bəyin bu sözləri sürəkli alqışlarla qarşılandı. Bu təşəbbüsün nəticəsinin müsbət olacağına bütün toplantı iştirakçıları inanmışdılar. Osmanlı İmperiyasına nümayəndə göndərilməsi üçün Milli Komitəyə tam səlahiyyət verildi. Ertəsi gün Milli Komitə rəisi mərhum Nəsib bəy məni yanına çağırırdı. Nəsib bəy məni Milli Komitə binasındakı otağında qəbul etdi və sözü belə başladı: “Nağı, bilirsən ki, böyük toplantı Osmanlı Dövlətinə bir nümayəndə heyəti göndərmək üçün tam səlahiyyət verdi. Bu ağır və təhlükəli vəziyyəti səndən başqa heç kəsə tapşıra bilmərəm. Hər tərəfdə anarxiyadır və cəbhələr rus əsgərləri ilə doludur. Hərəkət etdiyim andan etibarən səndən heç bir şəkildə xəbər ala

bilməyəcəyik. Sağ qalıb-qalmayacağın haqqında da heç nə bilməyəcəyəm. Ancaq sənə güvənirəm və düşməyə asanlıqla baş verməyəcəyinə inanıram. **Hüsaməddin bəy də çoxdandır ki, Türkiyəyə getmək istəyirdi.** Mən isə ona mane olurdum. Onunla bir xeyli söhbət etdim və razı qaldım. Hüsaməddin bəy də sənənlə gedəcək.

... Hüsaməddin bəylə mən stansiyaya gəldik. Səfərimiz gizli olduğundan heç kim bizi yola salmağa gəlməmişdi. 1918-ci ilin yanvar ayı idi. Dostlarımızı, xalqımızı, ölkəmizi təhlükələr içərisində qoyub qatara mindik və Tiflisə yola düşdük. Sabah səhər saat 8-də Tiflisə çatdıq və Xeyriyyə Cəmiyyətinə getdik. Cəmiyyətin rəisi doktor Xosrov bəylə görüşüb məqsədimizi bildirdik. Bizə Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü olmağımıza dair sənəd verdi. Artıq bizim bu vəsiqələrdə bütün Qafqaz cəbhəsini dolaşmaq səlahiyyətimiz vardı. Vəsiqələri aldıqdan sonra Xosrov bəylə vidalaşdıq Batuma hərəkət etmək üçün stansiyaya gəldik. Ancaq nə bilet almaq, nə də Batuma getmək imkanı var idi. Çünki, rus əsgərləri üçün Azərbaycan yolu ilə Rusiyaya getmək təhlükəli olduğundan Batum yolu ilə getməkdə idilər. Batuma hərəkət edən qatarlara mülki şəxslərin minməsinə icazə verilmirdi. Belə çətin bir vəziyyət qarşısında qohumum Kazımı axtardım. Kazım dəmiryol müfəttişi idi və Tiflisdə Azərbaycan xalqını təmsil edirdi. Vəziyyəti ona anlatdım. Kazım getdi və bir saatdan sonra gəldi. Bizə gülə-gülə: “Sizin üçün qatara kiçik bir vaqon qoşdurdu. Mən də sizinlə bərabər Batuma qədər gedəcəyəm. Ancaq stansiyalarda pəncərələrin qabağında oturmağın. Qatar hərəkət etdikdən sonra pəncərə önündə otura bilərsiniz. Vaqon və özümün işim üçün Batuma gedirəm deyə ala bildim” – dedi. Yolboyundakı stansiyalarda qatar durunca biz vaqonun içərisində bardaş qurub oturduq. Beləliklə, çox rahat şəkildə Batuma gəlib çatdıq.

Batumda da rus əsgərlərinin əlindən tərpənmək olmurdu. Qatarla gələn rus əsgərləri gəmilərin azlığından günlərlə Batumda qalmalı olurdular. Şəhər anarxiya içində idi və

küçələrdə rus əsgərləri veyil-veyil gəzirdilər. Azacıq şübhələndikləri əsgərin zabit olub-olmadığını yoxlayırdılar. Zabitlər də qorxularından əsgər paltarı geyinmişdilər. Biz çox çətinliklə bunların arasından keçərək bir mehmanxanaya girə bildik. Əşyalarımızı bir otaqda yerləşdirib bayıra çıxdıq və bir yeməxanaya gedərək yemək yedik. Mehmanxanaya dönərkən mehmanxana sahibi işıqları yandırmağı məsləhət gördü və işığı yanmayan otaqların rus əsgərləri tərəfindən alınma biləcəyini söylədi. Mehmanxana sahibinə sabah səhər yeməyinə pul verdik və təzədən yatdıq. Sabah səhər yemək yeyərkən qapı döyüldü və içəri 7-8 nəfər rus əsgəri girdi və zabit axtarıqlarını söylədilər. Hüsaməddin bəyin əynindəki dəri pencəyin çiyində tapança yeri axtardılar. Daha sonra axtarıqlarını tapa bilməyib çıxıb getdilər. Biz Kazımı Tiflisə qayıtmaq üçün stansiyaya qoyub Batum Xeyriyyə Cəmiyyətinin sədri doktor Mahmud bəyin yanına getdik. Məqsədimizi anladıqdan sonra bizi təhlükəsiz bir yolla Türkiyəyə keçirmələrini xahiş etdik. Sonra birlikdə doktorun evinə gəldik. Evdə Tiflisdə nəşr olunan “Molla Nəsrəddin” jurnalının mühərrirlərindən Axıskalı Ömər Faiq bəylə görüşüb tanış olduq. Doktor onun da Türkiyəyə getmək istədiyini bizə əvvəl söyləmişdi. Biz doktorun evində çay içib söhbət edərkən, qapının zəngi çalındı və içəri bir şəxs girdi. Doktorun hörmətlə qarşılayıb bizə də təqdim etdiyi bu şəxs əslən Qiresinli olub, Batumda tütün ticarəti edirmiş. Adı Bünyadoğlu idi. Doktor bizi Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvləri kimi təqdim etdi. Bünyadoğlu doktora: “Mahmud bəy, Sizdən xahişə gəldim. Bəlkə Siz də eşitmiziniz. Trabzon tərəfindəki Rum kəndlərinə hücum edirlər. Rumlar da mallarını, kəndlərini buraxıb Trabzona doğru qaçırlar. Biz bu vəziyyəti Tiflisdə olan rus hərbi komendantına da bildirdik.

Trabzona bir nümayəndə heyəti göndərərək təhqiqat aparıb nəticəni də onlara bildirəcəyik. Göndərəcəyimiz bu heyətə Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvlərindən iki nəfərin də daxil

edilməsini təmin etməyinizi xahiş edəcəyəm” – dedi. Bundan sonra doktor Mahmud bəy bizim üzümüzə baxdı və biz də “bəli, Mahmud bəy, əgər əmr etsəniz, gedərik” – dedi. Bünyadoğlu Tiflisdə Xeyriyyə Cəmiyyətindən aldığımız vəsiqələrin nömrələrini və adlarımızı dəftərinə qeyd edərək, ertəsi gün Trabzona gedəcək gəmi ilə hərəkət edəcəyimizi söylədi.

Gəmimiz Trabzon limanına yanaşıb dayandı. Limanda bizi qarşılayan rumlarla birlikdə Mitropolitxanaya getdik. Rumlarla dolu olan Mitropolitxanada bizi bir salona gətirdilər. İçəridə rumların adlı-sanlı şəxslərindən 30-40 nəfər var idi. Mitropolit bizim rus dilində bilmədiyimiz üzündən türkcə danışacağını söylədikdən sonra sözü vəkil olduğunu anladığımız bir ruma verdi. Vəkil çıxışında bu sözləri söylədi: “Möhtərəm qonaqlarımız, siz Trabzona gec gəldiniz və rum xalqının pərişan halını görmədiniz. Vəziyyəti sizə anladım. Sabah xalqının laz çeteçilərindən nə çəkdiqlərini öz gözlərinizlə görəcəksiniz. Gördükdən və müəyyən qənaətə gəldikdən sonra birlikdə bir raport hazırlayıb və imzalayıb Qafqaz Seyminə bildirək” – dedi. Vəkildən söz alıb danışan şəxs **“Əfəndilər, bu torpaqlar Osmanlı dövlətinə aiddir. Ruslar bu torpaqları işğal etmişdilər və indi də çəkilib getdiqlərinə görə Türklərin bu yerləri geri almağa haqları vardır.** Ancaq rum kəndlərinə girənlər Osmanlı hərbi qüvvələri deyil, çeteçilərdir. Tərədilən bütün vəhşilikləri çeteçilər edirlər. Türklər heç bir zaman kəndlərə girib deyilən vəhşilikləri etməzlər, buna inanırıq” – dedi. Bu şəxsdən sonra mən söz alaraq, Rusiyada baş verən inqilabdan bəhs etdim və sözlərimə davamla “Rusiyada bu gün anarxiya hökm sürməkdədir. Hərbi və mülki idarələr dağılmışdır. Rusiyanın heç bir tərəfi mərkəzi hökumətə tabe olmur, sosialist cərəyanlar bir-biri ilə çarpışmaqdadır. **Rusiyada yaşayan qeyri-rus millətlər də mərkəzdən ayrılıb müstəqil dövlət qurmaq ərəfəsindədirlər. Məncə tədqiqatımızı başa vurduqdan sonra Osmanlı dövləti və ordusu ilə də görüşməliyik.** Onlara bir heyət göndərərək vəziyyəti onlara

da anlatmalıyıq” – dedim. Sözlərim oradakıların heç birinin xoşuna gəlməmişdi. Hələ Ellen komitəsinin rəisi Nikola əfəndi çox hiddətli bir şəkildə çıxış etdi və mənə: “Əfəndi, Osmanlı dövləti və ordusu ilə əlaqə saxlamağa səlahiyyətimiz yoxdur. Biz ancaq Tiflis “Krayevoysiyez”in istədiyi raportu verməliyik. Hələlik siz sabaha qədər istirahət edin. Sabah sizə rum kənd və kəndlilərinin halını göstərəcəyik” – dedi. Nikola əfəndinin çıxışından sonra iclas bitdi. Biz içəridə 4 nəfər qaldıq: Mitropolit, Hüsaməddin bəy və mən. Mitropolit ruma tərəf dönərək bizim istirahətimizin təmini ilə məşğul olmasını və ertəsi gün səhər tezdən də bizimlə birgə olmasını tapşırırdı. Rumun bayıra çıxmasından sonra Mitropolit bizə: “Əfəndilər, mən Almaniyada təhsil aldım. Həm almanların, həm də türklərin dostuyam. Eyni zamanda türk orduları komandanı Vəhip Paşa ilə də xoş münasibətdəyəm. Dünən ondan bir məktub aldım. Rusların qoyub getdikləri ərzaq və sairələrin mühafizə edilməsini xahiş edir. Ancaq siyasi vəziyyət bambaşqadır. Erməni mücahidi Tqranyan buraya 400 nəfər dəstəsi ilə gələrək bizim rum gənc-ləri ilə anlaşıaraq Trabzon ətrafındakı bütün Türk kəndlərini dağıdıb, bütün xalqını da məhv etmək istəyirlər. Onlar bununla da mərkəzi Trabzon olan rumların Pontus hökuməti qurmalarını təmin edəcəklər. Bu səbəbləri də sizin Osmanlı hökuməti ilə əlaqə yaratma və nümayəndə heyəti göndərmə təklifiniz xoş qarşılandı”. Mitropolit daha sonra Vəhip Paşanın göndərmiş olduğu məktubu bizə göndərdi. Məktubu oxuyan Hüsaməddin bəy Vəhip Paşanı tanıdığını, hələ hərbi məktəbdə müdir olduğu zaman ona yavərlik etdiyini söylədi. Bundan sonra biz mitropolitə “Sabah vəzifəmizi yerinə yetirəcəyik, ancaq sonra geri qayıtmayacağıq. Əslində Türkiyəyə getmək istəyirik” – dedi və bizə kömək etməyi xahiş etdik. Ayrıca olaraq İstanbulda Osmanlı hökumətinə onun Türkləri himayə etdiyini və bizə yardım göstərdiyini söyləyəcəyimizi də bildirdik. Daha sonra mitropolitlə vidalaşaraq ayrıldıq. Gecə saat 10-da qaranlıq və tənha Trabzon küçələrində addımlayırıq.

Trabzonda bizdən əvvəl Batumdan gəlmiş mühərrir Ömər Faiq bəylə görüşdük. Daha sonra nahiyə müdiri vasitəsi ilə bir motorlu qayıq istədik. Qiresun valisi motorlu qayığın sabah səhər Tireboluda olacağını bildirdi. O gecəni Tireboluda keçirdik. Ertəsi gün səhər tezdən qalxaraq hazırlaşdıq. Ömər Faiq, mən və Hüsaməddin bəy Tirebolu limanına endik və motorlu qayığı gözləməyə başladıq. Hər üçümüz də sevinc içində gah söhbət edir, gah da dərin düşüncələrə qərq olurduq. Bir ara mən yuxulu kimi öz-özümlə danışmağa başladım: **Əgər Türkiyənin yardımını almağa müvəffəq olsaq, istiqlalımızı elan edər və müstəqil olarıq. Beləliklə, dünyada ikinci bir Türkiyə yaranmış olar**". Mən hələ sözlərimi bitirməmiş Ömər Faiq bomba kimi partladı: "Sən nə söyləyirsən? Sarıqamışda on minlərlə şəhid verən Türkiyə Qafqazı işğal etməyincə sizə necə istiqlal verəcək, hə". O, belə bağırır, həm də məni hədələyirdi: "Sən Osmanlı dövlətinin rəhbərləri ilə görüşəcək və fikrini anladacaqsan ha. Sən zindanlarda çürüyəcəksən". Bu sözlərdən sonra Ömər Faiq çıxıb getdi. Bu hadisədən üzülen Hüsaməddin bəy mənə: "Mən hökumətin İstiqlal haqqındakı fikrini bilirəm. Ancaq sən Azərbaycan ziyalılarının fikrini söyləyirsən. Bu fikir və istək yalnız sənə aid deyil ki. Mən də hökumətə raport verəcəyəm və Azərbaycanda görüşdüyüm bütün ziyalıların hamısının eyni fikirdə olduqlarını raportumda göstərəcəyəm" – dedi. Bir neçə saat sonra Ömər Faiq qəsəbədən qayıtdı və yanımıza gəldi. Ancaq danışmırdıq. Bu zaman uzaqdan motorun səsini eşitdik. Bir az sonra motorlu qayıq gələrək körpüyə yanaşdı və bizi götürdü. Motorlu qayıqda Ömər Faiqlə üzbəüz oturduq. Qiresuna çatarkən hökumət nümayəndələri, xalq və məktəb tələbələri bizi qarşıladılar. Qiresunun Bələdiyyə rəisi də bizə bir ziyafət verdi. Ertəsi gün hazırladıqları atlarla yola çıxdıq və at belində keçən bir neçə günlük yolçuluqdan sonra da Qafqaz cəbhəsi gərargahının yerləşdiyi Suşəhərinə yaxınlaşdıq. Onlarla birlikdə ordu qərargahına gəldik. Bu zaman mənim sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Birnəfəsə ordu

komandanına söyləyəcəklərimi düşünürdüm. İlk öncə Qafqazda rus ordu qüvvələrinin, rus çar idarə-üsulunun qalmadığını bildirəcəyəm. Nə qədər məmnun olacaqlarını düşündükcə sevincim bir neçə qat da artırdı. **Nəhayət ,növbə ordu komandanı Vəhip Paşa ilə görüşəcəyimizə gəldi. Paşanın duruşu, baxışı, çevikliyi, əzəməti və ədası məni məftun edirdi. Vəhip Paşa danışmağa başladı.** O, danışır, mən dinləyirdim. Ancaq dinlədikcə də sevincim yox olur və qulaqlarıma inanmırdım. Kefimin pozulmasına əhəmiyyət vermirəm. Həyatımda kim bu sözləri mənə söyləməyə cəsarət edə bilərdi. Əziz oxucularım, anladanda siz də təəccüblənəcəksiniz. **Vəhip Paşa: “Mən bir neçə ildir Qafqaz cəbhəsi komandanıyam. Qafqazlıları tədqiq edib öyrəndim. Siz qafqazlılar da, biz albaniyalılar kimi təmizliyi sevirsiniz. Bu pis Türk nəfərlərini həm də bu görkəmdə Qafqaza göndərə bilmərəm” – deyir.** Məni elə bil ildırım vurdu. Heç bir cavab vermədim. Alban – bu söz mənə o qədər də yad deyil. Ancaq yer üzündə alban deyilən bir millətin varlığından xəbərdar deyiləm. Çünki rus məktəbində oxumuşdum. Osmanlı tarixi də qısa olaraq keçilirdi. Kiçik bir millət olan albanlardan isə bəhs olunmamışdı. Ancaq Balkan müharibəsini izlədiyimdən müharibə əsnasında İşkodrada Əsəd Paşa adlı bir diviziya komandiri olan albanın Osmanlı dövlətinə qarşı üsyan etdiyini rus qəzetlərində oxumuşdum.

Mən Vəhip Paşa ilə görüşərkən Ömər Faiq də yanımda idi. Vəhip Paşa Hüsaməddin bəylə ayrıca görüşmüşdü. Ertəsi gün hərəkət edəcəyimiz zaman Hüsaməddin bəyin Paşa tərəfindən saxlanıldığını öyrəndik. Hüsaməddin bəylə bir xeyli müddət görüşə bilmədik. Görüşərkən bir-birimizə sarılaraq öpüşdük. Hüsaməddin bəyə dərdimi danışmaq üçün fürsət tapa bilmədim. Ömər Faiqlə isə danışmırdıq. Ancaq hərəkətlərindən onun da bu işə mənim qədər sıxıldığını anlayırdım. Vəhip Paşa Baş komandan olan Ənvər Paşadan bizi bir an əvvəl İstanbula yola salmaq əmri almışdı. Bizi araba ilə Sivasa, oradan da avtomobillə Uluqışlaya qatara çatdırdılar. Yol uzununu biz iki yolçu bir-

birimizə nifrət edirdik. İki küsmüş məmur kimi rəsmi danışırıdık. Ancaq hər ikimiz də bizimlə təmasda olanlara bu incikliyimizi hiss etdirmirdik. Qatarlar kömür olmadığından odunla işləyirdi. Bu da onların sürətinin zəif olmasına səbəb olurdu.

Uluqışlaqdan Konyaya getdik. Konya stansiyasında bizi vali və “İttihad və Tərəqqi”nin məşhur şəxslərindən olan Müəmmar bəy qarşıladı. Bizi şəhərə apararaq gözdirdilər. Həzrəti Mövlananı ziyarət etdik. Məktəbləri dolaşdıq. Bələdiyyə rəisi bizə bir ziyafət verdi. Daha sonra bizi stansiyaya qədər ötürdülər.

Konyadan qatarla Karahısara gəldik. Qatar dayandı, günəşli bir gün idi. Karahısar şəhərinin mənzərəsi mənə çox cəlb etdi. Yolumuza davam edərək, şəklini gördüyümüz, özünün həsrətini çəkdiyimiz İstanbula – Heydər Paşa stansiyasına gəldik. Mən İstanbulu ilk dəfə görürdüm. Ömər Faiq isə İstanbulda olmuş və hər tərəfini yaxşı tanıyırdı. Qatar dayandı. Ömər Faiq və mən qatardan düşüb körpüyə endik. O, ildırım sürəti ilə iki bilet aldı və gəmiyə mindi və o biri tərəfə keçib körpüyə çıxdıq. Sonra bir faytona minərək “Meserret” mehmanxanasına gəldik. Kiçik əl çantalarımızı mehmanxanada qoyaraq bazara getdik. Mehmanxanaya gələndə artıq bizi ümumi işlər müdirinin müavini Əsəd bəy (səbiq Amasiya vəkili) gözləyirdi. O, bizə “Əfəndim, biz Sizi paşada qarşılamağa getdik, ancaq sizi tapa bilmədik. Bu mehmanxanada olduğunuzu öyrənərək dalınızca gəldik. Sizin üçün “Para Palass” mehmanxanasında otaq hazırlanmışdır, oraya gedəcəyik” – dedi. Onunla birgə “Para Palass” mehmanxanasına getdik. Əsəd bəy bizə, axşam saat beşdə bizi Babi Alidə Baş nazir həzrətləri ilə görüşdürmək üçün gəlib aparacağını söylədi və getdi. Saat hələ iki idi. Ömər Faiqlə danışmadığımdan bizə ayrılan otaqda dərin düşüncələrə dalıram: “Demək saat beşdə Tələt Paşa ilə görüşərək vəzifəmi yerinə yetirəcəyəm. Mənim üçün heç bir maneə yox idi”. Ömər Faiq qəzet oxuyurdu. Saat dördün yarısı. Vaxt yaxınlaşır. Mən

yerimdən qalxaraq Ömər Faiq bəyə yaxınlaşıb: “Faiq bəy, bir az sonra sizinlə birlikdə Osmanlı dövlətinin baş naziri ilə görüşməyə gedəcəyik. Bilirsiniz ki, sizin vətəniniz Axıskadır. Sizinlə bizim aramızda Gürcüstan vardır. Gərək Gürcüstandan o tərəfə keçməyəsınız. Ora Azərbaycandır və sizin ölkənizlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Ora haqqında söz söyləmək yalnız mənim səlahiyyətim daxilindədir. Bir-birimizi başa düşməməyimizə burada son qoyaq. Mənim söyləyəcəyim sözlərin məsuliyyəti mənə aiddir” – deyirəm. Ömər Faiq bu sözlərimə heç bir cavab vermir. Daha sonra Əsəd bəylə birlikdə Babi Aliyə gəlirik və düz saat beşdə də **Tələt Paşanın kabinetinə giririk. Sevincim və həyəcanım bir-birinə qarışmışdı. Kabinet böyük bir otaqdan ibarətdir. Baş tərəfdə böyük bir masa vardı. Tələt Paşa masanın arxasında oturmuşdu. Sağ tərəfində Ənvər Paşa, sol tərəfində isə Xəlil bəy (Məntəşə) oturmuşdu. Masanın qabağında iki boş stul var idi. Biz masaya yaxınlaşıb görüşür və otururuq. Mən etimadnaməni çıxarıb Tələt Paşaya verdim. Aldı oxudu və möhürdəki ayulduzun gözəlliyindən çox məmnun qalaraq etimadnaməni Ənvər Paşaya və Xəlil bəyə göstərərək “möhürdəki ayulduzun gözəlliyinə baxın” – dedi. Mən sözə başladım. “Əziz paşalarım, Azərbaycan xalqı 100 ildir rus hakimiyyətinin zülmü altında inləməkdə idi. Qafqaz Rusiya tərəfindən işğal olunarkən səkkiz xanlığın xalqı olan Azərilər, yəni dini bir, adət və ənənələri bir olan millətimiz Türk millətidir. Millətimiz rus hakimiyyətinə qarşı gecəli-gündüzlü hər fədakarlığa qatlaşaraq çalışdı. Bu çalışmanın rus çarlığının devrilməsində böyük rolu olmuşdur. Qafqazda başsız qalan rus ordusu pərişan halda idi. Millətimizin silahlı qüvvələrinin hücumuna, təzyiqinə dözə bilmədilər. Onlar az bir vaxtda silahlarını ataraq çəkildilər. Azərbaycanın hər tərəfində xalqı idarə edə biləcək milli komitələr quruldu. Artıq anarxiyadan heç bir əsər-əlamət qalmadı. Ancaq bu gün üçün yaxşı olan bu vəziyyət sabah təhlükəlidir. İqtisadiyyatımız, ictimai vəziyyəti-**

miz, imanımız, mədəniyyətimiz hər sahədə rus millətindən qat-qat üstün olduğu halda Azəri türklərinin istiqbalı qaranlıq görünür. Müstəqil yaşamağa öyrənmiş millətimizin böyük bir nöqsanı vardır. Xalqımızın vaxtı ilə hərbi təlim və tərbiyədən məhrum edilməsi və rus çarı Dəli Pyotrun vəsiyyətnaməsi gərəyincə İran və Türkiyə, Rusiya himayəsi və nüfuzu altına keçmədən Qafqazdan əsgər alınmasını əmr etməsi bu əksikliyi doğurmuşdur. Azərbaycan xalqı sizdən yardım gözləyir. Siz qardaş əlinizi bizə uzadaraq yardım edin. Müstəqil olaq. Siz bizi çəkib özümüzlə qatmaq istəyənsiz, biz buna razı ola bilmərik. (Bu zaman mərhum Tələt Paşa salondakılara “baxın ilhamı nə gözəl Türkcə anladır” – dedi). Bizə böyük hərbi qüvvə göndərməyin. Bizə hərbi mütəxəssis və çavuş kadrları göndərin. Bizdə az bir zamanda böyük hərbi qüvvə qurmağın imkanı vardır. Türk olduğumuz üçün istənilən qüvvə qarşımızda mövcuddur. Xalqımızın milli qüvvətinə güvənərək az bir zamanda rusları torpağımızdan təmizləyib ata bildik. “Mən sözümlü bitirmişdim. Tələt Paşa Xəlil bəyə baxaraq “Afərin Xəlil bəy” – dedi və bizə tərəf dönərək “Əfəndim, dünən firqə mərkəzində bu məsələni müzakirə edirdim. Xəlil bəy nəyin bahasına olursa-olsun hər fədakarlığa qatlaşıb, Qafqazda bir İslam dövləti qurmamız fikrini müdafiə edirdi. (Mən dərhal sözü qarışdım: Bəli, biz islamıq, ancaq Türk olduğumuzdan Milli Türk hökuməti qurulmasını düşünürük və istəyirik” – dedim). Bu vəziyyətdə çox məmnun olduq və “inşallah edəcəyik” – dedik.

Danışdıqlarımızın rəsmi hissəsi bitmişdi. Mən Birinci Dünyaya müharibəsinin ilk illərində rus mətbuatının “Osmanlı dövlətinə ən ağır zərbəni ingilis ordusundakı müsəlmanlar, xüsusilə də ərəblər vurur” – deyər yazdığını söylədim və “Bu gün qardaşlarımızın içində Türk Məhmətciyini nişan olaraq canına qıyan bir kəs varmı?” – deyər soruşdum. Bu suala Tələt Paşa belə cavab verdi: “Mən ərəblərin millətçi liderləri ilə bu məsələni müzakirə etdim və onları ərəb millətinin ingilislər tərəfində

olmamasını razı saldım”. Sözə Ənvər Paşa qarışdı. “Bunlardan başqa ingilislər ərəblərə müharibənin sonunda xilafəti bizdən alıb ərəblərə verəcəklərini vəd etmişlər. Mən: “Paşam, xilafəti də onlara verəydiniz” – dedim. Ancaq bu sözlərə Ənvər Paşanın çox hirsələndiyini hiss etdim. Üzü qızardı və əsəbi bir səslə: “Ola bilməz, son nəfərin Xəlifə həzrətlərinin yanında şahid olması gərək” cavabını verdi. Artıq söhbətimiz bitmişdi. Bu zaman Ömər Faiq “Paşam, mən qəzetçiyəm. Azərbaycan mətbuatında çox çalışmışam. Azərbaycan xalqı Türklüklərini qəti dərk etmiş bir millətdir. İstiqlala layiqdirlər. Güclü bir ədəbiyyata malikdirlər. Ancaq mənim xahişim budur ki, bizim qəzamız Axıska düz Türkiyənin sərhəddindədir. Oranın Sizə ilhaq olunmasını istəyirəm – dedi. Tələt Paşa: “Əmin olun, Paşa həzrətləri bu arzunuzun yerinə yetirər. Sabah təşkilatı qurmağa başlayacağıq” – dedi. Əziz oxucularım, bunu da əlavə edirəm ki, Osmanlı dövləti rəhbərliyi ilə görüşən zaman mən bir dövlətin səlahiyyətli vəkili deyildim. Danışığımızda heç bir etiket yox idi. Böyük Türk Millətinin bir qolu olan Azəri Türkləri öz qüvvələrinə dayanaraq əsarət zəncirini qırılmışlar, vətənlərini düşməndən təmizləmişlər. İndi də bir övladını böyük qardaşları olan Osmanlı İmperatorluğu rəhbərliyinin yanına göndərmişdilər. **Bu görüş və anlaşma iki qardaşın dərdləşməsi idi.**

Qaldığımız mehmanxanaya gəldik. Sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Ömər Faiqlə göz yaşları içində öpüşdük. Ömər Faiq lap düz yerində məni dəstəkləmişdi. Ertəsi gün Hərbi nazirliyə dəvət edildim. Nazirlikdə cənab Yavər Kazım bəylə (Kazım Orba) ilə görüşdük. Digər yavərlər ilə də tanış oldum. Cənab yavər Kazım bəy məni Umur Şərqiyyə Ali Başhamba ilə tanış etdi. Yarım saatdan sonra məni Ənvər Paşanın kabinetinə gətirdilər. Ənvər Paşa məni gülə-gülə qarşılayıb qarşısında oturtdu və “dünən verdiyiniz məlumat məni çox sevindirdi. Sevincim və nəşəm hələ davam etməkdədir. Hərbi təlim-tərbiyə görməmiş xalq qüvvələri nə müdhiş varlıq, nə yenilməz qüvvə imiş” – dedi. Mən də dərhəl: **“Bəli, Paşam, o xariqəni**

yaradan Türk millətidir. Paşam, mənim verdiyim izahat Azəri türkləri haqqındadır. Rusiyada 35 milyon Türk-müsəlman yaşamaqdadır. Bunlar Türkünstan, İdil-Ural, Krım, Şimali Qafqaz və digər yerlərdə yaşamaqdadırlar. Bu saydığım Türk xalqları hər tərəfdə öz torpaqlarından rusları qovmuşdular. Artıq bu yerlərdə rus hərbi qüvvələri deyilən heç bir şey qalmamışdır. Ancaq təəssüf ki, əsil rus milləti 80 milyondur. Günün birində bu millət özünü ələ alacaq və ətrafını hədələməyə başlayacaqdır. Bizim təşvişimiz bu gün üçün deyil, sabah üçündür” – cavabını verdim. Ənvər Paşa: “Bilirsinizmi ki, rus çarı devrildikdən sonra hakimiyyətə gələn Kerenski müharibəni qələbəyə qədər davam etdirəcəyini bütün dünyaya elan edərək həm bizi, həm də almanları narahat etmişdir. Çar üsul-idarəsinin çürük olduğunu almanlar və biz bilirdik. Halbuki, Kerenski idarə etdiyi hökumətə deyil, 80 milyon rusa arxalanırdı” – dedi. Paşa daha sonra mənə Qafqaz İslam Ordusunun yaradılmağa başladığını və yüksək rütbəli zabitlərlə təmin olunacağını, bunun üçün bir komissiya qurulduğunu anlattı və “Sizin də komissiyada olmağınızı uyğun saydım. İndi isə sizə gələcək Qafqaz İslam Ordusu komandanı şahzadə Fərrux ilə tanış edəcəyəm” – dedi. İçəriyə gənc bir zabit girdi. Ənvər Paşa bizi tanış etdi. Sonra birlikdə yavərin otağına keçdik. Orada da bir az söhbət etdikdən sonra ayrıldıq. Şahzadə ilə bir daha görüşə bilmədim. Daha sonra Ömər Faiqlə Məclisi-Məbusana (Deputatlar məclisi – C. Q., M. Ə.) getdik. Orada məclis rəisi Hacı Adil bəylə tanış olduq. Axşam “Para Palass” mehmanxanasında hökumətin senzür idarəsi ilə mətbuatın anlaşması məqsədi ilə hökumət tərəfindən veriləcək axşam yeməyinə dəvət edilmişdik. Hacı Adil məndən məclis barədə fikrimi soruşdu. Mən də “Bəy, əfəndi Məclisində 24 çalmalı saydım. Onların burada nə işi var” – deyərək soruşdum. Hacı Adil bəy “İndi çox yaxşı vəziyyətdədir. İlk məclisimizdə 24 çalmasız tapa bilməzsiniz” – dedi. Sonra mənə Qafqaz haqqında suallar verdi. Cavablarımı bildiyim qədər verdim. Ən

axırda isə Bakı milyoneri, xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağını soruşdu: ona Hacı haqqında bildiklərimi anlatdım (Təfsilatı Ankarada nəşr edilən “Azərbaycan” dərgisində verilmişdir).

Bu zamanlar hər gün kurulacaq ordu ilə əlaqədar komissiyanın işində yaxından iştirak edərək müraciət edənləri yoxlamadan keçirdikdən sonra qeydə alırdıq. Ancaq görüşdüyüm siyasi xadimlərdən “İttihad və Tərəqqi” Partiyasının mərkəzi qərargahında yalnız Tələt, Ənvər və Camal paşaların Türk ordusunun Qafqaza getmələrini istədiklərini, digərlərinin isə buna razı olmadıqlarını öyrəndim. **Mən demək olar ki, hər gün Ənvər Paşa ilə görüşürdüm. Mən görüşümüzün birində özümü topladım və Ənvər Paşanın mənim xatirimi istədiyindən istifadə edərək dedim: “Paşam, Sizinlə açıq danışmaq istəyirəm. Biz Qafqaz Türkləri iki qüvvəyə inanırıq. Yuxarıda Allah, aşağıda Ənvər Paşa. Eşitdiyimə görə Sizin Nuru adlı bir qardaşınız var. Sizdən xahiş edirəm. Qafqaza gedəcək hərbi qüvvənin başına Nuru Paşanı təyin edin. Paşam, ölkəmiz dünyanın ən zəngin yerlərindən biridir. Qocaman div olan Rusiyanı qudurdan, sağa-sola hücum etdirən Bakı neftidir. Bu neftin 70%-i biz Azəri Türklərinindir. Xalqı zəhmətkeş və çalışqandır. Eyni zamanda olduqca qəhrəmandır. Bir də paşam, Sizin Qafqaza gedəcək hərbi qüvvələrə komandan təyin etdiyiniz şahzadəni hər axşam “Para Palass” mehmanxanasının salonunda içki içib, rəqs etdiyini görürəm. Qafqazda belə hərəkətləri xoşlamırlar”. Ənvər Paşa məndən: “Hacı bəy, sizin orada içki içmirlərmi?” – deyə soruşdu. Mən isə bu suala: “İçirlər Paşam, ancaq pivə kimi zəif alkoqollu içki olan şərab, “Vodka” deyilən sərt içkiləri isə isə ruslar istifadə edirlər. Bizdə içki içərlər, ancaq sərxoş olmaq üçün deyil” – cavabını verdim. Məni dinləyən Ənvər Paşa “Çox yaxşı” – dedi. Sonra telefon edərək Qafqaza gedəcək zabitlərin içki içmədiklərini də yoxlanmasını əmr etdi və sonra mənə “Nağı bəy, Nuru çox gəncdir, necə olar?” – dedi. Mən də dərhal: “Paşam, Nuru Paşanın Trablis-qərbdəki fəaliyyəti haqqında**

burada heç kəsdən məlumat ala bilmədim. Rus mətbuatının Nuru Paşadan və onun fəaliyyətindən uzun-uzadı bəhs edən materialları Qafqazda oxumuşdum. Və bir də, Paşam, Sizin qardaşınız olması yetər” – dedim. Ənvər Paşa “Yaxşı, sabah söhbət edərik” – dedi və ayrıldıq.

Ertəsi gün Hərbi Nazirliyə gələndə dərhal məni Ənvər Paşanın yanına apardılar. Ənvər Paşa həmişə olduğu kimi məni yenə də gülər üzlə qarşıladı və “Bəli, Nağı bəy, istədiyiniz oldu” – dedi. Mən də Paşam, çox sevindim və sabah bütün Qafqaz Türkləri də sevinəcəklər” – dedim. Ənvər Paşa məndən Azərbaycanda İsa Aşurbəyov adlı bir nəfəri tanıyıb-tanımadığını soruşdu. Mən də: “Çox yaxşı tanıyıram, paşam. Zəngin bir ailəyə mənsub, vətənpərvər bir şəxsdir” – dedim. Ənvər Paşa ayrıca Aşurbəyovun Türkiyədən Rüşəni bəy adında bir dostu olduğunu və bunların mücadilə üçün pul istədiklərini söylədi. Rüşəni bəyi tanımırdım. Ancaq işin içinə pul məsələsi girincə iş dəyişmişdi. Ənvər Paşaya: “Paşam, indi iş dəyişdi. İsa bəy Bakılıdır. Bütün Qafqaz təşkilatlarının məsarifləri Bakıdan təmin edilməkdədir. Azərbaycanda, hələ Azərbaycanın mərkəzində pul məsələsi düşünülə bilməz. İsa bəy bunu məndən yaxşı bilir. Göndərməyin, mən məsuliyyəti öz üzərimə götürürəm. Bu işdə nə isə bir anlaşılmazlıq var” – dedim. Ənvər Paşa mənim sözlərimi qəbul etdi və pul göndərilmədi. Bu zaman içəri bir paşa girdi. Ənvər Paşa “bax, istədiyin Nuru bu” – deyərək bizi tanış etdi. Nuru Paşa ilə birlikdə İslam ordusunun qərargahına gəldik.

Günlər keçir. Nuru Paşanın qərargah rəisi miralay (albay – C. Q., M. Ə.) Nazim bəylə birlikdə (İstiqlal savaşı zamanı Sakaryada şəhid olmuşdur) gərgin bir şəkildə çalışır və kadrları tamamlayırdıq. Mən vəziyyətdən çox razı idim. Nuru Paşa həm özü işləyir, həm də bizi işlədirdi. Bu arada bir görüşümüz zamanı Ənvər Paşanı çox məmnun gördüm və bundan cəsarət alaraq: “Paşam, Sizdən Hüsəməddin bəyin rütbəsinin bir dərəcə artırılmasını xahiş etmişdim” – dedim. Ənvər Paşa: “Nağı bəy,

əsir düşən bir zabitin necə əsir düşdüyü tədqiq edilməlidir. Baxarın günahı necədir? – dedi. Mən dərhal: “Paşam, bizim orada gördüyümüz iş nəzərə alınmırmı? Ruslarla mücadiləmizdə Hüsaməddin bəyin böyük rolu vardır” – dedim. İki gün sonra Ənvər Paşa məni hüzuruna çağırdı. Gülər üzlə: “Nağı bəy, Hüsaməddin bəyin raportunu aldım və çox məmnun qaldım. İstifadə edəcəyik. Özünün də rütbəsini bir dərəcə yüksəltdim” – dedi. Sevindim və ona təşəkkür etdim. Hüsaməddin bəy raportunda general Əli Şıxlinskidən bəhs edirdi. Ənvər Paşaya: “Paşam, Dünya müharibəsində biz Azərbaycandan dörd general rus ordusunda ordu komandanı olmuşdular. Yalnız bir gürcü generalı korpus komandanı ola bilmişdir. Azərilərdən ordu komandanı Səməd bəy Mehmandarlı rus-yapon müharibəsində korpus komandanı olaraq rus ordusunun ən yüksək nişanını almışdı. İkinci general Əliəğa Şıxlinskidir. O, rus ordusunun artilleriya üzrə müfəttişi idi. Üçüncü general Xan Naxçıvanskidir. Dördüncüsü isə Xan İrəvanskidir. Bu generallar bizim ruslarla mücadiləmizdə heç bir rol oynamadılar” – dedim. Qeyd komissiyasının işi davam edir, ancaq mən bu arada heç bir fikir bildirmirdim. Əslində qeyd olunanlardan heç kimi tanımırdım. Ancaq bir gün əslən Qafqazlı olan Tahir adında bir müəllimin imam olaraq orduya daxil olmaq məqsədi ilə müraciət etdiyini gördüm. Etiraz etdim və dedim ki, “Qafqaza gedən ordu deyil ki, imamı olsun. Orada müəllim əfəndilərə iş yoxdur. Çünki oradakı müəllimlərə Dünya müharibəsində iştirak etmək qadağan olunmuşdur. Bir cümə axşamı Ənvər Paşa mənə: “Nağı bəy, sabah Sultan tərəfindən qəbul ediləcəksən. Saraydan avtomobil gəlib Sizi götürəcəkdir” – dedi. Cümə günü deyilən vaxtda avtomobil gəlib məni Yıldız sarayına apardı. Sultan Rəşad namazda idi. Biz bir başqa otaqda söhbət edib gözləyirdik. Sultanın namazdan çıxdığını bizə xəbər verdilər. Bayıra çıxdıq. Bəhriyyə orkestri marş çalır, vəkillərlə mən də sıraya düzülmişdik. Sultan, yanında da Ənvər Paşa salam almış vəziyyətdə bizə doğru gəlirdilər. Vəkillərin hamısı fəsl

olduğu halda təkcə mən gümüşü papaqla gözə çarpırdım. Düz yanımıza yaxınlaşdıqları zaman Sultan Ənvər Paşaya məni göstərərək: “Bu kimdir?” – deyərək soruşur. Ənvər Paşa: “Qafqaz vəkili Nağı bəydir” – cavabını verir. Sultan mənim türkcə bilib-bilmədiyimi soruşur və sonra yanımızdakı pilləkənlərlə yuxarı çıxaraq otağına girir. Biz də onun arxasınca pilləkənləri çıxaraq qarşıdakı otağa giririk. Bir az sonra Ənvər Paşa gələrək mənə: “Nağı bəy, Sultanın hüzuruna qəbul olunursunuz.” – dedi.

Sultanın otağına bərabər girdik. Mən ədəblə salam verdim. Sultan məni gözləri ilə süzdü və “Demək Türkcə bilirsən” – dedi. Mən də: - “Bəli, Sultanım, mən Türkmən” – dedim. Sultan mənə: “Mən səni çərkəz zənn etdim” – dedi. Mən dərhal: “Qafqazda 5 milyon türk vardır. Bunların içərisində çərkəzlər 200 000-ə qədərdir” – dedim. Sultan Rəşad bu sözlərimdən məmnun olmadı və “demək zalım çar onları məhv edib tükətməmiş” – dedi. Sonra o, mənə anasının çərkəz olduğunu və çərkəzləri çox sevdiyini söylədi. Mən: “Sultan həzrətləri, Rusiyada 35 milyon Türk-İslam vardır. Əsrlərlə zalım rus çarlarının zülmü altında inləməkdə idilər. Allahın köməyi ilə çarı devirərək zəncirləri qopardıq. Məni vəkil edərək: “get, müsəlmanların hörmətli xəlifəsinə salamımızı çatdır” – dedilər. “Hamımız Sizə dua etməkdəyik” – dedim. Bu sözlərimdən çox məmnun olan Sultan Ənvər Paşaya tərəf döndü və: “Nağı bəyə üçüncü dərəcəli məcidyyə verin” – dedi. O zaman əncir aldığım haqların məcburiyyələri yadıma düşdü. Ənvər Paşa: “Sultan həzrətləri, Nağı bəy və yoldaşları ruslarla çətin müharibələr apararaq onları Qafqazdan qovmuşlar. Müharibə medalının devrilməsini əmr edin” – dedi. Biz bayıra çıxdıqda Ənvər Paşa əlimi sıxdı və “əmərlərə verilən üçüncü məcidyyə nişanı ilə təltif edildiniz, təbrik edirəm” – dedi. Bu zaman anladım ki, alacağım məcidyyə deyil, məcidyyə nişanıymış. “İttihad və Tərəqqi” Partiyasının mərkəzindən doktor Baba Şakirlə doktor Nazim bəylə mehmanxanaya gələrək vizit vərəqələrini mənim üçün qoyub getmişdilər. Mən də onlarla görüşmək üçün partiya

mərkəzinə getdim. Orada onlarla xeyli söhbət etdik. Mənə müxtəlif suallar verdilər. Bu sualların hamısına doğru-düzgün, ətraflı cavab verdim. Baba Şakir bəy, Xocalarla inqilabınızda necə dil tapa bildiniz? Sizi başa düşdülərmə? – deyə soruşdu. Ona belə cavab verdim: “Xeyr, Xocalar toplaşaraq bir İslam partiyası qurdular. Şərait istədilər. İlk zamanlar əhəmiyyət vermədik. Bizim partiyamız, yəni Türk ədəmi Mərkəziyyət Partiyası bütün milli mənafelemizə cavab verən prinsipləri proqramında əks etdirdiyindən qüvvətli idi. Bütün ziyalılar, tacirlər və bütün hörmətli şəxslər partiyanın ətrafında sıx birləşdilər. Ancaq biz sonradan bu xocaların əleyhimizə təbliğət apardıqlarının şahidi olduq. Onlar xalqa deyirdilər ki, partiya lideri olan Nəsib bəy bir kitab nəşr edərək, ətrafında gəncləri toplamış və Qurani-Kərimin əleyhinə təbliğət aparır. Bunun qarşısını almaq məqsədilə biz böyük bir xalq toplantısı təşkil edib, onları xalq qarşısında təkzib edilməz dəlillərlə məğlub etdik. Biz bu xalq toplantısında xalqın təzyiqi ilə belə bir qərar çıxardıq. Xocalar, mollalar camelərdə oturaraq nikah kəsəcək, cənazə mərasimini idarə edəcək, xalqın anlamaq istədiklərini izah edəcək və qətiyyəni dünyəvi işlərə qarışmayacaqlar. Dini işlərimizlə onlar, milli işlərimizlə yalnız biz məşğul olacağıq. Bu qərardan sonra da onlar heç vaxt bizim milli işlərimizə mane olmadılar. Məsələn bununla da öz həllini tapmış oldu”.

Bir neçə gün sonra Nuru Paşanın hərbi mütəxəssislərindən ibarət kadrların təşkilini tamamladığı və hərəkətə hazır olduğu xəbərini aldıq. “Nuru Paşanı Heydərpaşadan yola salırıq. Ənvər Paşa və yavərləri, digər paşalar və hökumət üzvlərindən bir neçə nəfər gözləmə salonundayıq. Qatar artıq yola düşməyə hazır və yola salanların hamısı sahilə çıxırlar. Ənvər Paşa və qardaşı Nuru Paşa tək qalırlar. Mən də sahilə çıxanlar arasında idim. Birdən məni çağırırlar, geri döndüm. Oradakılar mənə: “Sizi nazir həzrətləri istəyir” – dedilər, getdim. İki qardaş baş-başaya dayanmışlar. Yaxınlaşıram. Ənvər Paşa bir əlini Nuru Paşanın, digər əlini isə mənim çiyinə

qoydu və “Siz ikiniz də mənim qardaşınısınız. Sizə son sözüm bu” – dedikdən sonra Qafqazda görəcəyimiz işlər haqqında təlimat verdi”...

Bir sabah yenə Hərbi nazirlikdən çağırıldım. Məni Ənvər Paşa görmək istəmişdi. Mən içəri girərkən o, yenə gülürlə “Nağı bəy, hazırsınızmı?” dedi. Mən də “Paşam, hər dəqiqə hazırım” cavabını verdim. Paşa mənə “Axşam saat 5-də “Rəşid Paşa” gəmisi ilə Kəstəncəyə, oradan da Braylova, sonra Rumıniyadakı korpus ilə bərabər Trabzona gedib oradan Batuma gedəcəksiniz. Bir xahişiniz, istəyiniz varmı? – deyə soruşdu. Mən cavabında: “Tez getmək istəyirəm. Qafqazda çox iş görmək lazım gələcək. İnşallah, Nuru Paşa müvəffəqiyyət qazanacaqdır. Mən onun üçün hər cür fədakarlıqları edəcəyəm. Əmin ola bilərsiniz” – dedim. O, bir an üzümə baxdıqdan sonra: “Nağı bəy, “Umuru Şərqiyyə” rəisi Əli Bacxana iki dəfə Sizə pul təklif etmiş, ancaq qəbul etməmişiniz. Sizə pul lazım olacaqdır. Mən istəyirəm ki, Siz Qafqazda xüsusi işlərinizdə deyil, Nuru ilə bərabər çalışasınız” – dedi. Mən də “Paşam, pulum var. İki aydır Türkiyə torpaqlarındayam. Ayaq basdığım andan etibarən Sizin hesabınıza yaşayıram. Əgər pula ehtiyacımız olsaydı, əmin olun ki, istəyərdim. Batuma qədər yenə də Sizin hesabınıza gedəcəyəm. Qafqazda isə pula ehtiyacımız olmaz. Paşam, Sizə söz verirəm, fəxri olaraq axıra qədər üzərimə götürdüyüm vəzifəni davam etdirəcəyəm” – dedim. Ənvər Paşa ilə vidalaşib ayrıldıq.

QAFQAZA DÖNÜŞ

Axşam saat 5-də limandan “Rəşid Paşa” gəmisinə minərək Kəstəncəyə gedirik. Gəmidə “Təşkilatı Məxsusə” tərəfindən Qafqaza göndərilən şəxslərlə görüşürəm. Bunlar sabiq sədrzəm Kamil Paşanın oğlu Fuad bəy, Bəkir Sami bəyin oğlu Şövkət bəy, təyyarəçi Camal və başqaları idi. Nəhayət,

Köstəncəyə çatdıq. Ancaq burada bizə məlum oldu ki, Tuna çayında sərsəri bir mina görünmüşdür. Bu səbəbdən də çayla üzmək təhlükəlidir. Gəmimiz Tuna çayına girə bilmədiyindən Köstəncədə gözləyəcək və sonra korpusda qatarla Kəstəncəyə qədər gələrək gəmiyə minəcəkdir. Biz bu vəziyyət haqqında alman komandanlığından özümə bir tərcüməçi götürdüm. Mən Rumıniya mərkəzinin görkəmli yerlərini gəzir və hərbi yeməxanada da nahar edirdim. Bir türk zabiti mənə: “Sizinlə bir alman zabiti görüşmək istəyir, əgər razı olarsınızsa, bərabər gedərik” – dedi. Mən alman zabiti ilə görüşdüm. **Alman zabiti Qafqaz haqqında məlumat almaq istəyirdi.** Mən də Rusiyanın siyasi və hərbi idarələrinin vəziyyətinin sıfıra endiyini, hərbi qüvvələrinin tamamilə Qafqazdan qovulduğunu təfəsilatı ilə anladım. Qafqazdakı türklərin müsəlman olduğunu və bir Türkiyəli kimi düşüncələrini də anladığından sonra: “Biz Qafqaz türkləri siz almanları da sevirik. Müharibə əsnasında beş alman kəndinin sakinlərinin mallarını müsadirə etmək və özlərini də Sibirə göndərmək istədilər. İmkan vermədik və onları himayə etdik. Ruslar daim bizlə hesablaşmaq məcburiyyətində qalmış və bizdən çəkinmişdilər” – dedim.

Hilmi Paşanın komandanlığındakı Rumıniya cəbhəsi korpusu “Rəşid Paşa” gəmisinə mindirildi və Kəstəncədən yola düşdük. Qara dənizdə Trabzon istiqamətində gedirdik. Vaxtaşırı radioqramma ilə cəbhələrdəki vəziyyət haqqında məlumatlar alırdıq. Gəmi ilə getdiyimizin ikinci günü radioqramla Türk ordusunun Batumu işğal etdiyi bildirildi. Bundan sonra biz də Batuma gəldik. Gəmi limana yaxınlaşır. Gəmini qarşılamağa gələnlərin yarısından çoxu yaxından tanıdıklarım idi. Gəncədən, Bakıdan, Qarabağdan, Şəkiddən və Azərbaycanın başqa vilayətlərindən, qəzalarından gələn yüzlərlə Azəri türkü var idi. Mən onları görüb tanıyıram. Onlar mənə görə bilmirlər. Onların hamısı mənim Türkiyədə olduğumu bildirdilər. Ancaq mənim Rumıniyadan gələn ordunun içində olduğumu ağıllarına gətirmirdilər. Gəmi körpüyə tamamilə yan alır və artıq körpüdəkilər də

gəminin göyertəsində olanları tanımağa başlayırlar. Məni göyertədə görünlər təəccüblənirlər. Hamı sevinc içində idi. Körpüdə çox gözəl bir mənzərə yaranmışdı. Gəmi də Türk gəmisi idi, üzərində dalğalanan sevimli bayraq da. Gəminin göyertəsindən Batumu və xalqı məhmətçilər sevinclə seyr edirdilər. Gəmini göyertəsindən körpüyə enirəm. Tanışlarım məni əhatə edir və öpüşüb görüşürəm. Məndən soruşurlar: “Gəmi Ruminiyadan gəlir, sən haradan mindin?” Mən onlara: “Əziz qardaşlarım, gəmini İstanbuldan boş götürüb, Ruminiya cəbhəsində vəzifəsini şərəflə yerinə yetirmiş Türk ordusunu Qafqaza gətirirəm” – deyirəm. Sevincdən hamımızın gözləri yaşlıdır. Məni mehmanxanaya apardılar. Burada bütün həmsədrlərimizlə görüşürəm. Mən onlardan: “Nə üçün belə çox adamla gəlmisiniz?” – deyər soruşdum. Onlar mənə: “Yox canım, gəlmək o qədər də çətin deyil. Sən Türk əsgərlərini buraya qədər gətirdin. Biz də buradan ölkəmizə qədər müşaiyət edəcəyik. Sənin gəlməyin çox yaxşı oldu, yəni bizə rəhbərlik edərsən. Seymin üzvləri istiqlal istəyirlər. Biz isə Azərbaycanın Türkiyəyə ilhaqını istəyirik” – deyirlər. Mən bu sözlərə Çox təəccübləndim. Onlara əsil həqiqətin nə olduğunu anlatmağın imkansız olduğunu hiss edib bir şey söyləmədim. Onlar coşmuşdular. Uca səslə: “Bizi hirsəndirməsinlər. Biz onları Batum küçələrində məhv edə bilərik” – deyirdilər. Mən çox kədərləndiyimdən səsimi çıxarmadım. Hətta bu sözləri söyləyənlər arasında uzun illər bərabər fəaliyyət göstərdiyim yoldaşlar da var idi. Bu şəxslər həmişə sevər və hörmət edərildilər. Onlar milli işlərimizdə göstərdiyim istiqaməti münafiqsəz qəbul edirdilər. Fəaliyyətimizin hədəfinin istiqlal olduğunu bilməmiş deyildilər. **Əgər mən də “istiqlalçıyam” desəm, əleyhimə gedəcəklərinə əmin idim.**

İlhaqçılarla mübahisə etmək mənə çox çətin idi. Ruslarla mübarizəmizdə bu qədər güc sərf etməmişdim. Bu məsələni həll edə bildikdən sonra dərin nəfəs aldım.

Tarixçi Əhməd Rafik bəyin “Qafqaz yolları” adlı əsərini oxudum. Xatirə dəftərimdə adı çəkilən bir hadisə haqqında ətraflı yazılmış olduğunu gördüm və bunu xatirəmə daxil etməyi məsləhət gördüm.

“Bir yarım ay ərzində Batumun həyatında xeyli dəyişikliklər olmuşdu. Küçələrində əhali artmış və mehmanxanaları Osmanlı məmurları və Qafqazın Türk-Müsəlman yaşayan bölgələrindən gəlmiş qonaqlarla dolu idi. Küçələrdə, bulvarda, parklarda, teatrlarda Qafqazın ən uzaq nöqtələrindən gələn və Osmanlılarla birləşmək istəyənlərə təsadüf edilirdi. Bulvarın “İhtisap” kazinosunda əllərini masaya dayayaraq sərt və atəşli sözlərlə bir-birinə müraciət edən, bəzən də məlum və mütəəssir düşünən bir zümrə var. Bunlar Osmanlılarla müzakirədə iştirak etmək üçün Batuma gələn Gəncəli, Bakılı, Tiflisli və Qarabağlı müsəlmanlardır. Hamısının da siması qayğılı və işgüzar bir görkəmdədir. Məqsədləri Qafqazın istiqlalı deyil. Osmanlılarla birləşməsi, yəni ilhaqıdır. Fikrən azad, dinc və sərbəst yaşayan bu xalq şüaləlik və sünnilik kimi adi məzhəb fərqlərinə əhəmiyyət vermir. Şapka geyməklə dini hisslərin məhv olmayacağına inanən bu zümrə millət məhəbbətini hər növ əlaqənin, hər növ qüvvənin gücündə görür. Batum Qafqaz sülh müzakirələrinin mərkəzinə dönmüşdür. Gah Gəncədən şeyxülislam gəlir, gah əhali içindən seçilmiş vəkillər Tiflisə göndərilir. Müzakirələr, nitqlər, teleqraflar bir-birini əvəz edir.

Qafqaz rus üsul-idarəsindən xilas olmaq əzmini bütün fəaliyyəti ilə göstərir. Bunların nəzərində ruslar ana vətəni istila edən işğalçılardır. **İndi isə bu zümrəyə daxil olanların nəzərləri Türklərə, yəni İstanbula dikilmişdir”.**

Batuma gəldikdən sonra ilk gündən görüşə bilmədiyim şəxslərlə də görüşdüm. Hamısı eyni fikirdə idilər. Bunların arasında vəkil, həkim, şeyxülislam, tacir, sənətkar, ziyalı müəllimlər də var idi. Onlar məni fikirlərimi söyləmək üçün sıxışdırırdılar. Onlara “İçərinizdən on nəfər seçin, onlarla söhbət edəcəyəm” – dedim. Razı oldular. Sakit bir yer müəyyənləşdirib ora-

da görüşməyi qərara aldıq. **Onlardan ayrıldıqdan sonra Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Nəsib bəy Yusifbəylinin yanına gedərək onlarla görüşdüm.** Onlara bir neçə saat ərzində olub-keçənləri danışdım. Nəsib bəy mənə: “Bilirsənmi, burada nələr olur?” – dedi. Mən də “Nəsib bəy, hamısını bilirəm. Sabah onların başa düşənləri ilə görüşəcəyəm. Ümidvaram ki, onlara həqiqəti başa sala biləcəyəm” – dedim və onlardan ayrıldım. Oradan birbaşa Türkiyə Sülh heyəti rəisi Xəlil bəyin yanına getdim. Bir xeyli söhbət etdik və söhbət əsnasında vəziyyəti ona da anlatdım. O isə mənə “Bunu yalnız Siz öyrənə bilərsiniz” – dedi. Mən də cavabında “İlhaqçılara heç bir söz söyləmək istəmədim, çünki söyləsəm də qəbul etməyəcəklər. Sabah onların öz aralarından seçəcəkləri başbilənləri ilə görüşəcəyəm. Əgər onları razılığa gətirə bilsəm, Sizin razılığınızla onların 7-8 nəfərini Sizin yanınıza gətirəcəyəm. Onlar Sizi dinlərlər. Bizim istiqlalımızı bizimlə görüşən “İttihad və Tərəqqi” Partiyasının mərkəzi qərargahında xəyalımızda qurub müdafiə etmişsiniz. Qurmaq istədiyiniz istiqlal qurulmadan qara cahillər tərəfindən hədələnilir” – dedim. Xəlil bəy mənə: “Sizi anlayıram, əgər məni dinlərlərsə, sabah görüşün. O biri gün saat 10-da mənim yanıma gəlin. Ümid edirəm ki, nəyəsə müvəffəq olacağıq. Nağı bəy, Seymin üzvləri ilə görüşdük və anlaşıdıq. Onlardan son dərəcə razı qaldıq” – dedi və ayrıldıq. Mən axşam Nəsib bəyin yanına getdim. Bərabər yemək yedik və xeyli söhbət etdik. Mənə kədərli-kədərli: “Anarxiya zamanı xalqdan çəkmədiyim sıxıntını burada çəkirəm” – dedi. Ona: “Siz çox fikir etməyin. Xəlil bəylə görüşdüm və o biri gün bir neçə nəfərlə onu görüşdürəcəyəm. Ümidvaram ki, istədiyimizə nail olacağıq” – deyərək təsəlli verdim. Ertəsi gün toplantıya getdim. Onlarla xeyli söhbət edib olub-keçənləri xatırlatdım. Ənvər Paşanın və Tələt Paşanın qərarlarını söylədim. Bir az yumşaldılar. Ancaq söylədiklərimin həqiqət olmalarına şübhə ilə yanaşdıqlarını hiss edirdim. Onlara: “İstəsəniz Sizi sabah Xəlil bəylə görüşdü-

rərəm. Xəlil bəyin də bu fikirdə olduğunu özünüz görərsiniz” – dedim.

Ertəsi gün saat 10-da on nəfərlə Xəlil bəyin yanına gedirəm. Xəlil bəy bizi qəbul edir. Mən onları Xəlil bəyə bir-bir təqdim edirəm. Tanışlıqdan sonra onların hər biri minlərlə imza atılmış kağızları Xəlil bəyə göstərdilər və hamısı birdən: “Möhtərəm bəyimiz, xalqımız istiqlal istəmir, biz də istəmirik. Osmanlı dövlətinin bir parçası olmaq istəyirik” – dedilər. Xəlil bəy gözəl söhbəti ilə bunları razı sala bildi. Onlara son söz olaraq: “Biz süngümüzə Qafqaza girdik. Siz bizə ilhaq olmaq istəməsəydiniz də biz sizi süngü, ordu ilə ilhaq edərdik. Ancaq buna imkan yoxdur. Bizim birləşməmizi nə düşmən, nə də dost dövlətlər qəbul edər. Biz sizə yardım edər və edəcəyik. İstiqlaliyyət qurub müstəqil yaşamınız üçün lazımi qədər əsgərimizi göndərəcəyik. Hər cəhətdən yardım edəcəyik. Öz vətənimiz kimi sizin vətəninizi də qoruyacağıq. Evlərinizə dönün və qurulacaq istiqlaliyyəti dəstəkləyin” – dedi.

Axşam Məhəmməd Əmin və Nəsib bəylə görüşüb Xəlil bəylə ilhaqçıların arasında olan söhbətin nəticəsini bildirdim. Onlar vəziyyətin belə nəticə ilə qurtarmasından çox razı qaldılar. Sonra mən Nəsib bəyin “Gəncədə Nuru Paşanı qarşılamaq lazımdır. Sabah axşam yola düşəcəyəm” – dedim.

İlhaqçılar yeməklərini böyük bir yeməkxanada Türk hökuməti hesabına yeyirdilər. Bir gün mən də onlarla nahar edərkən onlar mənə: “Canım, Türk ordusunun oraya getməsinə biz narazı deyilik. Bizə söylədilər ki, türklər gəlmək istəyirlər, ancaq Seymin üzvləri mane olurlar” – dedilər. Mən də onlara cavabında: “Qardaşlarım, burada qalmağa heç bir ehtiyac yoxdur: “mən axşam yola düşürəm. **Bu günlərdə Ənvər Paşanın qardaşı Nuru Paşa Gəncəyə gələcək. Onu orada qarşılamaq lazımdır**” – dedim.

Axşam yola düşəcək qatara mindiyim zaman bütün ilhaqçıları da Gəncəyə gedən gördüm. Gəncəyə çatdıq. Dörd aylıq ay-

rılıqdan sonra anama qovuşdum. Anam ağlayaraq mənə: “Sənin bu səfərin çox uzun çəkdi. Sən mənim sonbeşiyimsən. Bir daha səni gözümdən uzağa buraxmayacağam” – dedi. Yazıq anam hardan bilsin ki, zalım rus təkrar canlanacaq, rəngini dəyişdirib qızıla boyanacaq və zülmünü bir neçə qat artıraraq ölkəmizi işğal edəcək. Ruslar böyük oğlunu güllələyib şəhid edəcək və sevdii sonbeşiyini də müqəddəs vətəmindən didərgin salacaqdı.

Gəncədə mənə xəbər verdilər ki, Nuru Paşa Qarabağa çatmış, bir gün sonra da Gəncədə olacaq. Mən dərhal ertəsi gün Yevlax stansiyasına hərəkət etdim. Yevlaxda bir saat gözlədik. Gəncədən gedən heyət Nuru Paşanı Qarabağda qarşılamışdı. İzdihamlı bir süvari dəstəsi arasında Nuru Paşa Yevlax stansiyasına gəlib çatdı. Görüşməmiz zamanı Nuru Paşa: “Görüşdüklərimdən hey səni soruşurdum” – dedi. Xalqımız Nuru Paşanı çox təmtəraqlı qarşıladı. Nuru Paşa ilə İstanbulda Heydərpaşa vağzalında ayrılmışdıq. Ondan sonra başıma gələnləri ona anlatdım, Nuru Paşa özü ilə bərabər gətirdiyi zabitləri, çavuşları və hərbi qərargah rəisi polkovnik Nazim bəyi Bakı cəbhəsinə göndərdi.

Batumdan göndərilən və Nuru Paşanın əmrinə veriləcək hərbi qüvvə ilə əvvəldən almanlarla anlaşmış olan gürcü milləti tərəfindən dəmiryolu ilə keçib Gəncəyə getməklərinə icazə verilirdi. Bu vəziyyət qarşısında Cəmil Cahid bəyin komandanlığında olan alay Qarsdan quru yolla Ermənistana, sonra Dilican üzərindən Qazax şəhərini ələ keçirərək, Ağstafa vağzalına gəlib çatdılar və oradan da qatarla Gəncəyə gəldilər. Onları Gəncə xalqı çox təntənəli qarşıladı. Qarşılanma mərasimi aşağıdakı kimi olmuşdur: Gəncə xalqı şəhər meydanına toplaşmışdı. Dövlət idarələri və məktəbləri həmin gün işləmirdi. Ona görə də müəllimlər dəstə halında öz yerlərini tutmuşdular. Mühəribə illərində Türkiyənin ruslar tərəfindən işğal edilmiş Şərq vilayətlərindən Xeyriyyə Cəmiyyəti tərəfindən toplanaraq Azərbaycanın bir çox şəhərlərindəki uşaq evlərində saxlanan sahibsiz uşaqlardan dörd yaşından yuxarı olanlar da meydanda

dəstə halında düzülmüşdülər. Meydanın ətrafını əhatə etmiş əhali sevincdən gözləri yaşarmış halda əsgərlərə baxırdılar. Uşaq evlərindən gəlmiş uşaqlar əsgərlərə yanaşaraq onlara sarılırlar və haralı olduqlarını bildirirlər. Əsgərlər uşaqlarına hər birisi ilə mehribanlıqla görüşür və əzizləyirlər. Bu zaman maraqlı bir hadisə olur. Əsgərlərlə görüşən uşaqlardan biri atasını tanıyır və ata-oğul sevincdən bir-birinə sarılıraaq ağlayırdılar. Ətrafdakı minlərlə adam bu yaranmış vəziyyətə dözə bilməyib ağlayırdılar. Onlar dərdədən-qəmədən yox, sevincdən ağlayırdılar.

Gəncə şəhərinin ermənilərlə məskun olan məhəllələri Cəmil Cavad bəyin alayı tərəfindən mühasirə edilərək itaətə məcbur olunurlar. Aylarla mühasirədə qalaraq ərzaqdan korluq çəkən ermənilər könüllü şəkildə mühasirədən çıxaraq Türk ordusunun gəldiyinə inanırlar. **Bir erməni heyəti də Nuru Paşaya təşəkkür etməyə gəlir. Artıq şəhərdə asayiş təmin olunur.** Türk və erməni xalqı arasındakı düşmənçilik aradan qalxır. Nuru Paşanın komandanlığı altında Osmanlı Türkləri ilə Azəri türkləri yan-yana Azərbaycan Cumhuriyyətinin mərkəzi olan Bakını xilas etməyə qoşulurlar. Bu zaman Bakını rus, erməni və ingilis qüvvələri müdafiə etməkdə idilər. Onlar iki Türk qardaşın birləşmiş məhmətçiklərinə qarşı dayana bilərdilərmisi? **1918-ci il Sentyabrın 15-də hücum nəticəsində erməniləri və ingilisləri Xəzər dənizinə tökdülər.** Azərbaycan hökuməti müvəqqəti mərkəzi olan Gəncədən Bakıya köçdü. Azərbaycan xalqı və hökuməti əl-ələ verərək, səylə hər sahədə durmadan çalışırdı. Nuru Paşanın təşəbbüsü ilə ilk iş olaraq bir hərbi məktəb açılır və Azərbaycan ordusuna zabitlər hazırlamağa başlayırlar. Nuru Paşaya xahiş etməklə Batumdakı Vəhip Paşanın sərəncamında olan Hüsəməddin bəyin də Gəncəyə göndərilməsini təmin edə bildim. Bakı düşməndən tamamilə təmizlənə bilmişdi. Ancaq rus qüvvələrinin bir hissəsi Lənkəran qəzasını öz işğalları altında saxlamağa nail olmuşdular. Azərbaycanın bir hissəsi olan Lənkəran da düşməndən

təmizlənməliydi. Lənkəranı işğal etmiş rus tör-töküntüləri bolşevik olduqlarını Moskvaya bildirmişdilər. Ağ rusların əlində olan Xəzər dənizinin hərbi gəmiləri də bolşevik düşməni olduqları halda müştərək rus mənafeyi naminə Lənkəranda bolşevik qüvvələrinə kömək edirdilər. **Nuru Paşa Lənkəranda olan son rus qüvvələrini də dənizə tökmək məqsədi ilə Lənkəranın sərhəd qonşusu olan İranda Türk irqinə mənsub və qəhrəmanlıqları ilə məşhur olan Şahsevənlərlə əlaqə yaradılmasını və onlarla birgə Lənkəranda rusları oradan qovub çıxarmaq istəyirdi.** O, bu vəzifəni Hüsəməddin bəylə mənə tapşırırdı. Biz də vəzifəmizi yerinə yetirmək üçün Salyana getdik. Oradan İrana getməyə hazırlaşırıdık ki, bir qara xəbər gəldi. Yəni Türkiyə məğlub olmuş və müqavilə bağlanmışdır. Biz Bakıya deyil, Gəncəyə qayıtdıq. Sonradan öyrənirik ki, Türkiyə Mondros sazişini yerinə yetirmək məcburiyyətində qalaraq ingilislərin İstanbulu işğal etmələrindən sonra burada qurulmuş Tefik Paşa kabineti teleqrafla Türk ordusunun Azərbaycandan çıxmasını Nuru Paşaya əmr etmişdi. Azərbaycan dövlətinin və xalqının istinadgahı olan Osmanlı dövləti çökmüş və Azərbaycan yalnız, arxasız qalmışdı

*«Azərbaycan istiaqlal mücadiləsi xatirləri»,
İstanbul, 1964*

Süleyman Təkinər
(1917- 2006)

Süleyman Məmmədəli oğlu Məmmədov (Süleyman Təkinər) 1917-ci il tarixidə Bakının Mərdəkan qəsəbəsində anadan olmuşdur. Mühəribə başladıqda Gəncə Müəllimlər İnstitutunun Tarix fakültəsində Ümumi Tarix kafedrasının müdiri, eyni zamanda Orta Əsrlər Tarixi üzrə dosent vəzifəsini icra edib. 1942-ci ilin oktyabr ayında müharibəyə göndərilir. Mühəribə bitdikdən sonra 1949-cü ilin noyabr ayında Türkiyəyə gedib. 1956-cı ilin mart ayında “Azadlıq” radiosunda redaktor və şərhçi vəzifəsində işləməyə dəvət edilib və Almanyanın Münhen şəhərində yaşayıb, 2006-cı il tarixdə Münhendə vəfat edir və İstanbulda, Üsküdürdə Qaraca Əhməd qəbristanlığında torpaga tapşırılıb.

Süleyman Təkinər

TARİX BOYUNCA KOMMUNİSTVARI FİKİR VƏ HƏRƏKATLAR

Yeni Zamanlar:

Sovetlər və kommunist fikirlərinin formalaşması ilə fəaliyyətə tətbiqi, yeni zamanlarda son bir səhifəyə girmişdir.

Böyük Fransız Mübarizəsi sıralarında cəmiyyətin yenidən tənziyi üçün irəli sürülən fikirlər arasında bəzi sosialist və kommunist fikirlərin də yer almış olduğuna şahid oluruq. Məsələn, Jakobinlərin sosialist olduğunu iddia edənlər vardır.

Jakobin irəlidəgədənərindən J. P. Maratın nəşr etdiyi “Xalq Dostu” qəzetinin yoxsul xalqın mənafeələrini müdafiə etmiş olduğu bir həqiqətdir. Fəqət bunun üçün mütləq sosialist və ya kommunist olmaq lazım gəlməz. Əsasən xalqın mənfəətlərini qoruyan Jakobinlər, mülkiyyət haqqının toxunulmazlığını elan edən 1793 ana yasası ilə sosialist və ya kommunist olmadıqlarını əməlilə isbat edirdilər.

Direktuvlər dövründə, fikirlərində bir kommunist qədər irəli gedən Babeş isə, yalnız bir neçə tərəfdar toplaya bilmişdi.

XIX yüzildə sənayenin inkişafı ilə əlaqədar olaraq müdir-işçi münaqişələri də bir xeyli irəliləmişdi. Sosialist fikirlərin aktuallaşması da bu dövrə təsadüf edir. Fərdiyəçiliyə qarşı yönəldilmiş və “Camaatçılıq” mənasına gələn sosializm termininin yaranması da yenə bu dövrün əsəridir (1830).

Bu dövrün sosialist islahatçılarının diqqətini çəkən iki əsas nöqtə vardı: 1) Siyasi hürriyyətin mövcudiyətinə rəğmən, iqtisadi səfalət hələ davam edib getməkdədir. 2) İstehsal və milli sərvətin artması ilə birlikdə işçinin səfaləti də artmış olur.

Bu dövrdən etibarən cəmiyyətin yenidən tənziyi ilə məşğul olan sosialist islahatçı və nəzəriyyəçiləri ən çox məşğul

edən bu iki nöqtə idi: mövcud ictimai nizamın tənqidi və təsisi yeni cəmiyyət nizamı əsaslarının təsbiti.

Sosialistlər, istehsal vasitələrinin ümumiləşdirilməsi ilə, işçi cəmiyyətlərinin idarəni ələ almalarını və sərbəst rəqabət nəticəsi olan istehsaldakı anarxiya yerinə, iqtisadi həyatın planlaşdırılmasını tələb edirdilər.

Siyasətlə iştirak etməyən ilk sosialist islahatçıları mübariz də deyildilər. İnsanların fitrətən vəsum və kainatın da ahəngdar yaradılmış olduğuna qəni olan bu ilk sosialistlər, sülh və ikna yolu ilə xüsusi mülkiyyətlə fərdi idarə və sərbəst rəqabətin cəmiyyətdən sökülüb atılacağına şübhə etmirdilər.

XIX yüzilin ortalarından etibarən sosialistlər, ictimai məsələlərin həllində siyasət və elmi üsullardan da faydalanmağı düşündülər.

Fransız işçiləri işçiləri arasında sosialist fikirlərin yayılması 1830-cu il mübarizəsindən sonrakı dövrə düşür. Bu dövrün fəal sosialistləri Cabet ilə Lui Blankdır. Siyasi və ictimai fikirlərin birləşmiş olduğu 1848-ci il mübarizəsi Lui Blankın fikirlərindən qaynaqlanırdı.

Lui Blanka görə dövlət, bütün fərdlərdən topladığı borc sərmayə ilə ictimai bir emalatxana quracaqdır. Bu emalatxanalar rəqabət nəticəsi olaraq xüsusi emalatxanaları birləşdirəcək və bununla da milli sərvət, ictimai emalatxanaların sahibi olan xalqın əlinə keçmiş olacaqdır. Lui Blanka görə, yeni və məsud bir cəmiyyət ancaq bu zaman təsis olacaqdır.

1838-ci ildə İngiltərədə baş verən xarizim hərəkatı da bu kimi fikirlərin təcrübəyə əsaslanmasını vacib sayırdı. Xarizim hərəkatına qatılmış olan yüz minlərlə insanın çoxu bu hərəkatdan iqtisadi mənfəətlər əldə edən işçilərdi. İstehsal vasitələrinin dövlət hesabına ümumiləşdirilməsi ilə iş saatlarının azaldılması xarizmlərin başlıca tələblərini təşkil edirdi.

XIX yüzilin əvvəlində Almaniya sosialist fikirlərin yayıldığını görürük. Mövcud cəmiyyət nizamını şiddətlə tənqid edən məşhur filosof Fixte bütün iqtisadi həyatı dövlət tərəfindən idarə ediləcək yeni bir ictimai nizamın təsisini təsəvvər və tövsiyyə edirdi.

1835-ci ildən etibarən aktual bir mövzu olmağa başlayan Almaniyanın yenidən birləşdirilməsi fikrinin də Almaniya sosialist hərəkatları üzərində müasir amillərdən birini, hətta ən önəmlisini təşkil etdiyini qeyd etməliyik. Bu məqsədlə Almaniya qurulmuş olan ilk cəmiyyətlər mübariz idilər. Bu kimi cəmiyyətlərin ən önəmlilərindən birisi, 1836-cı ildə təşəkkül edən “Adillər İttifaqı” idi. Bu təşəkkülün Weitling adlı Magdeburglu bir tərz dövrün siyasi hadisələrində önəmli bir rol oynamışdır.

Sosializmin ən məşhur siması olan Karl Marks da bu təşəkkülə daxil idi. 1847-ci ildə Londonda toplanan konqresdə Marksın təklifi ilə adını və proqramını dəyişən bu təşəkkül “Kommunistlər İttifaqı” adı ilə beynəlmiləl bir təbliğat mərkəzinə çevrilir. Məşhur Kommunist Bəyannaməsi də bu konqresdə qəbul edilmişdir.

Elan edildiyi gündən bəri bir qardaş qətliamı olan siniflər mücadiləsi fəsadı ilə bütün dünyanı daimi bir huzursuzluk və insanlıq mədəniyyətini də məhv etmə qarşısında qoyan fitnə-fəsad vəsiqəsi bax budur.

Kommunist Bəyannaməsinin elanından bu yana bir sıra qeyd edilməli siyasi hadisələr cərəyan etmişdir. Xüsusilə, başda Leninin olduğu Rus kommunistləri, uzun zamandan bəri bəhs edib dayandıqları sözdə demokratiya davasına xəyanətlə, həyata keçirdikləri mütəmadi intriqalarla xarakterizə edilən mütərəddiddir. Rus demokrat liderlərinin əffedilməz xətələrindən xüsusilə 1917-ci ilin Oktyabr ayında Rusiyada iqtidarı qəsb edərək azad insan düşüncə və hərəkatlarına sədd çəkən kommunist bir rejim təsisinə müvəffəq oldular.

Fərdlərini bir robot halına gətirməklə qəddar bir diktatorluq quran Rus kommunistləri, bu gün Rusiyada artıq sosializmin gerçəkləşmiş olduğunu iddia edirlər.

Əcəba, bu günkü Sovetlər Birliyi deyilən fərdlər və millətlər həbsxanasında sosializmin gerçəkləşmiş olduğunu iddia etmək mümkünmüdür?

Ən bəsit ticarət əlaqələri də daxil olmaqla ümumi iqtisadi həyatı mütləq nəzarət altında saxlamasına rəğmən, fərdlərinin ən zəruri ehtiyaclarının daha müntəzəm surətdə qarşılınmasında heç bir məsuliyyət götürmədən sonsuz iqtisadi sıxıntılar, başqa sözlə tam bir səfalətlə sabit olan bir rejimdə sosializmin gerçəkləşmiş olduğundan necə bəhs edilə bilər?

Bütün xüsusiyyətlərlə bir dövlət kapitalizmini xatırladan, kəndlisindən ziyalisına qədər bütün xalq təbəqələrinin iş həyatları boyu məcburi xidmətə tabe edildiyi, fəqət çox ucuz qiyməti olan bu bol müstəhsil qüvvətə rəğmən daimi bir səfalətin də bir an belə eskik olmadığı bir cəmiyyətə, insan əməyi istismarının ilgası demək olan sosializmin gerçəkləşmiş olduğu necə iddia edilə bilər?

Həqiqətən bu günkü Sovetlər İttifaqı bir zamanlar Lui Blınka əsasən bir ictimai emalatxana halına gəlmişdir. Fəqət bu fərqlə ki, burada işçi haqqını tələb etməyə cəsarət edə bilmədiyi bir müdir üçün qarnını belə doyurmadan eləcə çalışmaq və əmsalına sığmaz bir şəkildə də istismar edilməkdədir. Bütün bu ağır çalışma şərtləri ilə birlikdə Sovet işçisi, siyasi hüriyyətlər bir tərəfə, üstəlik çalışma hüriyyəti kimi ən ibtidai insan haqlarından daha məhrum buraxılmışdır. Məsələn, heç bir Sovet işçisi ümumiyyətlə Sovet fərdi çalışdığı müəssisədən ayrılmaq haqqına sahib deyildir. Bu kimi hallarda müəssisə müdirliyinin, yəni hökumətin müvəffəqiyyətinin alınması şərtidir. Bunun xaricində işindən ayrılanlar cəzaya məhkumdurlar.

Sovetlər Birliyindəki ictimai ədalətsizlik və bərabərsizlik, dünyanın heç bir mədəni məmləkətində yoxdur. Staxanovçuluq,

Krivonosovçuluq, Vineqradovçuluq və sair buna bənzər adlar altında xalqın bütün təbəqələri arasında hasilə gətirilən aristokrat təbəqələrinin sahib olduqları geniş imtiyazlara, dünyanın heç bir tərəfində rast gəlinməz. Yalnız bu Sovet aristokratiyası tərəfindən dəstəklənən kiçik bir tiranlar qrupu bu böyük məmləkətin idarəsini geniş xalq kütlələrinin arzuları xilafına olaraq, yalnız təhşiş və zülm sayəsində əllərində tuta bilirlər.

Digər tərəfdən “Rus imperializminin qorxunc bir silahı” halına gəlməklə artıq bir ideologiya olmaqdan çoxdan çıxmış olan kommunizm bu gün marksist internasionalizmindən artıq Rus şovinizmini təmsil etməkdədir.

Fəqət, insan cəmiyyətinin təbii əsaslarını yıxmaqla təbiət qanunlarına qarşı çıxan kommunizmin “insanlara hüriyyət, millətlərə istiqlal” parolunu mənimsəyərək, insanlıq mədəniyyətini də yaşatmağa əzm etmiş olan Hür Millətlərin bu dərin iman və sarsılmaz iradələri qarşısında tez-gec yıxılacağından əsla şübhə edilməməlidir.

“Birləşik Qafqasya”, iyun 1953, N 6 (23).

Məcid MUSAZADƏ (Qarsalani)
(1914-1990)

Məcid Musayev – Musazadə (Təxəllüsü Məcid Qarsalanidir) əslən İsmayilli rayonunun Qərsələ kəndindəndir. 1914-cü ildə oktyabr ayının 10-da Bakıda dünyaya göz açıb, burada məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin ədəbiyyat və tarix fakültəsinə daxil olub. Universiteti uğurla başa vuraraq Bakıdakı dövlət kitabxanalarında, sonradan isə Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunda elmi əməkdaş olaraq çalışıb.

1941-ci ildə müharibəyə göndərilir. 1942-ci ildə almanlara əsir düşür. Berlinə göndərilir. Əvvəlcə Berlindəki “İrtibat qərargahı”nda, sonra isə nəşrə başlayan “Azərbaycan” qəzetində mühərrir və Baş redaktor vəzifəsində 1945-ci ilə qədər çalışır. Müharibədən sonra o, Münhen şəhərində yaşayıb, “Azadlıq” radiosunun Azərbaycan şöbəsində fasiləsiz 26 il işləyib, müxtəlif illərdə şöbənin baş redaktoru olub. Peşə imkanlarından istifadə edərək həmişə xalqımızın ədəbiyyatını, tarixini, adət-ənənələrini fəal təbliğ edib. 1990-cı ildə Mayın 28-də Türk Dünyasını Araşdırma Vəqfinin Kayseri şəhərində təşkil etdiyi Birinci Azərbaycan Millətlərarası Konqresində iştirak edib. 1990-cı ilin iyulun 17-də 76 yaşında vəfat edib.

26 dekabrda Ankarada vəfat etmişdir (289, s. 168).

Məcid Musazadə

**ÜZEYİR HACIBƏYLİ
“LEYLİ-MƏCNUN” OPERASININ 45-Cİ
İLDÖNÜMÜNƏ İTHAF EDİRƏM**

*Ölmək, o geniş körpüdən hər kəs keçəcəkdir.
Bir badə ki, ondan bütün aləm içəcəkdir.
Hər süslü çiçək, sonda sararmış quru yarpaq.
İnsan nədir? Həm əvvəli torpaq, sonu torpaq.
Cəfər Cabbarlı*

VAXTSIZ BATAN GÜNƏŞ

1948-ci ilin 23 noyabr günü yalnız Azərbaycana deyil, həm də Türk və müsəlman aləminə çox ağır bir itki gətirdi. Mədəniyyət tariximizə qara çərçivədə qeyd ediləcək bu tarixdə, çağdaş Azərbaycan musiqisinin Türk və Müsəlman Dünyasının ilk opera və operetta banisi Ü. Hacıbəyli 50 illik bir çalışmadan sonra gözlərini bu dünyaya qapamış və Böyük Tanrının rəhmətinə qovuşmuşdur.

Bununla da Azəri Türkləri Üzeyir Hacıbəylinin simasında ən dəyərli övladlarından birini itirmişdir. Qədirbilən xalqımız onun musiqi sahəsində də istedadlı və mədəni bir xalq olduğunu ortaya çıxaran mərhum bəstəkarımızı, milli operamızın ölməz babasını əbədi iqamətgahına götürərkən, axıtdığı göz yaşları ilə onu dəyərləndirmişdir.

Bakı küçələrində tabutunu məzarı başına qədər çiyinlərində daşıyan on minlərlə xalq, ustadımızın əziz xatirəsini əbədiləşdirmiş və bununla da ona dünya durduqca yıxılmayacaq bir abidə tikmişdir.

Xalqımızın bu ağır itkidən aldığı dərin yara yenidən örtülməyə başlarkən, Böyük Tanrı ona bir yara daha vurdu. Qiymətli bəstəkarımızın vəfatından heç iki il keçmədən, çağdaş Azərbaycan musiqi tarixində aşağı yuxarı özü qədər mövqeyi olan qardaşı Zülfüqar Hacıbəyli də gözlərini qapamış və mərhum bəradərinin getdiyi yolu təqib etmişdir. Beləliklə, bu iki mehriban qardaşın əziz ruhları bir-birinə qovuşmuşdur.

Hər iki bəstəkarımız gərək bir qardaş və həm də Azərbaycan musiqisinin inkişafında və yaranmasında bir-birlərindən ayrılmaz olduqlarından, biz də onları bir-birlərindən ayırmayacağıq.

Üzeyir bəydən bəhs etmək, Zülfüqar bəydən və ondan danışmaq Üzeyir bəydən bəhs etmək demək olduğundan biz də bu yazımızda bu iki qardaşa fərq qoymayacaq və onların arasından sədd çəkməyəcəyik.

Milli Azərbaycan Operasının əvəzolunmaz babası Üzeyir Hacıbəyli 1885-ci ilin 17 sentyabrında Azərbaycanın Ağcabədi bölgəsində mərhum Əbdul Hüseyn bəyin ailəsində dünyaya gəlmişdir. Üzeyir uşaqlığını ondan iki il sonra doğulan qardaşı Zülfüqarla və üç il sonra doğulan qardaşı Ceyhunla birlikdə, XIX yüzilliyin musiqi və xanəndələr mərkəzi olan Şuşa şəhərində keçirmişdir.

Həm Üzeyir və həm də Zülfüqar və Ceyhun bəylər hələ kiçik yaşlarından başlayaraq musiqiyə olan maraq və meyllərini göstərə bilmişdilər.

Onların babaları Abdul Hüseynli və əmiləri Hacı bəy dövrün maarifçilərindən və o zaman böyüməyə başlayan milli inkişaf tərəfdarı olduqlarından, övladlarına sağlam bir təhsil verməyə çalışmışdılar. Bu mükafata Üzeyir XIX əsrin sonlarına doğru Cənubi Qafqaz miqyasında şöhrət qazanmış Qori seminariyasına göndərilmişdi. 1899 və 1904-cü illər arasında təhsil görən Üzeyir musiqi aləmindəki ilk nəzəri bilgisini də burada almışdır.

1905-ci ildə Rusiya çarizminə qarşı mücadilənin ən qızğın dövründə Bakıya gələn gənc Üzeyir Hacıbəyli, mütləqiyyət əleyhinə açılan milli savaşa bir jurnalist və yazıçı kimi qoşulmuşdu. O, “Həyat”, “İrşad” və “Tərəqqi” dərgilərində ən yüksək nöqtəsinə çatan milli inkişafın irəliləməsi uğrunda bütün bilgi, bacarıq və qüvvəsini əsirgəməmişdir.

Çox çalışqan, enerjili və yorulmağın nə olduğunu bilməyən gənc jurnalist yalnız yazıçılıq etməklə kifayətlənməmişdir. İdarədəki vəzifəsini bitirdikdən sonra evə dönərkəno, istirahət vaxtını musiqiyə sərf etmiş və bu sahədəki bilgisini dərinləşdirmişdir. Gənc həvəskar Üzeyir Hacıbəyli bu andan başlayaraq, zəngin və dərin bir keçmişə malik olan Azərbaycan xalq mükəmməllərini¹ tədqiqə başlamışdır. Bu baxımdan o, Nəvvab Qarabağidən sonra musiqi sahəsindəki ilk elmi tədqiqatıdır.

Bəstəkarın yaradıcılıq dövrünün birinci pilləsinə təsadüf edən bu dövrdə o, bütün qayələrini xalq musiqisini öyrənməyə və bəstəkarlıq texnikasını dərinləşdirməyə sərf etmişdir.

Mərhum bəstəkarımızın ədəbi yaradıcılıq fəaliyyətinə keçməzdən əvvəl, kiçik bir haşiyəyə çıxmaq məcburiyyətində qalacağıq.

Həm Üzeyir və həm də Zülfüqar bəylər yazdıqları operalarda ilham mənbəyi olaraq çox zəngin və geniş Azərbaycan folklorundan istifadə etmişlər. Onlar əsrlərdən bəri dodaqlardan-dodaqlara, ağızlardan-ağızlara dolaşmış gələn şifahi xalq ədəbiyyatındakı mövzuları ələ almış, oradakı hadisələri, tərzləri, xəyalları musiqi notları ilə bəzəyərək böyük sənət əsərinə çevirmişlər.

Böyük bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyli dərinlən öyrəndiyi və uzun illər ərzində tədqiq etdiyi Azərbaycan xalq musiqisini qiymətləndirərəkən bütün qəlbini və sevgisini aşağıda göstərdiyimiz cümlələrdə açıqlamışdır:

¹ Mukamat – Azərbaycanın klassik musiqi parçaları.

“Rus imperializmi əsarət altına saldığı əski müstəmləkə Azərbaycanın milli teatrları, orkestrləri, xorları yox idi. İstedadlı Azərbaycan xalqının zəngin yaradıcılığı saz aşıqları sazandarların¹ nəfis sənətində əks olunmuşdur.

Rəsmi sovet məcmuəsində, həm də Moskvada dərc edilən bir məcumədə³ bu sətirləri yazmaq nə qədər qorxu bilməyən bir ürək və nə qədər böyük bir cəsarət tələb edir. Mərhum bəstəkar bu cümlələri ilə Azərbaycan xalq musiqisinin tam qiymətini təyin etmişdir.

Azərbaycan saz aşıqlarının ana yurdudur. Bu saz aşıqlarının həm şifahi Azərbaycan ədəbiyyatında, və həm də xalq musiqisində çox böyük bir rolu olmuşdur. Onlar xalq əfsanələrini, həm də yazılı tərzdə deyil, şifahi surətdə nəsildən-nəsilə keçirən vahid kultür vəsaitlər olmuşlar. Onlar yalnız bu əfsanələri deyil, eyni zamanda Azərbaycan xalq musiqisini və onun mahnılarını da nəsildən-nəsilə keçirən yeganə canlı vasitələr olmuşlar. Saz aşıqları bəstələdikləri bu xalq dastanlarının əski tərəvətini pozmadan, onları hər dəfə zənginləşdirmişlər. Onların toylarda, ziyafətlərdə, xalq şənliklərində, müsabiqələrdə hekayə etdikləri məzmunlu, ibrət verən nağıllar, bir neçə il bundan əvvələ qədər qələmə alınmadığından, eyni hekayəni anladan bu və ya digər saz aşığı onu öz yaradıcılıq süzgəcindən keçirmişdir. Fəqət, onlar bu dastan və əfsanələrin məzmun və mövzularına toxunmadan olduğu kimi saxlamışlar.

“Dədə Qorqud” dastanlarında qeyd olunan ozanlar əsrlərdən bəri inkişaf edərək bu günkü saz aşıqlarına çevrilmişlər. Biri qopuzunu, digəri isə sazını köksünə sıx-sıx

¹ Sazandar-Tar, kamança və dəf çalan milli Azərbaycan musiqi dəstəsi.

Burada dəf çalan eyni zamanda xanəndədir. Sazandarlar ən çox şəhərlərdə

Toy və təntənəli şənlikləri musiqi ilə şənləndirir.

² “Sovetskaya Musika”, N 2, 1938, səh. 37, Moskva.

basaraq, bu musiqi alətlərindən çıxan ahəngdar səslə keçmiş yeni nəsələ təslim etmişlər. Bu saz aşığı yalnız xalq mahnılarını deyil, həm də ən qədim zamanlara aid xalq qəhrəmanlıq hekayələrini saz tellərindən çıxan həzin səslər içində dövrümüzə qədər gətirib çıxara bilmişlər.

“Leyli və Məcnun”, “Koroğlu”, “Şah İsmayıl”, “Gülgöz”, “Qaçaq Nəbi” və yüzlərlə başqa xalq dastanlarını müxtəlif şəkillərdə əsrimizə qədər gətirib çıxardıqları üçün saz aşığına borcluyuq.

Azərbaycan xalq musiqisi tarixində ikinci görkəmli yer tutan sazandarlar olmuşdur. Bunlar saz aşığılarından fərqli olaraq mütəxəssis musiqiçilərdir. Sazandarlar ən çox şəhər və əyalət mərkəzlərində şöhrət qazanmışlar. Onlar daha çox klassik musiqini bir nəsildən digərinə keçirmişlər. Klassik və milli Azərbaycan mahnılarının ilk nümunələri olan “bayatı”, “segah”, “şikəstə” və sairə musiqi parçalarının müasir dövrümüzə qədər gəlib çıxması da bu sazandalara borcludur. Bu parçalar Azərbaycan xalq musiqisinin başındakı tacın parlaq incisidir.

XIX əsrin əvvəlinə qədər xalqın həyatında görkəmli yer tutan saz aşığı bu dövrdən başlayaraq yerini daha çağdaş və ixtisaslı sazandalara vermək zərurəti qarşısında qalmışlar.

Buna görədir ki, həm Üzeyir, həm də Zülfüqar Hacıbəyli əsərlərində hər iki musiqi qrupuna nəzər-diqqəti cəlb edəcək bir yer ayırmışlar. Hər iki bəstəkarımız həm saz aşığılarından və sazandalardan borc aldıqları xalq musiqisinin üzərində çalışmaq və onu bu günkü ən müasir bir duruma gətirmək vəzifəsini qarşıya qoymuş və bu sahədə ilk addımı atmışlar.

Üzeyir bəy 45 il bundan əvvəl çağdaş musiqi notlarına yad olan klassik musiqi parçalarını pianino, violençel və sairə yad musiqi alətlərindən bal kimi axıtmaq yolunda çox qiymətli bir təşəbbüsdə olmuş və bu sahədə əldə etdiyi müvəffəqiyyətlə Azərbaycan musiqi tarixinə çox dəyərli bir yarpaq buraxmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra böyük ustadları kimi mərhum bəstəkarımız da ilk yaradıcılıq fəaliyyətinə “Leyli və Məcnun” dastanı ilə başlamışdır.

Hələ Miladdan çox əvvələ aid olan ərəb əfsanələrindəki Leyli və Məcnunun aqibətsiz sevgi macəraları bəstəkarın nəzər-diqqətini cəlb etmiş və o, talesiz insanın məhv olan sevgisini əbədləşdirməyi düşünmüşdür.

Dahi şairimiz Nizami Gəncəvi (XII əsr) tərəfindən ilk dəfə nəzmə çəkilən və Böyük Füzuli tərəfindən tamamlanan “Leyli və Məcnun” əfsanəsini mərhum bəstəkarımız ilk dəfə bəstələmiş və onu musiqi notları içərisində əridərək, yeni bir əsər yaratmışdır. O, bu əsəri ilə kiçik qardaşı Ceyhun Hacıbəyli ilə birlikdə bu iki bəxtsiz aşıq-məşuqa yıxılmaz bir abidə dikəlməmişdir.

“Leyli və Məcnun” operasının bəstələnməsi işi artıq 1907-ci ildə bitmişdi. Lakin, bir sıra mühüm məhrumiyyətlər dolayısı ilə Türk və Müsəlman dünyasının bu ilk operası 1908-ci ilin 12 yanvarında “səhnəyə” qoyulmuşdur. Səhnə kəlməsini dırnaq arasına aldıq; çünki, bu zaman milli səhnəmiz, həm də opera səhnəmiz yox idi. İş yalnız səhnə yoxluğu ilə bitmirdi. Eyni zamanda yetişmiş artistlərimiz və xüsusilə aktrissalarımız yox idi. Milli operamızın ölməz banisi Üzeyir Hacıbəyli bu durumu nəzərə aldığından tanısıgı müəllimləri, musiqisevərləri, tələbə və teatr həvəskarlarını ətrafına toplayaraq, mükəməl bir hazırlıqdan sonra, 1908-ci ilin 12 Yanvar axşamı “Leyli və Məcnun” operasını bu günkü Azərbaycan Dram Teatrının binasında ilk dəfə tamaşaya qoymuşdur. Bununla o, bu axşam Milli Azərbaycan operasının təməl daşını atmışdır. Buna görə 12 Yanvar günü Milli Azərbaycan Operasının dünyaya ilk göz açdığı gündür.

Tamaşanı tarda Azərbaycanın qocaman tarçısı Qurban Pirimov müşaiyət etmişdir. Məcnun rolunu sonralar böyük şöhrət qazanmış mərhum Hüseynqulu Sarablı ifa etmişdi.

1908-ci ilin məhrumiyyətlərini anlatmaq baxımından müəllifin “Leyli və Məcnun” operasının premyeri haqda xatirələri çox maraqlı və diqqətə layiqdir. O, dövrünün ağır şəraitini, keçilməsi çətin olan maneələri qısa surətdə izah etmək məqsədi ilə, istedadlı bəstəkarın bu gün rəya kimi görünən digər xatirələrindən yalnız birini buraya köçürməyi məqsədə çox uyğun gördük. Bu iktibası möhtərəm oxucularımızla bərabər zikr etdikdən sonra Milli Azərbaycan operasının necə çətin bir durumda doğulduğunu və onun dikənlərlə dolu inkişaf yollarını görə biləcəyik.

Mərhum bəstəkar çox baha qiymətə kirayə edilən teatr salonunun həm musiqiyə və həm də məzmununa uyğun olmayan dekordan bəhs etdikdən sonra xatirələrini belə canlandırır: “...Misal üçün, səhranın (“Leyli və Məcnun” operasındakı səhnə- M. M.) tam ortasındakı vahə səhnəsi Qafqaz dağlarını əks etdirən bir dekor, əski Orta Şərq şəhərlərini isə orta əsr fransız şəhərlərindəki evləri andıran bir tablo əvəz edirdi”³.

Üzeyir Hacıbəyli bu ilk operası ilə Azəri türklərinin musiqi aləmindəki zövqün, xalqla arasındakı üzvi rabitəni meydana çıxarmışdır.

“Leyli və Məcnun” əsərinin ilk versiyası nöqsansız deyildi. Hətta, əsərin müəllifi böyük bir təvazökarlıqla bunu etiraf etmiş və onu bu sözlərlə izah etmişdi:

“...Operanı (“Leyli və Məcnun” operasını – M. M.) yazmaq fikri məndə mürəkkəb və zəngin muğamatı səhnə quruluşu üçün xəfifləşdirmək iştahından doğmuşdu). Zətən özüm öz əsərimi əsər sanmırdım”⁴.

Fəqət bütün bu nöqsan və qıtlığa rəğmən “Leyli və Məcnun”un premyeri böyük bir həyəcan və sevinclə qarşılanmışdı. Onun ilk təmsilini seyr etmək üçün ölkənin

³ “Sovetskaya Musika”, N 2, 1938, səh. 58, Moskva.

⁴ “Sovetskaya Musika”, N 3, 1938, səh. 69, Moskva.

bütün yerlərindən qonaq gəlmiş və yeni doğmuş operamıza sonsuz bir heyranlıqla tamaşa etmişdilər. Əsərin tamaşası böyük bir özləyiş və təəssüratla təqib edildiyindən, ondakı nöqsanların hamısı göz önündən əriyib getmişdi.

Yenicə yaradıcılıq fəaliyyətinə başlayan gənc bəstəkar qardaşlar Üzeyir və Ceyhun bəylər üçün bu çox böyük bir addım, diqqətə dəyər bir müvəffəqiyyət idi.

“Leyli və Məcnun” operası həm bəstəkarın, həm onu təmsil etmək qərarını verən münəvvər qrupun və həm də onu oynayanların gözləmədikləri bir müvəffəqiyyət əldə etmişdi. Soyuq və qaranlıq qış gecələrində dan ulduzu kimi parlayan “Leyli və Məcnun” operası ağızlardan-ağızlara dolaşmış və aylarla xalq arasında söhbət mövzusunə çevrilmişdi.

Dövrünün bütün zorakılıq və qüsurlarını nəzərdən qaçırmayan Ü. Hacıbəyli artist qüvvəsinin, xüsusilə aktrisaların və xüsusi opera binasının yoxluğu kimi mühüm nöqtələri sərf-nəzər etmişdi. Bu iki keyfiyyəti əvvəlcədən düşündüyündən o, bu tərəfini çözmüş və əsərin oynanmasını məharətlə təmin etmişdi. “Leyli və Məcnun”un belə bir müvəffəqiyyəti Azərbaycan musiqi sənətinin inkişaf yolunu təyin etmiş və ona istiqamət oxunu cızmışdır. Bu bacarıq yeni operalar və operettalar yazmaq üçün gənc bəstəkara tükənməyən bir qüvvə, bitməyən bir iradə və sonsuz bir ilham mənbəyi bəxş etmişdi.

1908-ci ildən bu ana kimi Azərbaycan repertuarından çıxarılmayan “Leyli və Məcnun” operası müəllifi tərəfindən hər il və hər dəfə işlənilmiş, təkmilləşdirilmiş və dərinləşdirilmişdir. Mərhum bəstəkar gözlərini qapadığı son günə qədər bu ilk əsəri üzərində çalışmış və onu ölməz bir əsər halına gətirmişdir. Buna görə “Leyli və Məcnun”un sonuncu versiyası ilə ilk versiyası arasında yerlə göy qədər bir fərq vardır deyərkən mübaligə etməyəcəyik. 45 ildən bəri hər il təmsil edilməsinə rəğməən “Leyli və Məcnun” tamaşaya qoyularkən teatr binası daha çoxlu insanlarla dolur.

“Leyli və Məcnun”un qələbəsindən çalışmaq mənbəyi alan gənc bəstəkar iş otağını gecəli-gündüzlü tərk etmədən, qollarını çırmalamış və işə başlamışdı. Bu səmərəli çalışmaların nəticəsi olaraq o, “Şeyx Sənan” (1910), “Rüstəm və Zöhrab” (1911), “Şah Abbas və Xurşud Banu” (1912), “Əsli və Kərəm” (1912) adlı operalarını bəstələmişdir.

Ü. Hacıbəyli yalnız Türk operasının deyil, eyni zamanda ilk Türk operettasının da yaradıcısıdır. Üzeyir Hacıbəyli bir az əvvəl qeyd etdiyimiz operalarla yanaşı olaraq “Ər və Arvad” (1909), “O olmasın bu olsun” və “Məşədi İbad” (1910) yalnız Azərbaycanda deyil, həm də onun xaricində də böyük müvəffəqiyyət qazanan “Arşın Mal Alan” (1914) adlı operettalarını bəstələmişdir. Bu əsəri ilə o, yalnız Azərbaycan musiqi tarixini zənginləşdirməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda Azərbaycan operettalığının bünövrəsinə bucaq daşını atmışdır.

Üzeyir Hacıbəyli operalarının mövzunu əski əfsanə və xalq dastanlarından götürmüşdür demişdik. Musiqi komediyalarına mövzunu isə o, gündəlik həyatdan, ictimai aləmdəki gerilikdən və dövrünün dərdlərindən almışdır.

O, “Arşın Mal Alan” adlı operettasına əski şərq ailələrinəki həm oğlanların və həm də qızların bir-birlərini görmədən evləndikləri və bunun da bəzi hallarda fəlakətlə nəticələnməsi təsadüflərini “O olmasın bu olsun” əsərində gənc qızların özlərindən 30-40 il yaşlı olan kimsələrlə evləndirilmələri olaylarını çox ciddi bir tərzdə və oynaq bir musiqi içərisində tənqid etmişdir.

Bəstəkar bu operettasında dövrünün əsarət pərdəsini çox dərin və kəskin bir məcazla yırtmış, dövrünün geri qalmış səhnələrini barışmaz bir ruhda qamçılamışdır. Bəstəkarın əsil qiyməti də burasındadır. Müəllif çox irticaçı bir mühitdə buna cəsarət etmiş və qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmuşdur.

Üzeyir Hacıbəylinin operetaları içərisində ən görkəmli yeri tutan “Arşın Mal Alan” adlı musiqi komediyasıdır. Bu əsər

bəstəkarın operettalarının şah əsəridir. Məcnun, ifadə, mövzu, melodiya və oynaqlıq baxımından çox zəngin olan “Arşın Mal Alan” yalnız bu günkü Sovet İttifaqı sərhədləri daxilində deyil, həm də onun xaricində böyük bir müvəffəqiyyətlə təmsil edilmişdir.

“Azərbaycan” jurnalı, yanvar 1953-cü il, N 8.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	4
Məhəmməd Əmin Rəsulzadə	15
Mirzə Bala Məmmədzadə.....	50
Ceyhun Hacıbəyli	71
Əhməd Cəfəroğlu	75
Kərim Odər.....	78
Hüseyn Baykara.....	81
Əbdürrəhman Fətəlibəyli – Düdənginski	86
Məhəmməd Kəngərli	155
Əbdülvahab Yurdsevər.....	166
Əhməd Qaraca	171
Çingiz Göygöl	175
Nağı Şeyxzamanlı.....	185
Süleyman Təkinər.....	212
Məcid Musazadə (<i>Qarsalani</i>).....	218

**AZƏRBAYCAN
MÜHACİRƏT İRSİ**

**«Elm və Təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ**

Kompüter dizayneri: Zahid Məmmədov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqızı

Yığılmağa verilmiş **05.07.2011.**
Çapa imzalanmış **15.09.2011.**
Şerti çap vərəqi **14,5.** Sifariş № **498.**
Kağız formatı **60x84 1/16.** Tiraj **1500.**

Kitab «**Elm və Təhsil**» nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnilib çap olunmuşdur.

E-mail: elm_ve_tehsil@box.az

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.